

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital utgave av en bok som i generasjoner har vært oppbevart i bibliotekshyller før den omhyggelig ble skannet av Google som del av et prosjekt for å gjøre verdens bøker tilgjengelige på nettet.

Den har levd så lenge at opphavretten er utløpt, og boken kan legges ut på offentlig domene. En offentlig domene-bok er en bok som aldri har vært underlagt opphavsrett eller hvis juridiske opphavsrettigheter har utløpt. Det kan variere fra land til land om en bok finnes på det offentlige domenet. Offentlig domene-bøker er vår port til fortiden, med et vell av historie, kultur og kunnskap som ofte er vanskelig å finne fram til.

Merker, notater og andre anmerkninger i marginen som finnes i det originale eksemplaret, vises også i denne filen - en påminnelse om bokens lange ferd fra utgiver til bibliotek, og til den ender hos deg.

Retningslinjer for bruk

Google er stolt over å kunne digitalisere offentlig domene-materiale sammen med biblioteker, og gjøre det bredt tilgjengelig. Offentlig domene-bøker tilhører offentligheten, og vi er simpelthen deres "oppsynsmenn". Dette arbeidet er imidlertid kostbart, så for å kunne opprettholde denne tjenesten, har vi tatt noen forholdsregler for å hindre misbruk av kommersielle aktører, inkludert innføring av tekniske restriksjoner på automatiske søk.

Vi ber deg også om følgende:

- **Bruk bare filene til ikke-kommersielle formål**
Google Book Search er designet for bruk av enkeltpersoner, og vi ber deg om å bruke disse filene til personlige, ikke-kommersielle formål.
- **Ikke bruk automatiske søk**
Ikke send automatiske søk av noe slag til Googles system. Ta kontakt med oss hvis du driver forskning innen maskinoversettelse, optisk tegngjenkjenning eller andre områder der tilgang til store mengder tekst kan være nyttig. Vi er positive til bruk av offentlig domene-materiale til slike formål, og kan være til hjelp.
- **Behold henvisning**
Google-"vannmerket" som du finner i hver fil, er viktig for å informere brukere om dette prosjektet og hjelpe dem med å finne også annet materiale via Google Book Search. Vennligst ikke fjern.
- **Hold deg innenfor loven**
Uansett hvordan du bruker materialet, husk at du er ansvarlig for at du opptrer innenfor loven. Du kan ikke trekke den slutningen at vår vurdering av en bok som tilhørende det offentlige domene for brukere i USA, impliserer at boken også er offentlig tilgjengelig for brukere i andre land. Det varierer fra land til land om boken fremdeles er underlagt opphavsrett, og vi kan ikke gi veiledning knyttet til om en bestemt anvendelse av en bestemt bok, er tillatt. Trekk derfor ikke den slutningen at en bok som dukker opp på Google Book Search kan brukes på hvilken som helst måte, hvor som helst i verden. Erstatningsansvaret ved brudd på opphavsrettigheter kan bli ganske stort.

Om Google Book Search

Googles mål er å organisere informasjonen i verden og gjøre den universelt tilgjengelig og utnyttbar. Google Book Search hjelper leserne med å oppdage verdens bøker samtidig som vi hjelper forfattere og utgivere med å nå frem til nytt publikum. Du kan søke gjennom hele teksten i denne boken på <http://books.google.com/>

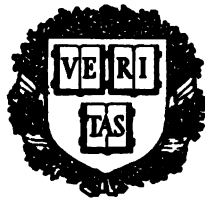

Educ 1179.15

8/12/1952

12-
-g

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND GIVEN
IN MEMORY OF
FREDERIC HILBORN HALL

Class of 1910

1889-1910

BERGENS KATHEDRALSKOLES HISTORIE

AF

A. E. ERICHSEN

REKTOR VED STAVANGER OFFENTLIGE SKOLE

BERGEN - 1906
JOHN GRIEGS BOGTRYKKERI.

BERGENS KATHEDRALSKOLES HISTORIE

AF

A. E. ERICHSEN

REKTOR VED STAVANGER OFFENTLIGE SKOLE

BERGEN - 1906
JOHN GRIEGS BOGTRYKKERI.

Elise 1179.15

V

Forord.

Gjennem mange aar har jeg ved arkivundersøgelser og af den trykte literatur indsamlet et betydeligt materiale til samtlige vore høiere skolars historie. Det var mig derfor kjært at faa anledning til at bearbejde ialfald en del af dette stof, da jeg af Bergens katedralskoles rektor blev opfordret til at skrive denne skoles historie. Idet dette arbejde nu afsluttes, skal jeg forudskikke nogle faa bemærkninger om min behandling af emnet.

Da det her gjaldt at give en enkelt skoles historie, har jeg fundet at burde begrænse mig mest muligt med hensyn til det, som henhører under den almindelige skolehistorie. De vigtigste forordninger og reformer er vistnok omtalt, og der er tildels gjort rede for deres indhold, men til en mere indgaaende paavisning af deres betydning for skolevæsenet var her ikke stedet.

Endnu mindre har jeg tilladt mig at laane stof fra andre skolars historie for at bøde paa visse partiets magerhed. Det kunde f. eks. være fristende at skaffe denne skoles middelalderske historie større fylde ved at overføre paa den, hvad man ved om andre, navnlig danske og tyske, skoler i dette tidsrum. Herpaa har jeg ikke indladt mig. Det forekom mig tryggere at fremlægge stoffet saa fattigt som det er, end ved et laan fra andre kanter at skildre forhold, som maaske aldrig har fundet sted i Bergens skole.

Det har været min bestræbelse at samle og fortælle mest muligt om tilstanden og livet inden skolens vægge, og jeg tør antage, at ikke mange af de efterretninger, som kilderne derom indeholder, skal have undgaaet min opmærksomhed. Fornæmmelig har jeg i denne henseende havt udmerket udbytte af konrektor Edvardssøns haandskrevne

II

optegnelser paa universitetsbibliotheket og de gamle skolelove i Bergens stiftsarkiv. Som man vil se, har jeg — for at undgaa gjentagelser — under det 17de aarhundrede i samlet fremstilling gjort rede for en hel række skoleforhold, som ogsaa gjælder den følgende tid lige til den store skolereforms indførelse i 1806.

Behandlingen af det personalhistoriske stof trænger en forklaring. I det 16de aarhundrede har jeg medtaget alle de skolens mænd, som kjendes; de er ikke mange, og et og andet var der at fortælle om de fleste af dem. I de følgende to aarhundreder har jeg medtaget samtlige rektorer, lektorer og konrektorer, men af hørerne kun de, om hvis forhold og virken som lærere man havde nogen kundskab eller ved hvem der forøvrigt var noget merkeligt. Foruden disse kjender man af navn en hel del hørere, hvis virksomhed ved skolen i regelen var meget kortvarig og intet spor har efterladt, og som derefter gik over i anden, oftest geistlig virksomhed. Ved at tage alle disse med vilde man belemre bogen med en stor del navne og biografiske data, der intet vilde bidrage til at belyse skolens historie.

Da jeg i det hele taget slet ikke har lagt an paa personalhistorisk fuldstændighed, har jeg heller ikke for de skolemænds vedkommende, hvis liv er fortalt, bestræbt mig for at faa alt med; saaledes er der f. eks. om deres egteskab og øvrige familieforhold ofte intet sagt, især naar al ønskelig oplysning findes i let tilgængelige skrifter, hvortil der er henvist. Hvor jeg derimod efter hidtil ubenyttede kilder var istand til at meddele noget nyt eller berigtige tidligere feil, har jeg ikke skyet udførlighed.

Naar bortsees fra et par meget kortfattede omrids, meddelte i skoleprogrammer, er nærværende skrift det første forsøg paa at fremstille en norsk skoles historie i sammenhæng fra den ældste tid til nutiden. Forfatteren har altsaa ingen forgjængere havt, af hvis fortrin og feil han kunde lære.

De haandskrevne kilder, som jeg har benyttet, findes i vort rigsarkiv og universitetsbibliothek, i Bergens stiftsarkiv samt i det store kongelige bibliothek i Kjøbenhavn. De trykte kildekrifter ligesom de forfattere, hvis skrifter er benyttet, er paa sit sted nævnt. Dog maa jeg ogsaa her med tak nævne den hjælp, jeg har havt af forskjel-

III

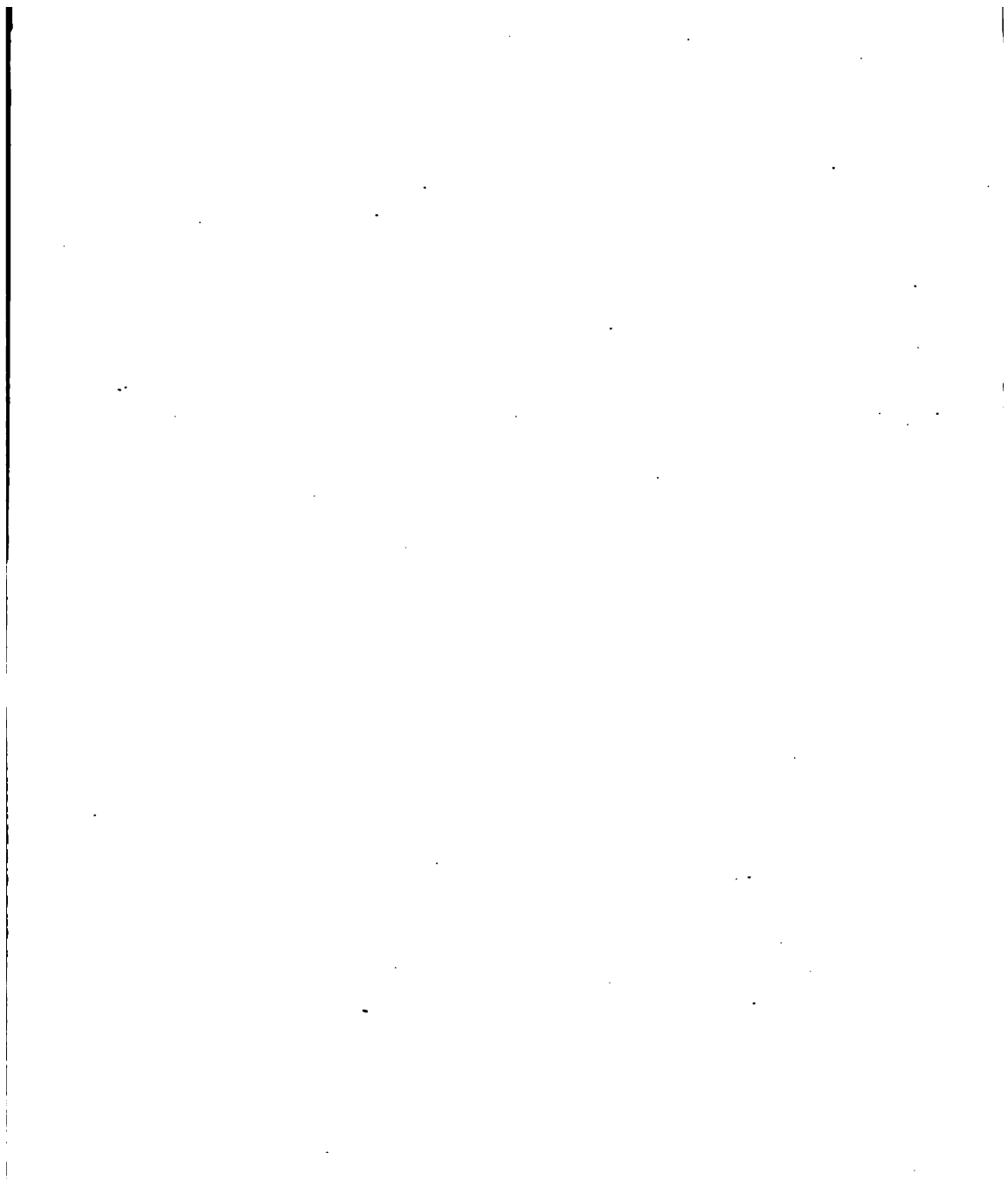
lige af professor L. D a a e s og sogneprest D. T h r a p s arbeider, der streifer ind paa mit emne, hvorhos disse herrer forlængst har overladt mig, hvad de selv har samlet baade til denne og andre skolars historie. Ogsaa biskop A. C h r. B a n g s kirkehistoriske og afdøde provst J. F. L a m p e s personalhistoriske skrifter har været mig til megen nytte under udarbeidelsen.

Nærværende bog vilde vistnok aldrig være udkommen, hvis ikke en fordums elev af kathedralskolen af interesse for skolen og ledet af en i vore dage sjelden forstaaelse af den historiske specialforsknings betydning havde tilbudt sig at udrede de med udgivelsen forbundne omkostninger.

Endelig maa jeg aflægge hr. rektor B r e k k e min bedste tak, ikke blot som den, der fra først af har sat dette arbeide igang, men ogsaa fordi han under udførelsen har staaet til tjeneste med gode raad og vink, hvorhos han har været behjælpelig ved tilveiebringelsen af illustrationerne og besørget det personlige tilsyn med trykkearbeidet, som jeg selv ikke kunde overtage.

Stavanger den 14de april 1906.

A. E. ERICHSEN.

Indhold.

	Side
Første tidsrum. Middelalderen.....	1—6
Andet tidsrum. Reformationsaarhundredet.....	7—38
1. Gjeble Pederssens tid (1537—57)	7
2. Reformationsaarhundredets senere del (1557—1600).....	15
Tredje tidsrum. Det 17de aarhundrede.....	34—109
1. Skolens og rektorerne historie indtil 1647.....	34
2. Fortsættelse 1647—63	44
3. Fortsættelse 1663—1702	50
4. Konrektorer i det 17de aarhundrede	59
5. Lektorer	64
6. Hørerne og kantoren	69
7. Skolehuset. Disciplenes antal	74
8. Den daglige skolegang	77
9. Tilsyn. Examen. Straffe. Dragt. Ferier.....	85
10. Udenfor skolen	88
11. Sangopvarthning ved gudstjenesten, bryllupper og begravelser	89
12. Offentlig sang og komedie	93
13. Degnepenge. Kostpenge.....	96
14. Skolens formue. Rentepenge	99
15. Hvorledes skolens lærere blev lønnet.....	104
16. Andre skoler	107
Fjerde tidsrum. 1702—1806	110—167
1. Skolens historie under Burennæus og Meinichen.....	110
2. Ole Camstrups privatskole	117
3. Mag. Jakob Steensens rektorat	120
4. Mag. Jakob Høyer	130
5. Lektoratets ophævelse. Seminarium Fridericianum begynder sin virksomhed	136

V

	Side
6. Mag. Jens Boalth (rektor 1756—80).....	142
7. F. C. H. Arentz's rektorat. De første 25 aar (1781—1806)	150
8. Seminarium Fridericianum	158
Femte tidsrum. 1806—1906.....	168—236
1. Skolereformens indførelse 1806. Forskjellige skoleforhold i begyndelsen af det 19de aarhundrede	168
2. Rektor Arentz's senere aar (1806—25)	175
3. Konrektor Winding og de første adjunkter.....	182
4. Overlærer Sagen	188
5. Kathedralskolen under Holmboes bestyrelse	195
6. Fortsættelse. Forskjellige skoleforhold	200
7. Fortsættelse. Holmboes senere aar	207
8. Skolens lærere paa rektor Holmboes tid	211
9. Rektor Geelmuydens tid (1862—1875)	217
10. Af skolens historie efter 1875	223

Første tidsrum. Middelalderen.

De efterretninger, som vi besidder om Bergens ligesom om de øvrige norske kathedralskoler i middelalderen, er meget sparsomme. Sikkert er det, at deres oprettelse hænger sammen med den ordning, som det norske kirkesamfund modtog paa foranledning af den pavelige udsending Nikolaus Brekspere, der besøgte landet i 1152 under Harald Gilles sønner. Ved hvert af de 5 bispesæder oprettedes et domkapitel, bestaaende af et bestemt antal geistlige i stiftsstaden og dens omegn. Dettets medlemmer, der kaldtes kanniker eller korsbrødre, udgjorde biskopens raad og deltog med ham i de kirkelige retssagers afgjørelse. I fællesskab havde biskopen og domkapitlet tilsynet med de skoler, som snart kom istand ved hver domkirke; disse skolers navn, kathedralskoler, kommer af *cathedra* i betydningen bispesæde.

Uagtet Bergens kathedralskole havde bestaaet siden anden halvdel af det 12te aarhundrede, nævnes i de forhaandenværende kilder ingen rektor førend i 1320, da magister Arne omtales.¹ I de breve, som handler om ham, og som alle er skrevne i marts 1320, kaldes han afvekslende sogneprest i Ullensvang og skolemester i Bergen. Der kan saaledes ikke være tvivl om, at han som skolemester har haft indtægten af det nævnte sognekald mod at lade det bestyre af en vikar. Denne mag. Arne var af biskop Audfinn befaleet at oplæse i byens kirker og klostre to biskoppelige breve, hvori det forbødes at valfarte til Nordnes, hvor 19 aar før den falske Margrete var brændt; der var nemlig udbredt det rygte, at hun

¹ Dipl. Norv. VIII 76—88.

virkelig var, hvad hun udgav sig for, kong Erik Magnussøns datter, og man begyndte at dyrke hende som martyr. Da oplæsningen foregik i Apostelkirken søndagen den 2. marts, traadte kanniken Botolf Haakonssøn hen til mag. Arne og trak den skammel, som han stod paa, bort under fødderne paa ham, saa at han styrtede ned paa gulvet. Da han reiste sig op, lagde kanniken voldsom haand paa ham og vilde berøve ham brevene. Det lykkedes dog omsider Arne at fuldføre oplæsningen, idet en af de øvrige tilstedeværende holdt fast paa Botolf, indtil han var færdig. Det forargelige optrin forefaldt midt under høimessen; der var mange folk tilstede, hvoraf en hel del aflagde vidnesbyrd om det forefaldne. Biskop Audfinn lyste Botolf i kirkens ban og indberettede sagen til erkebisen.

Ligesom mag. Arne er den første bergenske rektor, vi ved at navngive, saaledes er en af dem, som paa hans tid gik i skolen, den første discipel, der kjendes: en vis Andreas Ragnvaldssøn fra Nidaros stift, der af biskop Audfinn i 1323 anbefales til erkebisen som en, der en tidlang havde gaaet i Bergens skole og derefter havde gennemgaaet de lavere geistlige grader.¹

I det 14de aarhundrede var der i Bergen foruden katedralskolen ogsaa en anden presteskole, der var uafhængig af domkapitlet. Dermed var sammenhængen følgende. Kong Haakon Magnussøn havde i 1308 faaet pavens stadfæstelse paa de af ham oprettede 14 kongelige kapeller, der stilledes under overtilsyn af provsten ved Apostelkirken i Bergen under titel af magister capellarum. Af disse kongelige kapeller var 4, nemlig Apostelkirken i Bergen, Mariakirken i Oslo og kapellerne i Tunsberg og Avaldsnes kollegiatkirker, d. v. s. der var til dem knyttet et kollegium af geistlige, der dannede et sidestykke til kathedralkirkernes domkapitler. Ligheden straktes saavidt, at der ogsaa kom skoler igang ved dem, ialfald i Bergen, Oslo og Tunsberg.² Fra 1371 haves et af biskop Benedikt udstedt brev, hvorved han tillader, at skolepilter i Kristkirkens (Domkirkens) skole og Apostelkirkens skole, naar de har sine frænders samtykke, kan gaa over fra den ene til den anden af disse skoler.³ Dette biskopsbrev indeholder alt, hvad vi nu ved

¹ Dipl. Norv. IV 146.

² Skolen ved Mariakirken i Oslo nævnes i Dipl. Norv. IV 371 (1369). En skolemester i Tunsberg nævnes i Dipl. XI 83 (1398).

³ Dipl. Norv. I 313.

om denne skole, men det er ogsaa tilstrækkeligt til at bevise dens tilværelse. Hensigten med kollegiatkirkernes skoler har aabenbart været den, at de prester, som skulde betjene de kongelige kapeller, allerede fra ungdommen af skulde føle sig afsøndrede fra den øvrige geistlighed.¹ I Bergen har begge skoler havt sit lokale lige ved hinanden.

I spidsen for kathedralskolen stod en skólameistari, paa latin kaldet *scholasticus*; rektorer kaldtes de neppe førend i middelalderens sidste tid. De valgtes af biskop og domkapitel i forening.² Man kan vistnok antage, at skolemesteren som oftest har været viet prest, og som saadan kunde han være medlem af domkapitlet; men det fulgte ikke nødvendig af hans stilling som skolemester, at han var kannik.

Som kirkelig institution havde kathedralskolen sin plads i Domkirkens umiddelbare nærhed. Det strøg, som i nyere tid er optaget af Bergenhus's fæstningsverker, kaldtes i middelalderen Holmen og var da optaget af kirkelige bygninger, som tildels hørte til de største og pragtfuldeste i landet. Den vigtigste af disse var den store Kristkirke eller Domkirken, omgivet af bispegaarden, kannikernes fælles herberge, hvorefter det hele strøg længe kaldtes Kannikebjerget, samt af skolen. Det sedvanlige var, at katedralskolen lagdes nær ind til Domkirken, endog indenfor den ringmur, som omgav kirkegaarden, og saa var vel ogsaa tilfældet i Bergen. Den beholdt samme plads til catholicismens sidste dage. Vi maa tænke os den som et tarvelig udstyret stenhus uden nogensomhelst kunstmæssig udsmykning.³

Den undervisning, som gaves, var udelukkende beregnet paa at uddanne disciplene til senere geistlig virksomhed. Den varede saa længe og var saa vidtgaaende, at disciplene ved udgangen af skolen straks kunde begynde at gennemgaa de geistlige grader. Det var vistnok almindeligt, at det 20de aar var tilbagelagt, førend

¹ Kfr. L. Daae i Hist. tidsskr. 4 B. II 37.

² Dipl. Norv. XI 3 om Oslo skole, III 45 om Nidaros skole; det samme har naturligvis gjældt for de andre skoler.

³ Den bygning paa Bergenhus lige ved sjøen, som afdækkedes i 1900 og udførlig er beskrevet af B. E. Bendixen i Aarsb. fra foren. til n. fortidsminders bevar. 1900 s. 203 fgg., kan nok have været den ældste latinske. Det er klart, at den har hørt til de geistlige bygninger paa Kannikebjerget, og beliggenheden ligesom dens hele forhold passer godt til en datidens skole.

skolegangen var tilende. Noget andet sprog end latin lærtes ikke i skolen; men dette tilegnedes omtrent som et levende sprog, saa at det senere med lethed kunde benyttes baade i skriftlig fremstilling og som talesprog. Man bekymrede sig ikke meget om stilens og udtrykkets korrekthed efter klassiske forbilleder, men dannede sig en sprogform, som bekvemt og praktisk kunde lempe sig efter emnet. Forøvrigt var naturligvis theologi en hovedgjenstand for undervisningen. Derhos studeredes den kanoniske ret, ligesom den vordende prest maatte sættes nøie ind i beregningen af festdagene og i det hele kirkeaarets indretning samt alt, hvad der henhørte under liturgien. Megen vegt blev der lagt paa sangøvelserne, der dreves under vejledning af en kantor.

Den unge klerk, som havde afsluttet sin skoleuddannelse, havde i Bergen som i de andre stiftsstæder nogen anledning til at udvide sine kundskaber ved selvstudium, da der ved hvert domkapitel fandtes et bibliothek. Endvidere var der mange, som fik leilighed til at studere ved udenlandske universiteter, især i Paris og Orleans. I 1309 sees det, at af de 12 kanniker ved Bergens Domkirke befandt 2 sig i Paris for at studere.¹ Paa kirkemødet i Oslo 1436 blev det udtrykkelig vedtaget, at enhver biskop af kirkens midler skulde holde et antal klerker ved et universitet.

*

*

*

Fra magister Arne er der et langt sprang til den næste navngivne rektor, **Gjeble Pederssøn**. Denne senere saa bekendte mand blev født paa Helgeland omtr. 1490. I sin ungdom gik han først i skole i Trondhjem; men da hans fader Peder Simonssøn, som skal have været af adel, flyttede til Bergen, hvor han blev raadmand, blev Gjeble sat i Bergens kathedralskole. Efter afsluttet skolegang reiste han udenlands, opholdt sig en tid i Alkmaar i Holland og senere ved universitetet i Løwen, hvor han bl. a. lagde sig efter matematik og musik og tog magistergraden. Efter hjemkomsten til Bergen blev han udnævnt til skolemester ved katedralskolen og indehavde denne stilling indtil den 31. oktbr. 1518, paa hvilken dag han blev kannik og prest ved Mariakirken. Gjeble skulde senere som stiftets første lutherske biskop faa en vidtrækkende betydning for den skole, hvis discipel og rektor han havde været.

¹ P. A. Munch, Det n. folks hist. IV 2, 652.

Gjebles nærmeste eftermænd kjendes ikke. Derimod ved man at nævne nogle af skolens disciple fra den sidste katholske tid. Odd Gottskalkssøn, biskopsøn fra Hole paa Island, opdroges hos en farbroder i Bergen og gik i kathedralskolen, hvor det udtrykkelig heder at han modtog god undervisning. Han blev tidlig en ivrig Lutheraner og udgav den første oversættelse af det nye testamente paa Islandsk.¹ Omtrent paa samme tid gik en anden Islænding i Bergens skole, Olav Hjaltessøn, som blev den første lutherske biskop i Hole.² Ogsaa den bekjendte fribytter Magnus Heinessøns fader Heine, kaldet Havreke, havde gaaet paa skole i Bergen og samtidig gjort bekjendtskab med den lutherske lære. Sammen med 5 kamerater skulde han gjøre en lysttur tilbaads til Søndmøre; men af uveiret dreves de over til Færøerne, hvor Heine blev boende. — Fra 1529 har man en udtalelse om skolen i et brev fra lensherren Eske Bilde til hans hustru i danmark. „Kjære Sofie,“ skriver han, „lad Jørgen komme til skole med det første; ingen skole er her i byen, der duer.“³ Eske Bilde havde da været i Bergen i 10 dage og havde i den tid neppe havt anledning til at lære skolen at kjende; men lensherren var allerede kommen saa langt bort fra den gamle tro, at det ikke kunde falde ham for alvor ind at sætte sin søn i en katholsk presteskole.

Den samme Eske Bilde's optræden i Bergen skulde blive af den største betydning for den gamle domskole. Kirkerne og hele det geistlige bygningskomplex paa Holmen fandtes at være til hinder for Bergenhus, og det varede ikke længe, før han begyndte det nedrivningsarbeide, som har skaffet ham tilnavnet „kirkebryderen“. Kristkirken tilintetgjordes i 1531, og der er ingen grund til at betvivle, at skolen delte skjebne med den.⁴ I de nærmest følgende aar, da alt var i opløsning og forvirring, er der dog et par vidnesbyrd om, at skolen ikke har været ganske ophævet, uden at man ved, hvor den har fundet husly. Det er nemlig sikkert, at den

¹ Finni Johannæi Historia Ecclesiastica Islandiæ II 540.

² Sammesteds III 357.

³ Dipl. Norv. IX 626.

⁴ Blandt erkebiskop Olav Engebretssøns papirer findes en notits om, at han i 1533 tænkte paa nye skoler ved domkirkerne; det er nemlig rimeligt at antage, at ogsaa Trondhjems og Oslo skoler blev husvilde paa samme tid som Bergens.

senere rigsraad Anders Bing, som sendtes til opfostring hos sin morbroder Jens Splid i Norge, af denne blev sat i skole i Bergen, da han var 7 aar gammel (1532) og gik der paa 7de aar (til 1539)¹ Ligeledes vides det, at Absalon Pederssøn i 1534 kom ind i skolen. Imidlertid var Luthers lære allerede ret længe høilydt prædiket i Bergen. Fremtidens skole maatte i enhver henseende bygges paa en ny grund.

¹ Hans Lauritssens Ligprædiken over Anders Kjeldsøn Bing.

Andet tidsrum. Reformationsaarhundredet.

1. Gjeble Pederssøns tid (1537—57).

Allerede 1537 blev Gjeble Pederssøn i Kjøbenhavn indviet til Bergens stifts første superintendent. Saaledes skulde nu kirkens øverste tilsynsmænd benævnes, da titelen „biskop“ mindede for meget om det katholske væsen; men den gamle benævnelse var saa tilvant og bekvem, at den efterhaanden fortrængte den nye; den vil derfor ogsaa her blive anvendt.

Det er muligt, at Gjebles hurtige forsoning med reformationen fra først af mere skyldtes klogskab end overbevisning. I hvert fald var han i de 20 aar, han forestod bispedømmet, ligesaa nidkjær som dygtig i at virke for den nye læres gennemførelse. Hvad der først og fremst trængtes, var prester, som var underviste efter den nye tids krav. Hans første bestræbelse var derfor rettet paa at fornye skolen.

Det ansaaes overalt som selvsagt, at kathedralskolen nu, som i den katholske tid, ogsaa ved sin beliggenhed maatte slutte sig nær til Domkirken. Da derfor Gjeble havde udseet til sin bispegaard Olavsklostret i Vaagsbotten, som havde tilhørt Graabrødrene (Franciskanerne), og havde bestemt dette klosters store og prægtige kirke til Domkirke, fulgte det af sig selv, at han der ogsaa søgte en plads for kathedralskolen. Han byggede, fortæller Absalon Pederssøn, en liden skole paa domkirkegaarden.

Samtidig beskikkede Gjeble den første lutherske skolemester, hr. Erik Loss, der af Absalon roses som „en fin, hæderlig og gudfrygtig mand“. Biskopen formanede ham „for alting flitteligen

at undervise ungdommen udi den lille Lutheri katekismus og den tit og ofte for dennem gjentage“. Denne Erik Loss, der vistnok har været af tysk herkomst, blev ikke længe ved skolen; han fik Leikanger sognekald og senere Eid i Nordfjord.¹

Hans eftermand blev hr. **Søfren Pederssøn**, født i Viborg. Han var tillige prest ved Domkirken og kunde saaledes ikke ofre sig tilstrækkelig for skolen. Biskop Gjeble paatog sig derfor selv en del af arbeidet og indfandt sig hver dag tidlig om morgenen i skolen. Han gennemgik her med eleverne Johannes Spangenberg's nylig udkomne *Computus Ecclesiasticus*, en slags musikalsk haandbog, indeholdende salmer paa latin og tysk med noter og musikalsk apparat. At biskop Gjeble har sørget for, at disciplenes musikalske anlæg blev udviklet, hænger sammen med hans egen store interesse for musik og sang; til Domkirken fik han i dyre domme anskaffet et orgel fra Tyskland og lod en dertil skikket mand uddanne til organist. Foruden Spangenberg's haandbog gennemgik han paa skolen et af den franske humanist Nicolaus Borbonius nys udgivet skrift: *Pædagogica sive de puerorum moribus*, som i gode latinske vers lærte gutterne smuk opførsel.² Denne bog gennemgik siden ogsaa skolemesteren hr. Søfren med disciplene. Da der ikke kunde være tale om at skaffe hver discipel et exemplar, blev indholdet dem dikteret af rektoren, hvorved der let kunde indløbe fejl. Absalon Pederssøn fortæller, at han som skolegut havde skrevet Borbonius's vers galt, og for at faa dem rigtige gik han til selve biskopen og bad om at faa laane hans exemplar af bogen. Absalon fik den, men paa veien til skolen mødte han uheldigvis skolemesteren, som gav ham bank, fordi han ikke havde henvendt sig til ham istedenfor til biskopen. Da han leverede bogen tilbage og Gjeble hørte, at han havde faaet bank, sagde han: „Giv dig tilfreds! jeg skal gjøre dig tilgode for det, at du fik hug for min skyld: du skal være min søn.“ „Saa tog han mig,“ fortæller Absalon, „straks til sig paa bispegaarden, gav mig herberg, seng og en svensk degn, som skulde læse over med mig.“ I biskopen, som selv var uden familie, havde han fra den tid den omhyggeligste fader og forsørger.

¹ Norske Saml. I 10. Naar Erik Loss i vore forfatterlexika opføres som forfatter af en i 1568 i Frankfurt udkommen latinsk katekismus, beror dette paa en misforstaaelse, efter hvad der er oplyst af dr. A. Chr. Bang i hans Norske kirkes hist. i reformationsaarh. s. 36.

² Nærmere underretning om disse bøger findes i A. Chr. Bangs Kirkehistoriske smaaestykker s. 230.

Da hr. Søfren ikke i længden kunde vedblive at være baade prest og rektor, skrev biskop Gjeble til dr. Peder Palladius om at hjælpe ham til at faa en dygtig mand fra Danmark til Bergens skole. Palladius var nemlig baade Gjebles personlige ven og stod desuden som Sjællands biskop paa en maade i spidsen for begge rigers kirkesamfund. Denne henvendelse skede efter Absalon Pederssøns oplysning i 1546 „eller ved det pas“. Det lykkedes Palladius at finde en mere end almindelig velskikket mand, Kjøbenhavneren **Jakob Matssøn**, som hidtil havde været rektor ved den lille skole i Kjøge. I Bergen gjorde han sig megen flid med skolen, som paa hans tid fik mange disciple. Men allerede ved 1552 blev han sogneprest i Indviken i Nordfjord.¹ Senere blev han sogneprest i Stavanger og som saadan hjælpebiskop for den udlevede biskop Jens Riber, hvis eftermand han visselig var bleven, dersom han ikke i sin bedste alder var bleven bortrevet af pest under en visitatsreise i Valdres 1570.

Da Jakob Matssøn forlod skolen, blev Palladius's hjælp atter paakaldt, hvorefter han 1552 sendte herop **Haagen Lauritssøn**, „en from og lærd mand“ fra Ystad i Skaane. Denne rektor har faaet en plads i vor literaturs historie som oversætter af den tyske theolog Johannes Brentzius's 24 prædikener „om pønitentse og et kristeligt levnet“. Bogen nød den ære, at dr. Nils Hemmingssøn besørgede udgivelsen (1563) og ledsagede den med en fortale. Haagen — Hugo Laurentii, som han skriver sig paa latin — var her som rektor til 1554, altsaa bare 2 aar. Da drog han til Trondhjem og blev lærer eller hovmester for lensherren Evert Bilds sønner. Til Evert Bild og hans hustru er ogsaa hans ovennævnte bog dediceret. Han var i en lang aarrække medlem af domkapitlet i Trondhjem, hvor han opnaaede en indbringende præbende og desuden havde Tromsø sognekald „i forlening“, hvilket han lod bestyre ved en kapellan. Han levede endnu 1596 og maa have opnaaet en meget høi alder.²

Efterhaanden var søgningen til skolen tiltaget saaledes, at den lille skolebygning, som man hidtil havde hjulpet sig med, ikke vilde forslaa længer. Paa bispegaarden var der endnu en særskilt træ-

¹ Aarstallet 1552 anføres efter J. F. Lampe, men er vistnok ikke sikkert.

² Thura, *Idea historiae lit. Dan.* s. 92. *Dipl. Norv.* XII 816. *Norske Rigsregistr.* I 512, II 560, III 417. Rørdam, *Lyskanders levnet* s. 239 fg. *Norske Dombøger*, 1585, s. 8 fg.

bygning fra munkenes tid, konventstuen, som nu stod ledig. Den var gammel og ikke godt vedligeholdt, men antoges at kunne gjøre tjeneste, ialfald midlertidig. Denne bygning lod biskop Gjeble flytte og anbringe paa kirkegaarden og derefter indrette til skolens brug. Dette viste sig at være et misgreb, thi efter ganske faa aars forløb var huset saa skrøbeligt, at det „stod til nedfalds“. Biskopen lod da i 1554 opføre en ganske ny tømmerbygning „med stor bekostning og flid“, hvorhos han kjøbte „en vældig kakkelovn af jern, som længe forblev udi skolen“. Bygningen laa paa den nordre side af Domkirken og nær ind til denne.¹ Her havde da kathedralskolen sit hjem indtil den store ildebrand i 1640.

Biskop Gjeble, som i det hele havde en sterk lyst til at bygge og ombygge, var ogsaa betænkt paa at skaffe skolemesteren herberge. Han indkjøbte paa landsbygden et hus, som havde været brugt til gildestue, førte det til byen og anbragte det ved skolen imod kirkegaardsmuren. Derpaa inddelte han det „i synderlige herberger og losementer at være en bekvemmelig skolemesters-vaaning, og lod sætte den første lille skole der ovenpaa til et loft, og neden udi lod lægge den med astrak (stenheller) og fly det vel til.“ Dette var Bergens første rektorbolig. Allerede 1564 tiltrængte den en grundig istandsættelse.

Paa samme tid sørgede biskopen ogsaa for at forbedre skolens indtægter, idet han overlod den St. Sunnivæ præbende, som var bleven ledig, da dens mangeaarige indehaver hr. Nils i Lindaas døde.

Efter Haagen Lauritssøn antoges 1554 en prest **Roald** til skolemester, efter navnet at dømme en Nordmand. Han døde allerede 1. novbr. samme aar.²

Den sidste rektor, som beskikkedes af biskop Gjeble, var hr. **Peder Simonssøn Krag**, „en smuk lærder mand“. I modsætning til sine formænd var han indfødt Bergenser og har vel saaledes selv gennemgaaet den skole, han kom til at styre. Hans fader, raadmand Simon Jakobssøn, skal have været af adelig byrd, moderen var kommen fra Færøerne. Med understøttelse dels af biskopen dels af sine forældre opholdt han sig ved Kjøbenhavns universitet fra 1548 til 1552. Han var rektor fra november 1554 til 18. april 1557, da han blev sogneprest til Fane, Birkeland og

¹ N. Saml. I 17.

² N. Mag. I 186.

Aarstad. Hr. Peder havde tænkt sig at kunne vedblive som skolemester efter denne udnævnelse. Men dette modsatte lensherren Kristofer Valkendorf sig; biskop Gjeble var da netop død. Som prest i Fane vedblev Peder Krag at være kannik i Bergen og fungerede som forvalter over kannikernes fællesgods. Han nævnes som død i 1589, da hans enke Kirsten klagede til kongen over, at de tyske paa Bryggen efter en ildebrand, hvori hendes gaard ved Bryggen var afbrændt, vilde bemægtige sig tomten, som laa dem beleilig.¹

Gjeble Pederssøn døde 1557. Han var i egentligste forstand den lutherske kathedralskoles stifter, og han vaagede sit liv igjennem over den med opofrende kjærlighed.

*

*

*

Hvad der ikke havde existeret under catholicismen, fik man straks efter reformationens indførelse: en skoleordning. Den udgjør nogle blade af den danske kirkeordinants, som udgaves 1539. Der lovedes en lignende særskilt for Norge, men en saadan fik man ikke førend i 1607, og i den mellemliggende tid blev den danske gjældende for begge rigerne, idet man dog i Norge tillod sig de afvigelser, som forholdene gjorde nødvendige. Ved gjennemlæsningen af denne vor første skolelov synes den os at ligge vor tids pædagogiske begreber saa fjernt som muligt, og dog betegner den et betydeligt fremskridt. Den bryder overtvert med middelalderens formalistisk-scholastiske skoledannelse, paavirket som den er af humanismens friere syn paa aandslivet. Latin var nu som før det eneste sprog, som dyrkedes i skolen, men det var ikke længer de for ungdommen saa unaturlige filosofiske lærebøger, der brugtes til at indøve dette sprog. Humanismen lærte skolens mænd at benytte selve de klassiske forfattere, særlig Cicero, Virgil og Terents, hvilket medførte en dobbelt fordel, idet de unge fik smag for Latinen i dens oprindelige og uforfalskede skikkelse og desuden et læsestof, som kunde tiltale gjennem sit indhold.

Kirkeordinantsen forudsætter, at skolen førte gutterne frem fra den første begyndelse af. Man begyndte med ABCbogen, som indeholdt fadervor, budene, barnebønner og lignende. Naar de smaa

¹ Lampe, Bergens stifts biskoper og prester I 277. J. Chr. Berg, Underretning om landevernet s. 321. N. Rigsregistr. III 44, 48.

dagen igjennem havde stavet sig igjennem dette, „skal man om aftenen lade dem gaa hjem med to gloser,“ — to latinske gloser at mindes til næste morgen. Naar de saa „har lært noget saa hen at læse“, begyndes med Donat d. v. s. med den latinske grammatik. Forfatteren af denne grammatik, Ælius Donatus, levede ved midten af det 4de aarhundrede. Hans bog har havt en levedygtighed som ingen anden skolebog, idet den over hele den civiliserede verden brugtes middelalderen igjennem og i den nyere tid langt ind i det 18de aarhundrede.

Allerede i 2den lektie (klasse) begynder de latinske taleøvelser, og i 3dje skal børnene altid tale latin; i denne drives paa med Terents og udvalgte af Plautus's komedier, der ogsaa maatte læres udenad. Saaledes fortsættes med regler for fremgangen gjennem 5 lektier, idet der nøie tages sigte paa, at man gaar fra det lettere til det vanskeligere, og at alting ofte repeteres. Kun i 5te lektie tillades det, at de elever, som er flinke i baade at skrive og tale latin, faar et grundlag i græsk.

Side om side med latinlæsningen gik religionsundervisningen: først katekismus, „som paa det enfoldigste udlægges, det ene stykke efter det andet,“ saa udvalgte partier af det nye Testamente og Davids salmer. Forøvrigt foregik den kristelige oplærelse selvfølgelig for en stor del gjennem den disciplene paahvilende deltagelse i den offentlige gudstjeneste paa alle de dage i ugen, da saadan holdtes.

Den religionsundervisning, som paa denne maade meddeltes i kathedralskolen, var altfor elementær og utilstrækkelig for den vordende prest, naar denne ikke efter endt skolegang fik anledning til universitetsstudier. Og dette var sikkert tilfældet med mange, maaske de fleste af dem, som i det 16de aarhundrede blev ansatte i norske prestekald. Der optoges derfor i kirkeordinantsen en bestemmelse om en videregaaende theologisk veiledning for de ældre disciple. Denne skulde foregaa ved en særskilt lærer, som kaldtes læsemester, lector theologiæ. Det heder om ham, at han skal „paa latin overlyst læse den hellige skrift baade for kan- niker, skoledegne og forstandige borgere og andre, som did ville søge.“ Hans undervisning meddeltes altsaa gjennem forelæsninger; at de blev besøgt af andre end skoleungdommen, hørte vist til sjeldenhederne. Baade i Bergen og i andre byer hændte det, at nidkjære biskoper optraadte i skolen med theologiske foredrag.

Lektoraterne, hvortil man søgte at faa mænd med anerkjendt lærdom, stod længe i ikke liden anseelse; de var baade med hensyn til rang og indtægt stillet over rektorembederne.

*

*

*

Den første og tillige den merkeligste af alle bergenske lektorer var magister Absalon Pederssøn, en mand, hvem Bergen og dens skole skylder at mindes med særlig taknemmelighed. Han var født i Sogn 1528 og tilhørte en familie Beyer. Da han tidlig blev fader- og moderløs, kom han til en farbroder i Bergen, som i hans 6te aar satte ham i latinskolen. Det er allerede før nævnt, hvorledes biskop Gjeble kjærlig tog sig af ham og lod ham bo hos sig. Absalon blev færdig med skolegangen 1544, kun 16 aar gammel, hvorefter biskopen paa sin bekostning underholdt ham først 5 aar i Kjøbenhavn, hvor han boede hos dr. Peder Palladius, og derefter 2 aar i Wittenberg, hvor han hørte Melanchthon. I 1552 var Absalon atter hjemme i Bergen og blev af biskopen ansat som lektor i theologien. Han fortæller selv, at han i 1562 læste over Melanchthons „*Loci communes*“, et af reformationstidens grundlæggende skrifter, og samme forfatters „*Methodus concionandi*“ (prædikekunst). Forelæsningerne holdtes i Domkirkens sakristi, af hvilket Gjeble afdelte et mindre rum til domkapitlets bibliotek.

Absalon pederssens. Beyer.

Absalon Pederssens haandskrift
(i hans exemplar af „*Loci communes*“)

At Absalon, medens han var lektor, ved flere leiligheder ogsaa maatte fungere som skolemester, skal siden blive omtalt. Han lod sig ogsaa jevnlig høre som prædikant. Da han den 30. decbr. 1565 stod paa prædikestolen i Domkirken, ramlede pludselig svære stene ned af det bratte fjeld og faldt over skolen. Absalon forlod da sin text og benyttede leiligheden til at holde en straffetale over den ligegyldighed, som forældrene i Bergen udviste med deres børns optugtelse, og udtalte sin frygt for, at Gud vilde straffe denne by med at begraves under de fjelde, som hang udover den.

Absalon vedblev at staa Gjeble Pederssøn nær, saalænge denne levede, og skrev efter hans død en „oration“ til hans minde. Han var ogsaa i stor yndest hos lensherren paa Bergenhus, Erik Rosen-

krands, som 1566 gjorde ham til sin slotsprest. Efter alt at dømme var Absalon en i alle kredse ågtet og afgjort mand.

Til embedsbolig som lektor fik mag. Absalon et „ret vel bebygget“ stenhus, som før havde tilhørt Allehelgenskirken og laa ligeoverfor den nuværende latinskole. I haven, som hørte til, plantede Absalon selv hvert eneste træ. Huset trængte i aarenes løb hyppige istandsættelser, som han bekostede af egne midler. Det stod paa løs, næsten moradsig grund, saa det var utrygt at bo der. Ved et kapitelsmøde i 1570, hvorved ogsaa borgermestre og raadmænd var tilstede, berettede Absalon, at huset, som han nu havde beboet i vel 17 aar, var gammelt og forfaldent, og begjærede at faa det sat i ordentlig stand. Den verdslige øvrighed afviste kravet som sig uvedkommende og mente, at det maatte blive kannikernes sag at sørge for læsemesterens bolig. Da ogsaa disse undslog sig, ordnedes sagen det næste aar saaledes, at Absalon fik bygningen overladt til privat eiendom, saa at vedligeholdelsen fremtidig paa-hvilede ham. Til bolig for sig og sine fandt han forresten ikke det gamle hus tjenligt længer og byggede sig derfor for egne penge et hus „paa den grund, som kommunet før stod paa.“

Gjennem 20 aar, fra 1552, da han kom hjem fra udlandet, til 1572, førte Absalon en dagbog, som heldigvis er bevaret til vor tid, og det endog i hans egen haandskrift. Ved en misforstaaelse har den faaet den meningsløse titel „Bergens kapitelsbog“, under hvilket navn den ogsaa er udgiven.¹ I denne dagbog fortæller han om alt det, som tildrog sig i Bergen paa den tid, stort og smaat. Fremstillingen er rask og kvik og ofte saare fornøielig at læse. Absalon har gennem disse optegnelser skjænket os et billede af det gamle Bergens kulturliv, som ingen anden by i Norden har mage til. Særlig for kathedralskolens historie er dagbogen det rigeste kildeskrift.² — Af en anden art er hans skrift „Om Norges rige“, afsluttet 1567, hvor landets historie og topografiske beskrivelse er givet i samlet fremstilling. Det er et for den tid høist respektabelt arbeide, ikke mindst merkeligt ved de sterke udtryk for forfatterens patriotiske følelser; han er en af de faa eller kanske den eneste Nordmand i det 16de aarhundrede, som ved skildringen af fædre-

¹ Haandskriftet, som i det 17de aarh. var kommet til den lærde prest mag. Gerh. Miltzow paa Voss, fik af ham denne paaskrift: *Ex libris capituli Bergensis*, hvormed han vilde betegne domkapitlet som bogens rette eier.

² Dagbogen er udgiven af N. Nicolaysen i N. Mag. I.

landets fordums glansperiode sukker over den afmagt, hvori det paa hans egen tid var sunket ned.

Absalon Pederssøn var kun 47 aar, da han døde 1575. Han havde 1552 egtet Anna Pedersdatter, en pige af god familie fra Trondhjem. Hun havde været enke i 15 aar, da hun 1590 blev anklaget for trolddom og dømt til baalet. Den ulykkelige vedblev at paastaa sin uskyldighed, indtil flammerne kvalte hendes røst. Sognepresten til Domkirken, mag. Hans Jørgenssøn, havde den dristighed offentlig at erklære hende uskyldig og ulovlig dømt; det kostede ham hans embede.¹

2. Reformationsaarhundredets senere del (1557–1600).

I. Skolens og rektorernes historie.

En maanedstid efter biskop Gjebles død om vaaren 1557 blev rektoratet ledigt ved Peder Krag's fratræden. Absalon Pederssøn overtog da denne stilling, idet han samtidig vedblev at være lektor; da der ingen biskop var, ordnede lensherren dette. Han forestod nu skolen i 2 aar. Senere maatte han atter to gange fungere som skolemester, da man ingen anden havde, den ene gang $\frac{1}{2}$ og sidste gang 2 aar. Han antyder, „at en hob grove folk og uforstandige“ har dømt ilde om disse „*mutationes*,“ som om der var mangler ved hans skolegjerning; men „jeg haabes,“ skriver han, „at have en god samvittighed udi Guds ansigte,“ og henviser til, at der ikke er kommet noget klagemaal over ham.

Da Absalons rektorvirksomhed kun var at betragte som midlertidig, maatte den nye biskop, dr. Jens Skjelderup, sørge for at faa en fast skolemester ansat. Dette blev mag. Jørgen Erikssøn, født i Haderslev 1535; han var altsaa 24 aar, da han 1559 kom til Bergen. Dette var „hans første lykkes trin“; men den fremragende mand gjorde hurtig de næste. Allerede aaret efter forlod han skolen, da Erik Rosenkrands gjorde ham til slotsprest paa Bergenhus og gav ham Vor Frue præbende, hvortil hørte indtægterne af Hammer prestegjæld. Vi skal ikke her forfølge hans senere levnetsløb, men kun minde om, at han ved sin 33-aarige virksomhed som biskop over Stavanger stift har vundet et hædret navn i den norske kirkes historie. Han døde 1604.

¹ Norske Saml. I passim. Norske Mæg. I passim. Biogr. Lex.

Ligesaa kort tid beholdt skolen den næste rektor, Hemming Hemmingssøn Due, som tiltraadte 1560. Han var fra Ryfylke og gik først i Stavangers skole. Faderen havde „tjent bisperne i pavedømmet“, altsaa vistnok biskop Hoskuld i Stavanger; moderen var af den adelige slekt Teiste. Hemming kom siden i Bergens skole, hvor han skikkede sig vel, og da han desuden havde „godt ingenium“, tog biskop Gjeble sig af ham og holdt ham paa sin bekostning nogle aar ved universitetet i Kjøbenhavn. Da han kom tilbage til Bergen, var Gjeble død, men biskop Skjelderup gav ham kost og herberge paa bispegaarden et helt aar og gjorde ham derpaa til skolemester. Men her var han ikke paa sin rette plads; han kunde ikke komme ud af det med de største af disciplene, og efter et aars tid opsagde han selv paa kapitlet sin stilling. Derefter blev han byskriver i Bergen, men nu blev det rent ilde med ham; „han gav sig til for megen sløs og drik, banden og svergen og løb og rasede fra det ene hus til det andet og var saare løs med munden.“ Saa begav det sig i 1564, at Hemming drukken spaserede paa torvet, da der kom en hollandsk guldsmed hen og gav sig i snak med ham. Under samtalen kaldte Hemming guldsmeden en prakker, hvorpaa de kom i slagsmaal. Hemming drog sin kniv og stak guldsmeden først i siden, derpaa i ryggen, saa at han døde deraf samme aften. Gjærningsmanden rømte ombord paa et skib, men blev funden og bragt til slottet, hvor han blev sat i Hundetaarnet. Han blev dog benaadet og døde 1566 paa Sandeid af pest.¹

Efter denne lidet heldige rektor fungerede Absalon Pederssøn paany, indtil man fandt en eftermand i Jakob Kristenssøn fra Viborg, som tiltraadte om høsten 1561. Man havde paa forhaand sine tvivl om denne person, hvorfor han for det første kun blev antagen fra mikelsmes til paaske „paa en probering“. Man kunde ikke godt være uheldigere i sit valg. Neppe var paaskedagene over, før rektoren selv indfandt sig hos bispen og erklærede, at han vilde fratræde om en uge. Nogle dage senere tilkaldtes rektoren til et møde i kirken med bispen, lektoren og tre prester, hvor de „bag alteret“² fremlagde for ham de latinske vidnesbyrd, som han havde givet disciplene, og paaviste, at de var „vrang-

¹ N. Mag. I 267, 324.

² N. Mag. I 358 omtales en forhandling „bag alteret i koret“, hvorved 16 prester var tilstede. Alteret har følgelig staaet længt fremme i koret.

baade i skrift, *grammatica* og mening“. Den 10. april fik han sin afsked i fuldt kapitelsmøde og i nærvær af byraadet, hvorpaa Absalon Pederssøn for tredje gang maatte overtage skolen. Det var vistnok ilde, at rektoren ikke kunde skrive ordentlig latin, men der blev lagt endnu mere vægt paa andre ting. Han havde saaledes i paaskehelgen dristet sig til at opslaa plakater i Domkirken med ublue sigtelser mod navngiven person. I det hele har han, udtalte domkapitlet, skikket sig saa i ord og gjerning, at han har uheld af hver mand, og alle dømmer ham at være uduelig og uskikkelig til at være skolemester. Jakob Kristenssøn forlod da Bergen og reiste tilbage til Danmark, men hans saga er endnu ikke ude. Man blev uden tvivl meget overrasket i Bergen, da Jakob den 4. marts 1563 atter viste sig, medbringende et kongeligt brev af 12. novbr. 1562, hvorved han forlenedes med Vor Frue præbende og Hammer prestegjæld. Dette havde han opnaaet ved falskt foregivende i Kjøbenhavn. I kongebrevet kaldes han „skolemester i Bergen“, og præbenden siges at være ledig. Begge dele var usandhed; han var, da brevet udstedtes, ikke skolemester, og præbenden indehavdes af mag. Jørgen Erikssøn. Da brevet naturligvis maatte fremlægges i Bergen, hvor man vidste god besked, havde han forfalsket det ved foran „skolemester i Bergen“ at indskyde de 2 ord: „som var“. Han indledede nu underhandlinger med Jørgen Erikssøn om en deling af præbenden, saaledes at Jakob skulde have Hammer og mag. Jørgen de øvrige indtægter. Det hele var imidlertid saa mistænkeligt, at mag. Jørgen besluttede at reise ned til Kjøbenhavn, hvor da alt blev opklaret. Sagen forfulgtes nu i Bergen baade for den geistlige domstol og ved raadstueretten. Ved den sidste blev den forhenværende rektor dømt fra liv, gods og ære; men lensherren Erik Rosenkrands formildede dommen, saa at han slap med en bod paa 100 daler, som hans kone fik skrabt sammen.¹

Da Jakob Kristenssøn var fjernet, fattede domkapitlet nogle bestemmelser om skolemesterens løn for fremtiden. Han skulde som før lønnes af skolens indtægter; men da disse for en større del indløb *in natura*, skulde de omsættes i rede penge og skolemesteren deraf faa sin løn i 2 aarlige terminer, mikelstid og paaske; lønnen fastsattes for det første til 50 daler om aaret. Domkapitlets

¹ N. Mag. I passim. A. Chr. Bang, Den norske kirkes hist. i reformationsaarh. s. 48 fgg.

regnskabsfører — han kaldes procurator eller qvæstor — var tillige skolens kasserer; denne stilling indtoges for tiden af den forrige rektor hr. Peder Simonssøn Krag. Endvidere besluttedes, at hvis der atter skulde komme en rektor, som man ikke var tjent med, skulde kapitlet kunne afsætte ham naarsomhelst uden varsel, og han havde ikke lovligt krav paa nogen løn efter den dag, han fratraadte.¹

Neppe var rektoratet blevet ledigt efter Jakob Kristenssøn, før man satte sig i bevægelse for at finde en eftermand, og man kastede nu sine øine paa en person, som man kjendte. Han hed **Jon Pederssøn Jamt**. Tilnavnet tyder paa, at han var fra Jemteland eller maaske snarere nedstammede derfra; han havde baade en broder og anden slegt boende i Bergen. Jon havde studeret i Kjøbenhavn og var derefter i 2 aar skolemester i Nyborg paa Fyn, en saare ringe stilling, som han gjerne vilde ombytte med rektoratet i Bergen. Han skrev til biskop Skjelderup derom og kom selv op til Bergen. Men posten var dengang ikke ledig; Jon begav sig derfor 1561 til Trondhjem og blev der ordineret til kapellan paa Tromsø, hvor han tjente paa andet aar. I de velvilligste udtryk tilskrev biskopen hr. Jon allerede 17. april 1562, at, da rektoratet nu var ledigt, havde han i forening med domkapitlet og med lensherrens samtykke valgt ham til rektor og ønskede ham velkommen. Som løn sikredes ham 50 daler „foruden hvad der ellers kunde falde af“, samt den bolig ved skolen, „hvori rektorerne hidtil havde boet ret bekvemt.“ Brevvekslingen og reisen krævede sin tid, og først 9. oktbr. 1563 kom hr. Jon Jamt til Bergen. Han havde nok ikke taalt opholdet paa Tromsø, havde været syg det sidste halve aar og var endnu skrøbelig, saa at han ikke straks kunde overtage skolen. Der blev nu forhandlet om, hvad der var at gjøre, først i domkapitlet, hvor nogle mente, at hr. Jon straks fik overtage skolen, uagtet han ikke var vel tilpas i sit hoved, dernæst paa slottet hos lensherren, hvor de tilkaldte geistlige og verdslige autoriteter fandt, at da man havde kaldet hr. Jon til rektor, fik man hjælpes ad med at skaffe ham underholdning indtil paaske, om han da blev frisk; men mag. Absalon, som havde besværet med skolen, maatte ogsaa nyde lønnen. Den syge rektor var nu først en maanedstid i huset hos mag. Absalon,

¹ N. Mag. I. 203.

derefter hos bispen og endelig hos sognepresten til Domkirken. Ved paasketid 1564 maa han have begyndt at gjøre tjeneste som rektor; da havde mag. Absalon fungeret i 2 aar. Det første, vi erfarer om Jon Jamts virksomhed, er et udførligt latinsk vidnesbyrd, som han 9. april 1567 medgav sin discipel Paal Helgessøn (siden lagmand i Bergen), da denne skulde udenlands og for det første agtede at fortsætte sin skoleundervisning ved latinskolen i Hamburg; vidnesbyrdet er udfærdiget under skolens søgl.¹ I den følgende tid nævnes Jon Jamt jevnlig og synes at have vundet anerkjendelse. I 1570 indfandt han sig fjerde juledag efter biskopens befaling i Domkirken og nedtog fra høialteret de derværende helgenbilleder, „thi nogle gamle kvinder og kjærlinger tilbød dem.“

Jon Jamt blev i 1570 trolovet med en ung pige Barbara Trondsdatter, som var født i Gudbrandsdalen og hørte til en af de der boende smaa adelsætter; hendes morbroder Tord Bratt, som døde i Bergen 1560, havde vel bragt hende til denne by. Ved trolovelsen, hvorom mag. Absalons dagbog har adskilligt at fortælle, forærede hr. Jon sin fæstemø bl. a. en guld kjede, en sølvske og en ring. Brylluppet stod den 2. septbr. 1571. Kort efter dette tidspunkt ender Absalon Pederssøns dagbog, som vi har at takke for de bedste efterretninger om skolen og rektorerne indtil den tid. Om Jon Jamt forstummer dermed al videre besked. Det ser ud til, at han er død som rektor. Hans enke Barbara blev gift med en ret mærkelig mand, Martin Nilssøn, som havde været byskriver i Bergen, men 1591 blev lagmand i Stavanger og paa begge steder ivrig syslede med at afskrive og oversætte vore gamle love. Hun overlevede ogsaa ham og døde høit bedaget i Stavanger omtr. 1634.

Den næste rektor er formentlig den Peder Schøning, der omtales i „Den norske so“ som skolemester i Bergen og som en mand, der gjorde sig skyldig i den groveste usedelighed.² Da den tyske forfatter af det nævnte skrift opholdt sig i Bergen omtr. 1575—80, maa hans kjendskab til Peder Schøning skrive sig fra denne tid. Forøvrigt vides intet om denne skolemester.³

¹ Dipl. Norv. XV 833.

² N. Mag. II 36.

³ Det bør ved den strenge dom om Peder Schøning i „Den norske so“ erindres, at dette skrifts forfatter i sin skildring af norske og især bergenske forhold altid er tilbøielig til at male med de mørkeste farver.

I disse aar, da der ellers høres saa lidet om skolen, havde den i 7 aar (1571—78) en af sine berømteste disciple, Kort Aslakssøn (Cunradus Aslacus), en bergensk borgersøn, den eneste Nordmand før Holberg, der opnaaede at blive professor ved Københavns universitet. Det tjener forresten ikke Bergens skole til ros, at da Kort Aslakssøn var 14 aar, fik han af selve biskopen det raad at søge til en bedre skole; han fortsatte da sin skolegang i Malmø.¹

Derefter finder vi **Anders Paulssøn Kolding** som rektor. Som tilnavnet antyder, har han vel været dansk af fødsel; men han maa have gaaet i Bergens skole, eftersom han i 1577 fik for et aar kronens part af tienden i Gloppens prestegjæld til hjælp under sine studeringer. I 1581 omtales han som skolemester i Bergen, da han den 6. mai fik løftbrev paa den første præbende, som blev ledig ved Domkirken. I et senere kongebrev af 5. juni 1591 heder det, at han „for nogle aar forleden“ var i skoletjeneste i Bergen, men nu er sogneprest i Eidsfjord (Eid i Nordfjord); da han frygter, at hans uvenner nu i hans alderdom af had og avind vil fortrænge ham derfra, tager nu kongen ham i sit værn og beskyjærmelse.²

Hans eftermand **Erik Olufssøn** var en bondesøn fra Sogn og havde først ansættelse ved den lille skole i Assens. Han tjente som hører i Bergen under Anders Paulssøn og fik som saadan i 1581 brev paa det første ledige kannikedomme i Bergen. Rektor var han indtil 1591, da hans velynder biskop Anders Foss skaffede ham Voss sognekald. Vossingerne vilde helst have en søn af sin forrige prest, og Erik Olufssøn fik ikke gode dage blandt dem. Man nævnte længe efter hans død (1594) det mundheld, han brugte: „Du skal tro en bonde, naar du ser, at der gror haar indeni hans haand.“³

Efter et par aars mellemtid, da der ikke nævnes nogen rektor, tiltraadte mag. **Jon Mogenssøn Skanke**. Om denne bekjendte eller rettere berygtede mands herkomst vides intet; han kaldes „Jemptus“ og er saaledes vistnok født i Jemteland. Han havde i sin ungdom tumlet adskillig omkring udenlands; i 1590 træffes han

¹ H. F. Rørdam, Københavns universitets hist. III 585.

² N. Rigsregistr. II 236, 409, III 177. Lampe, Bergens stifts biskoper og prester II 171 indeholder flere urigtigheder om denne mand.

³ N. Rigsregistr. II 409. Bang, Den n. kirkes hist. i reformationsaarh. s. 79. Rørdam, Hist. kildeskrifter II 553.

i Helmstädt, i april 1593 indskreves han ved universitetet i Rostock, hvor han den 23. august tog magistergraden.¹ Sandsynligvis blev han endnu samme aar rektor i Bergen. Det har sikkert ikke skortet ham hverken paa lærdom eller gode gaver. Særlig skal fremhæves, at han besad et usedvanligt kjendskab til det gamle norske sprog; man har fra hans haand afskrifter af gamle diplomer, som prof. Oluf Rygh har erklæret for fortrinlige.² Han interesserede sig for de gamle norske love og oversatte landsloven efter et ham tilhørende haandskrift fra det 14de aarhundrede.³

Men denne mand manglede aldeles moralsk holdning og lod sig beherske af den mest tøilesløse lidenskabelighed. Han egtede biskop Anders Foss' datter Magdalene, som var enke efter presten mag. Hans Jørgenssøn. Ligeoverfor sin hustru og hendes forældre optraadte han, og det, som det synes, ligefra egteskabets begyndelse, med den høieste grad af brutalitet, idet han søgte og fandt en støtte i lensherren Peder Thott, der var biskopens uven. Rektorens mange forgaaelser havde hyppig været fore i domkapitlet; forhandlingerne derom kjendes ikke, da kapitlets protokoller for denne tid er tabte; men resultatet blev, at mag. Jon blev afsat som rektor, hvilket antagelig skede i begyndelsen af 1596. Da snart derefter en af skolens disciple, Anders Jonssøn, skulde afgaa til universitetet, tillod Jon Skanke sig, skjønt han da var afsat, at medgive ham et testimonium, der betegnes som et rent „skandskrift“, idet han deri anbragte grove sigtelser saavel mod biskopen som mod Bergens øvrige geistlighed; der stod i testimoniet, at Bergens skole ødelagdes formedelst biskopens hadefulde og hensynsløse indgreb.⁴

Om vaaren 1596 var saavel mag. Jon Skanke som biskop Anders Foss og hans hustru tilstede i Kjøbenhavn. Biskopen bragte gjennem kansleren Arild Hvitfeldt sagen frem for konsistoriet. Professorerne paatog sig at undersøge den og afgive en mundtlig relation om sin opfatning; en formelig dom kunde de ikke afsige, førend de modtog paalæg derom fra kongen. Den 14. juni mødte for konsistoriet saavel biskopen som hans svigersøn. Denne bad,

¹ Kirkehist. Saml. 4 R. III 784. L. Daae, Matrikler s. 107 og 148.

² L. Daae i hans udgave af Pavels' Dagbøger 1817—22, II 69.

³ Baade originalen og oversættelsen findes i den arnamagnæanske samling (kfr. Norges gl. love IV 565, 567). At oversættelsen er af Jon Mogenssøn, kan der neppe være tvivl om.

⁴ *Invidia, importuna morositate violentiaque, si non tyrannide.*

at man vilde høre sagen uden persons anseelse, i hvilken anledning professorerne spurgte, om han kunde tænke, at de vilde gjøre andet, end hvad ret var. Under de forhør, som holdtes denne og de følgende dage, fremkom adskilligt om mag. Jons selvraadige og uforsvarlige færd som rektor, men endnu sværere klager hørtes over hans adfærd mod sin hustru, som han havde bandet, udskjældt og jaget ud af huset, hvortil mag. Jon svarede, at han kun „4 gange har slaget hende, som hun har vel forskyldt.“ Det blev ogsaa oplyst, at hun engang i sin vaande var løbet fra ham og op paa slottet til lensherrens frue; hun turde ikke ty til sine forældres hus, da hun var ræd, at manden skulde bryde døren op og øve vold baade mod dem og hende. Der fremlagdes ogsaa en skriftlig begjæring fra hende om at blive fri for ham; „hun vil meget heller lade sit liv end være ydermere hos hannem.“ Jon Skankes personlige optræden for konsistoriet under dette forhør skulde ikke forbedre hans sag; dels prøvede han simple prokuratorkneb, dels var han uforskammet.

Efterat kongen havde overladt sagen til universitetet, forat den der kunde blive ikke blot undersøgt, men ogsaa paakjendt, holdt konsistorium den 3. juli et møde, hvor baade den afsatte rektor og hans svigerfader var tilstede. Den første bragte med sig et vidtløftigt skriftligt indlæg, hvori han mindre forsvarede sig end overøste biskopen med nye anklager. Disse lærer vi at kjende af biskopens modbemærkninger. De gjaldt først og fremst skolehuset, som var forfaldent; biskopen havde lovet borgermestrene at sørge for istandsættelsen, men denne havde endnu ikke faaet nogen fremgang. Dette, forklarede biskopen, skrev sig fra, at det gik saa sent med at faa tømmeret fældet; heller ikke var der for øieblikket tilstrækkelige midler til at faa bygningen istand; imidlertid hjalp man sig nogenlunde; thi Jon Skankes eftermand, „som vilde lade sig regjere og lyde dem, han burde,“ tog disciplene ind i skolemesterens residents, som dertil var stor nok.

Der fremkom samme dag oplysninger, som vidnede sørgelig om baade rektorens og tidens raahed. Mag. Jon havde, assisteret af nogle af degnene (de ældre disciple), overfaldt biskopens hustru og datter og „slæbt dem i rendestenen“. Dernæst havde han med 6 degne „gjort gaardgang“ i bispegaarden i svigerfaderens fravær. Disse disciple havde senere ogsaa paa egen haand forulempet biskopens familie. Borgermestre og raad tog sig af disse optøier og kaldte degnene op paa raadstuen, hvor de blev indelukket „i

et kammers“, medens man forhandlede. Ogsaa heraf gjorde mag. Jon et nummer, idet han anklagede biskopen for at have sat hans degne i „byens fængsel“.

Endnu engang, den 9. juli, mødte begge parter for konsistorium med sine indlæg. Retten formanede mag. Jon, at han skulde falde tilføie og bede sin svigerfader om naade og venskab, „paa det alting siden maatte komme til en god ende.“ Men han paastod, at han ved at gjøre dette vilde erklære sig selv skyldig, hvorpaa retten udtalte, at „mag. Jon haver gjort uret og bør at straffes derfor“.

Jon Skanke slap lettere fra denne sag end ventes kunde. Det var rettens eller maaske snarere regjeringens vilje, at der skulde prøves at faa forlig istand. Den 29. septbr. mødte derfor paa konsistoriet to adelsmænd, hvoraf den ene var Norges kansler Hans Pederssøn Basse, samt biskop Foss's slegtning Desiderius Foss som mæglere. Vilkaarene var for mag. Jons vedkommende, at han skulde gjøre biskopen og bispinden, som begge var tilstede, offentlig afbigt samt give en skriftlig forpligtelse om sømmelig adfærd mod svigerforældrene i fremtiden. Hvis forpligtelsen ikke blev holdt, skulde denne sag staa aaben for ham igjen, „og det sidste skulde blive værre end det første.“ Mag. Jon gik ind paa alt og fremsagde en ret smuk afbigt. De gamle rakte ham haand, „og lovede de, aldrig at ville tænke paa, hvad forseelse der er skeet, med skjel at han lever med deres barn som en ærlig mand, agter hende, som han bør at agte sin dannekvinde, og ikke heller foragter hendes fader og moder.“

Den afsatte rektor blev længe i Kjøbenhavn. Endnu i de sidste dage af marts 1597 finder vi ham der, idet han atter havde en sag for konsistoriet, dennegang med Bergenserens Oluf Kock, den samme som en snes aar senere henledede den almindelige opmærksomhed paa sig ved at fremsætte kjætterske meninger. Hensigten med mag. Jons lange ophold i Kjøbenhavn var forresten sikkert at erhverve sig en ny livsstilling. Han opnaaede virkelig, vistnok i 1597, at blive sogneprest til Indviken i Nordfjord. I de første aar holdt han sig her nogenlunde itømme — man fandt endog at kunne gjøre ham til provst, — men efterhaanden fik atter hans gamle væsen overhaand, og det sidste blev virkelig værre end det første. Hans over alle grænser gaaende usedelighed, hans frygtelige mis-handlinger af hustruen og mange embedsforseelser bevirkede omsider, at Bergens domkapitel 1617 afsatte ham fra embedet og opløste

hans egteskab, hvorhos sagen forøvrigt henvistes til de verdslige domstole. Ved disse blev han dømt fra livet, hvorefter han blev halshugget i 1619. I Nordfjord lever hans minde endnu i sagnet, men dette har, som saa ofte, fordreiet den historiske sandhed og taget parti for forbryderen.¹

Jon Mogenssøn Skankes eftermand i rektoratet, mag. Peder Brock, tiltraadte i 1596. Han vil nærmere blive omtalt i næste tidsrum.

II. Lektorer. Hørere.

Medens, som vi har seet, rektorerne til lidet held for skolen idelig vekslede og som regel kun betragtede skolegjerningen som en gjenømgang til et presteembede, fandt lektorerne ingen grund til ved første leilighed at opgive en stilling, som uden at kræve ret meget arbeide ydede dem rundeligt levebrød. Ved siden af den lange række rektorer virker kun to lektorer gennem et halvt aarhundrede. Trods deres løsere forhold til skolen bliver det saaledes disse, der kommer til at bevare dens traditioner og vedligeholde sammenhængen. Der findes ogsaa ved vore skoler interesserede og dygtige læsemestre, som ikke blot holdt sine foreskrevne forelæsninger, men ogsaa vaagede over skolen og disciplene med kjærlighed. Saa-danne læsemestre var mag. Absalon Pederssøn i Bergen og mag. Halvard Gunnarssøn i Oslo.

Men en saadan læsemester var neppe mag. Absalons eftermand Jens Kristenssøn (1575—1602). Han forekommer første gang i 1570, thi der kan ikke være tvivl om, at han er den Johannes Christierni, som i dette aar modtog en pengehjælp af domkapitlet, da han skulde reise til universitetet. Han var indfødt Bergenser, søn af Kristen Skriver, og havde ogsaa tidligere været udenlands. Under opholdet i Kjøbenhavn modtog han i 1571 atter penge fra kannikerne. Ved kongebrev af 15. juni 1572 fik han løfte om den første præbende, som blev ledig ved Bergens Domkirke. Samme aar eller aaret efter blev han Domkirkens sogneprest. Han var 12. november 1573, ledsaget af Absalon Pederssøn, i Danmark, hvor han bittert klagede over de ringe indkomster, hans embede som sogneprest gav ham; han kunde neppe leve deraf. Han fik

¹ Ny kirkehist. Saml. III og V passim. Lampe II 193 og de der anførte skrifter.

derfor atter løfte om den første ledige præbende. Efter mag. Absalons død blev han læsemester 1575 og kom da straks i besiddelse af St. Annæ præbende, der betragtedes som knyttet til lektoratet.¹

Hvad hr. Jens i sin lange embedstid har udrettet, ved man intet om; nogen lærd mand har han visselig ikke været; han havde ikke engang erhvervet magistergraden, hvad ellers var sedvanligt for lektorerne. I 1590 svævede han i ikke liden fare paa grund af sin optræden sammen med presten mag. Hans Jørgenssøn ved Absalon Pederssøns enkes henrettelse; hans djerve protest ved denne leilighed skaffede ham en i sterke udtryk affattet advarsel, men han slap for videre straf.²

Jens Kristenssøn søgte ved leilighed at forbedre sine indtægter; saaledes anstrengte han sig i 1595, men forgjæves, for at faa Voss sognekald, „efterdi det er saa nær liggendes ved Bergen“³; det var aabenbart hans hensigt at nyde dette embede, som jo kunde bestyres af en kapellan, ved siden af sin stilling som lektor.

Fra december 1600 har vi i et privat brev en udtalelse om ham. Lægen Villads Adamius, som praktiserede i Bergen, skriver til en formaaende ven i Kjøbenhavn: „Vi har her til lektor hr. Jens Kristenssøn, ganske vist en skikkelig mand, men svagelig; over hans forsømmelighed som lærer har mange brave folk allerede i aarevis klaget.“ Dette, mener brevskriveren, er noksaa bekjendt ogsaa i Kjøbenhavn. Det er nu Adamius meget om at gjøre itide at sikre sig St. Annæ præbende, som lektoren sad inde med, og han beder indtrængende sin ven at anvende al sin indflydelse for at udvirke dette paa de høieste steder.⁴ Det nyttede dog intet; thi hr. Jens beholdt sin præbende endnu i mange aar, lige til sin dødsdag.

Ved kongebrev af 20. august 1602 fik hr. Jens sin afsked, da han „ikke længere for sin alderdom og skrøbeligheds skyld kan betjene og forestaa samme lektori“. Samtidig udnævnes hans eftermand, mag. Thomas Hanssøn Ruus. Denne besked var saa tydelig som mulig. Den nye lektor indfandt sig ogsaa i Bergen og

¹ Denne fremstilling er, som man ser, forskjellig fra biskop Bangs, der anser sogneprest Jens Kristenssøn som en fra lektoren forskjellig person. (Bang, Den n. geistl. i reformationsaarh. s. 167 og 230).

² N. Saml. I, 543.

³ N. Rigsregistr. III, 386.

⁴ H. F. Rørdam, Hist. kildeskrifter II, 581 fg.

begyndte sit arbejde. Men hr. Jens var ikke tilsinds at vige fra sin plads; han trodsede baade kongens brev og mundtlige advarsler; samtidig, heder det, hengav han sig ikke blot til ørkesløshed, men ogsaa til en ødsel og letsindig levemaade. Autoriteterne i Bergen indberettede naturligvis dette paa høieste sted, hvorhos mag. Thomas skrev underhaanden derom til sin velynder biskop Peder Vinstrup i Kjøbenhavn. Denne fik ved sin indflydelse udvirket et nyt kongebrev af 23. april 1603, hvori sagen afgjordes paa en for hr. Jens lempelig og for hans eftermand tilfredsstillende maade.¹ Det heder i dette brev, at lensherren og biskopen har indberettet, at hr. Jens „formedelst sin alderdoms og anden usikkeligheds skyld“ ikke længer kan læse med ungdommen, hvilket han „udi langsommelig tid“ heller ikke har gjort. Kongen kræver nu dette nærmere undersøgt, og hvis hr. Jens virkelig er umulig som lektor, skal han indsættes til sogneprest i Eidsfjord prestegjæld i Nordfjord, saa han i sin alderdom kan have noget at leve af, og da han vel ikke selv kan forrette, skal han lade kaldet bestyre ved en kapellan. Denne maade at pensionere en afgaaet embedsmand paa var dengang ingen sjældenhed. Den forrige lektor blev da fremdeles boende i Bergen. I 1607 skriver Kristian den 4de, som da var i Stavanger, i de skarpeste ordelag til Bergens lensherre om hr. Jens's grove forseelse, idet han i 7 uger har ladet sit prestekald være ganske uden geistlig betjening.

Den 6. april 1611 omtales Jens Kristenssøn som død, idet hans eftermand da fik hans præbende. Om hans huslige forhold vides kun, at han var gift med Bergitte Nilsdatter, enke efter Jon Benkestok.²

*

*

*

Foruden læsemester og skolemester skulde der ifølge kirkeordinantsen ansættes underordnede lærere, hørere eller lokater. At saadanne slet ikke nævnes ved Bergens skole paa Gjeble Pederssens tid, maa betragtes som en tilfældighed. Der kan jo ikke være tvivl om, at skolen allerede dengang har været delt i klasser, hvilket nødvendiggjorde ansættelse af hørere. I den følgende del

¹ H. F. Rørdam, anf. skr. II, 587.

² Kilderne til Jens Kristenssens levnet er N. Mag. I, Rigsregistr. II, III og IV.

af aarhundredet nævnes kun de 10, om hvem lidt underretning her skal gives. At der har været mange flere, kan ikke betvivles, især naar erindres, at de studenter, som ansattes i disse tarvelige poster, vekslede mindst ligesaa hyppig som skolemestrene. De biografiske data afgiver eksempler paa, at der har været 2 hørere samtidig; hvorvidt der har været endnu flere paa én gang, kan hverken benegtes eller paastaaes.

Den første hører, som kjendes, var Hieronymus Nilsson, en norsk student, søn af en prest Nils Grimsson. Absalon Pederssøn havde som rektor i 1557 ansat ham ved skolen, hvor han virkede paa det sjette aar indtil 1562, da han blev sogneprest paa Stord.

I hans sted antog mag. Absalon 2 hørere, som delte indtægten. Den ene var Morten Pederssøn fra Aarhus, den anden en Sjællænder Peder Rasmussøn med tilnavnet Philosophus, der havde været Absalons discipel. Denne sidste blev ikke længe hører. En dag i august 1563, da mag. Absalon kom i Domkirken, erfarede han til sin overraskelse, at der skulde være presteordination. Kapellanen hr. Nils underrettede ham om, at det var Absalons egen hører Peder Philosophus, som biskop Skjelderup saaledes fandt for godt i al hemmelighed at ordinere til kapellan hos hr. Jakob Madssøn i Indviken, hvem han var paatvungen. Rektoren kunde da ikke dy sig, men udgjød for hr. Nils paa latin sin retmæssige harme over biskopens „tyranni“. „Der Petrus Erasmi var ordineret,“ fortsætter Absalon sin beretning, „drog han heden (herfra) ikke som en *philosophus*, men som en *amusus* og *ingratus hospes* (en filister og en utaknemmelig gjest), som hverken bad mig sin skolemester god nat, ikke heller bad sin medhører¹ heller nogen anden enten i eller uden skolen gjøre nogen tjeneste for sig, og stod der 7 uger og nogle dage tilbage igjen, paa hvilke han havde ikke udtjent sin tjeneste,² for hvilke han æskede sin løn, og var han vide skyldug bort her udi byen; skrev han sin skyld og gjæld op paa et stykke papir, hvilket han lod ligge efter sig i det herberg i skolen, som jeg havde hannom frit uden husleie undt.“ Det tog forresten en daarlig ende med Peder Philosophus. Han kunde ikke forliges med sognepresten i Indviken og prøvede forgjæves lykken paa andre steder, indtil han i 1565 satte livet til paa en baadreise i Jølster.

¹ Udtrykket viser, at der ialfald paa den tid kun var 2 hørere.

² Der manglede saameget paa et aar; han var ansat d. 29. oktbr. 1562.

Derefter nævnes en hører Kristen Jenssøn, hvis fader Jens Stolsvend var raadmand i Bergen. Da han forlod byen, antagelig i 1565, for at drage til Deventer, tog rektoren til hans eftermand en Nordlænding ved navn Nils, som døde kort efter i den pest, som hjemsøgte Bergen i høsten 1565.

I 1568 omtales en hører ved navn Jørgen; han havde da en datter til daaben; det var ellers et særsyn i de dage, at en hører kunde tænke paa at gifte sig.

Høreren Henrik Arnessøn omtales kun i anledning af sin sørgelige død. Den 2. juli 1570, en søndag, blev han af en gut ved navn Paaske stukket med en kniv i brystet, saa at han døde med det samme.

I december 1570 nævnes høreren Rasmus Jonssøn, men nærmere oplysning faar man ikke om ham.¹

Endelig er at nævne den før omtalte Erik Olufssøn, som var hører 1581 og siden blev rektor, samt Kristen Pederssøn, en dansk student, udgaaet 1569 fra Kolding skole. Han var hører i Bergen i 4 aar (omtr. 1579—1583). Senere var han kapellan først i Holmedal, siden i Vik, flakkede derefter adskillig omkring, indtil han kom til Oslo, hvor han sandsynligvis er død, da hans attester endnu findes blandt Oslo bispearkivs papirer. Blandt disse attester er ogsaa et hædrende vidnesbyrd om hans virksomhed som hører i Bergens skole.²

III. Disciplene.

Om disciplene brugte man i Bergen i det 16de aarhundrede mest benævnelsen peblinger, der, som det fremgaar af Absalon Pederssøns dagbog, ogsaa anvendtes om de ældre disciple, der ellers helst kaldtes skoledegne. Om antallet af disciplene i dette tidsrum er det ikke muligt at opgjøre sig en begrundet mening. De kom fra alle samfundslag, fra byens borgerskab og embedsfamilier — der er endnu ikke spor til det senere yndede huslærervæsen —, fra landsprester og bønder. Særlig paafaldende er det, hvor hyppig der nævnes disciple fra fjernere egne, især danske fra Jylland og Fyn, men ogsaa fra Orkenøerne og Hjaltland (Shetlandsøerne), et

¹ Om disse hørere se N. Mag, I 208, 223 fg. 282, 295, 349, 375, 391.

² Bang, Den n. geistl. i reformationsaarh. s. 232.

vidnesbyrd om, at disse gamle norske kolonilande endnu stod i forbindelse med det norske vestland; ogsaa fra Færøerne kom der en og anden discipel. Naar forholdsvis saamange danske søgte hid, tør man nok ikke heri se et bevis paa, at Bergens skole stod i særligt ry. Det hænger vist heller sammen med tidens vandrelyst og tilbøielighed til at prøve lykken paa fremmede steder. Ikke faa af de danskfødte prester, som ansattes rundt om i stiftet, havde gennemgaaet Bergens skole og var saaledes tidlig blevet fortrolige med norske forhold.

Uagtet skolen optog disciple af alle aldre og undervisningen var gratis, var der dog smaa privatskoler i byen; forfatteren af „Den norske so“ klager over disse „klipschulen“, som han mener er til skade for den „store skole“ og derfor bør afskaffes.¹ Allerede i dette tidsrum nævnes der ogsaa en pigeskole i Bergen, den første i Norge. Den holdtes af Barabra, Edis smeds kone, og der lod mag. Absalon sin datter Susanna undervise.²

Det var en i hele Norden dybt rodfæstet forestilling, som holdt sig langt ned i tiderne, at de trængende disciple — og dette begreb kunde tøies meget langt — af skolen kunde vente at faa hjælp ikke blot til bøger og andre skolesager, men ogsaa til mad og klæder. Af de midler, hvorved skolen søgte at tilfredsstille disse krav, skal vi her nævne de mest karakteristiske.

En gammel skik, som i Bergen endnu var i fuld gang i det 16de aarhundrede, var den saakaldte sognegang. Den bestod deri, at skolemesteren gav bestemte disciple tilladelse til at besøge visse landssogne for der at gaa rundt og bede om hjælp til klæder og underhold. Dette foregik to gange om aaret, en maanedstid omkring nytaar og ligesaa længe i hundredagene. Disse gæster synes ikke at have været uvelkomne. De har naturligvis ved sin sang og ved sine beretninger fra den store stad bragt lidt afveksling paa bondegaardene; det omtales ogsaa, at de har præket for bønderne. Mag. Absalon nævner to disciple, begge fra Fyn, som han „undte sogner“ i Sogn; den ene af dem døde paa denne udflugt.³ De medbragte naturligvis skriftlig anbefaling fra sin skolemester. En saadan latinsk skrivelse („sognebrev“) er bevaret, i hvilken

¹ N. Mag. II, 49.

² N. Mag. I, 417.

³ N. Mag. I, 231.

rektoren henvender sig til landspresterne: da nu, siger han, aars-tiden og skolens sedvane og disciplenes nød kræver, at de sendes ud til de kristne menigheder for at samle det nødvendige til livsophold, beder han baade presterne selv at tage sig venlig af disse stakkels disciple og at opmuntre sine menighedslemmer til at vise gavmildhed.¹ At sognegangen baade var til forstyrrelse i undervisningen og kunde være skadelig i moralsk henseende, er indlysende. Det var heller ikke altid let at sætte en bestemt grænse for dens varighed, og i Jon Skankes tid sees degnene om sommeren at have været et helt fjerdingaar ude paa sognegang.² Den blev derfor ogsaa senere afskaffet.

Indhøstningen af milde gaver foregik naturligvis i endnu større maalestok hjemme i Bergen. Det var ved sangens magt man her søgte at fremkalde gavmildheden. Davidsdegne var navnet paa et sangkor, bestaaende af 12 disciple, som hver søndag og dagen før de store høitider gik omkring i byen og sang latinske salmer, der lønnedes med pengegaver. Ved diskanten forstod man de sangere, som paa 4 af aarets helligaftener (fornemmelig Mortensaften og Nytaarsaften) drog om i gaderne med sin bøsse. De indsamlede penge kaldtes under et „Mortensaftenpenge“. Dette slags tiggeri blev af Fredrik den 2den ved en forordning af 1588 gjort til et privilegium for latinskolerne; dersom andre drenge, som ikke søger skolen, heder det, befindes saaledes at gaa omkring med sang, „da skal skolemesteren have fuldmagt med hans peblinge dem at paa-gribe og føre til skolen og der lade dem hudflette.“ Dette kongebud har vistnok peblingerne efterkommet med fornøielse. Diskanten bestiltes ofte til bryllupper og andre gjestebud for at synge for gæsterne. Da saaledes hr. Mads Skytte i de første dage af 1563 gjorde et mindre julegilde, havde han diskanterne og davidsdegnene til at underholde med sin sang, hvorhos spillemanden Karl Harpere „legte paa sin skalmeie“. Intet under, at julevagten blev lokket

¹ Brevet er dateret Bergen 9. juni 1582 og maa saaledes være skrevet af rektor Anders Paulssen Kolding. Det findes i afskrift i Kra. Univ. Bibl. Mskr. fol. 347. (I afskriften er rektorens navn udeladt og disciplene kun betegnet ved forbogstaver). Et ældre sognebrev er trykt i Dipl. Norv. XVI 425, hvormed rektor Andreas i Trondhjem sender 2 af sine disciple til sognegang paa Søndmør.

² Nye kirkehist. Saml. V 86.

ind af al den musik og lod sig traktere; „de finge nok,“ forsikrer mag. Absalon, som var tilstede.¹

Kong Fredrik den 2den, som i det hele var skolernes ven, tog sig ogsaa af de fattige disciple i Bergens skole. Han bestemte ved gavebrev af 28. juni 1575 en aarlig „genant“, der skulde udredes „af slottet“, d. v. s. af lensherren paa Bergenhus, til 12 disciple, der var trængende og som kunde ventes siden at ville virke i kirkens tjeneste. Denne genant bestod af fødevarer: 48 tønder mel, 60 tønder malt, 60 skippund humle, 12 løber smør, 18 nødekropper, 36 sider flesk, 40 voger bergefisk, 1 læst sild, $\frac{1}{2}$ læst torsk, 6 tønder gryn, 1 skippund tiende-ost og desuden i penge 12 mark til sko. Biskopen, presterne og skolemesteren skulde modtage varerne og bestemme, hvor bespisningen skulde foregaa, samt udvælge personerne. Det har da været ordnet saaledes, at en af geistligheden eller ogsaa skolemesteren selv har taget fødemidlerne til sig og holdt bord for de 12 disciple. Det er nok utvivlsomt, at det efter 1575 er disse 12 alumner, som kaldes Davidsdegne;² naar nu i Bergen, som andensteds, denne benævnelse bruges om et sangerkor, saa kan jo disse ting forliges, naar man gaar ud fra, at der ved udvalget af de 12, som skulde nyde „kongens kost“, er taget særligt hensyn til deres dygtighed som sangere.

Blandt de mange gjøremaal, som optog disciplenes tid udenfor skoletimerne, var neppe noget fornøieligere for dem end deres deltagelse i skolekomedierne. Disse maa fra først af betragtes som et udslag af humanisternes varme interesse for den klassiske litteratur og deres lyst til at levendegjøre dens skikkelser for samtidens ungdom. Det var derfor først og fremst den latinske literaturs dramatikere, Plautus og Terents, som spilledes, naturligvis paa latin. Da opførelsen paa en maade var en del af undervisningen, blev det rektoren, som forestod det hele, og interesserede rektorer forfattede ofte selv latinske stykker til dette brug. Da ogsaa byens folk modtoges som tilskuere, var det næste skridt, at man fik komedier paa modersmaalet, som alle kunde forstaa. Som oftest hentede disse sit stof fra bibelen, hvilket ikke var til hinder for, at de ogsaa indeholdt lystige roller og en ofte ret dristig skjemt. I Norge var

¹ N. Mag. I, 209.

² Dette synes at fremgaa af den ellers noget uklare fremstilling i Nye kirkehist. Saml. V 86.

det Bergen, som gik i spidsen med skolekomedier, og mag. Absalon blev, kan man sige, den første norske skuespilforfatter og instruktør, ligesom en af hans disciple er den første skuespiller, man ved navn paa.¹ Det er vel ikke tvivlsomt, at Absalon har bragt ideen med sig fra sine ophold i andre lande. Han lod, antagelig i sommer-tiden 1562, sine disciple opføre „Adams fald“, et stykke, som havde kostet ham stor umag og tillige bekostning; det blev spillet paa kirkegaarden mellem Domkirken og skolen — Bergens første scene. Der var i stykket en lystig person, som hed Kylekop; denne rolle spilledes af discipelen Nils Hjelt med saadan dygtighed, at han gjorde stor lykke; men dette foranledigede ogsaa, „at en hob løse kompaner kaldte ham siden Kylekop.“

Jon Jamt var som skolemester mindst ligesaa interesseret for skolekomedier som Absalon Pederssøn. Han opførte „Andria“ og „Phormio“, begge af Terents. I 1571 agerede rektorens broder Haagen Pederssøn Jamt „en *comoedia* paa norske“, hvortil Haagen naturligvis selv var forfatter. Endnu samme aar gaves to andre stykker. Den 14. august spilledes paa kirkegaarden „*comoedia studentum*“, som formodes at være oversættelse eller bearbejdelse af en tysk original, hvis emne var studenterlivet.² Allerede 20. august opførtes, dennegang ikke en komedie, men en saakaldet tragedie „*de imaginibus*“. Trods den latinske titel har den vist været skrevet paa norsk, formodentlig af Jon Jamt eller hans broder. Dette stykke maa have vakt større opsigt end noget andet; det er nemlig tydeligt nok, at det handlede om begivenheder, som nys var forefaldt i Bergen og havde sat sindene i heftig bevægelse, ja opvakt en skarp strid mellem den verdslige øvrighed og geistligheden: borttagelsen af helgenbillederne i Domkirken, hvorved skolemesteren havde rakt biskopen en hjælpsom haand. Ogsaa det følgende aar spilledes komedie, men dermed ophører vor kundskab om de bergenske skolekomedier for et længere tidsrum.³

¹ H. J. Huitfeldt, Kristiania Theaterhistorie s. 19.

² H. J. Huitfeldt, anf. skr. s. 19.

³ Skolekomedierne omtales i N. Mag. I, 212, 326, 402, 433, 447.

De ældre disciples liv og færd udenfor skolen var ofte præget af den vildhed og ubændighed, som hørte tiden til, og som ikke mindst karakteriserer Bergen i det 16de aarhundrede. En enkelt historie er noksaa betegnende. Det hændte en søndag eftermiddag i 1563, at Nils Hjelt, den samme skoledegn, der havde spillet saa godt i „Adams fald“, sammen med borgermesterens brodersøn Jens, som ikke gik paa skolen, afhentede en ældre discipel ved navn Kristen Mikelssøn i hans hjem i Hollænderstrædet. De skulde gaa i Domkirken til aftensang, men foretrak at gaa paa rangel. Først tog de veien ud paa Stranden til Haldorsgaard, hvor de drak fire kander øl. Derfra bar det ud paa Bryggen. Efterat de her havde holdt endel spektakel, havnede de i den tyske vinkjælder. Der sad nogle af kjøbmændene ved Bryggen, og en af disse, Peter Neuteman af Leppen, begyndte at drille dem og kaldte dem „Hans mit dat Blackhorn“. Kristen Mikelssøn henvendte sig til verten og bad ham skaffe dem fred, saa de kunde drikke sin vin uden at spottes. Da de tre unge venner havde fortæret et par kander vin og skulde gaa, kom en tysk dreng fra Ravelsgaarden, som raabte til Nils Hjelt og kaldte ham „Kylekop“. Da tog Nils og hans kamerater drengen mellem sig og puffede ham med albuerne hid og did, indtil de kom til Ravelsgaarden, hvor en anden Tysker kom farende ned af trappen og spurgte, hvorfor de slog drengen, og bad dem gaa hjem og sove rusen ud, hvis de var drukne. Da sprang Jens ind paa Tyskeren og bibragte ham med sin kniv et stik i brystet, hvoraf han døde samme nat. Alle tre blev arresteret af byfogden. Tre uger derefter blev drabsmanden henrettet. Hans ledsagere slap lettere fra det. Kristen Mikelssøn maatte betale en klækkelig mulkt. Hvilken straf Nils Hjelt fik, omtales ikke; han blev senere kapellan i Fane.¹

¹ N. Mag. I 210 fgg.

Tredje tidsrum. Det 17de aarhundrede.

1. Skolens og rektorernes historie indtil 1647.

Om mag. **Peder Brock** (1596—1608) ved vi, at han var indfødt Bergenser, født 9. marts 1571 af fattige forældre. Han blev discipel af byens skole 1582 og blev student allerede 1587 i en paa den tid usedvanlig tidlig alder. Han var, siger Edvardssøn, „en lærder mand og paa adskillige høie akademier havde vel studeret.“¹ Mag. Peder Brock havde saaledes betingelser for at kunne virke til gavn for skolen, hvis bestyrelse han tiltraadte 1596. Men det varede ikke længe, før han higede efter at komme væk. I 1603 heder det, at han allerede to gange lovligen var kaldet til prestelig stilling, men der var kommet noget iveien; kongen gav ham derfor paa hans bøn anbefaling til et passeligt prestekald i Bergens stift.² Han maatte dog vente endnu 5 aar, indtil han 1608 efter bøndernes indstændige ønske blev sogneprest i Hammer og ordineredes 3dje pinsedag. Han blev 1614 gift med en datter af biskop Anders Mikelssøn Kolding. Aaret efter kaldtes han til sogneprest til Domkirken og provst. Han døde 1632, agtet som en hæderlig og dygtig mand.

Samtidig med at mag. Peder Brock fratraadte rektoratet, fik stiftet en ny biskop i mag. Anders Mikelssøn Buch, hyppigere kaldet Kolding efter sin hjemstavn. Han tog sig med større iver og interesse af latinskolen end hans to nærmeste formænd havde

¹ N. Mag. II 614. (Konrektor Edvardssøns Bergens beskrivelse).

² Rigsregistr. IV 13.

gjort. Han fandt ved sin tiltrædelse skolen i ret god stand; den havde aabenbart taget sig ganske godt op under Peder Brock; den havde, da han fratraadte, 4 godt besatte lektier (klasser), hvori foruden skolemesteren 3 hørere underviste.¹ Skolens fortsatte fremgang beroede omtrent udelukkende paa, hvor heldig man var ved valget af ny rektor.

Ligesom formanden var **Hans Jørgenssøn** (1608—14) Bergenser af fødsel;² hans broder Jakob Jørgenssøn var siden 1603 lagmand i Bergen. Forresten ved vi intet om Hans, førend vi af et kongebrev af 18. april 1605 erfarer, at han i nogle aar havde „betjent skolen“ i Kjøge, men nu androg om at blive kaldet til skolemester i Bergen, „hvis forrige skolemester skal til et andet kald være voceret.“ Kongebrevet anbefaler ham til at opnaa stillingen. Regjeringen stod altsaa i den formening, at rektoratet var ledigt. Da dette endelig indtraf 3 aar senere, indfandt Hans Jørgenssøn sig og blev den 1. august 1608 indsat i sin værdighed af den nye biskop ved en latinsk tale, der sees at være holdt for en større forsamling. Talen, hvori biskopen udvikler sine tanker om den lærde skoles og dens læreres kald og vigtighed for samfundet, er den ældste bergenske skoletale, som endnu er opbevaret.³

Biskopen fik ingen glæde af den nye rektor, men nok af bryderier og ærgrelser. Allerede 1609 maatte han offentlig i presternes nærvær irettesætte ham, fordi han holdt slap disciplin. I sin tiltale til ham anfører biskopen, at mange af byens folk klagede over „personernes“ (d. e. disciplenes) uskikkelighed i kirken, idet de der „stimer og raser og slaas undertiden, ja endog i den gode mand slotsherrens egen nærværelse.“ Det var ikke første gang, skolemesteren tiltaltes for dette, men lidet havde det frugtet. Hans

¹ Personalhist. tidsskr. IV 226.

² Thura, *Idea Hist. Litt. Dan.* p. 93, kalder ham „Johannes Georgii Vincel“, hvilket Frimann, *Stift. I* 137, forbedrer til „Mag. Johan Winckel“ og Sagen i sit program om Bergens kathedralskole til „Winckel“, uden at disse forfattere ellers kjender noget til ham. Herved er at merke, at i biskop Koldings kopibog, hvor rektoren ellers altid kaldes Johannes Georgii, benævnes han en enkelt gang Johannes Vincentius, hvilket maa forklares saaledes, at hans fader har hedt Georgius Vincentius (Jørgen Finnssøn), og at Hans derfor ogsaa undertiden har brugt Vincentius som et slags familienavn. Det er dette Vincentius, som efterhaanden er blevet til Winckel.

³ Biskop Koldings kopibog s. 41 flg. (manuskript i det st. kgl. bibl. i Kjøbenhavn).

Jørgenssøn søgte at forsvare sig og mente, „at han saa fik holde skole, at han kunde beholde nogen personer i skolen, at de ikke alle skulde drage bort.“ Svaret er betegnende: han resikerede ved at vise strengthed, at disciplene søgte til andre skoler. Men biskopen gav ham at forstaa, at hvis han nu efter saamange advarsler ikke raadede bod paa dette uvæsen, skulde man vel finde paa andre midler. Hvortil rektoren sagde, at han blev behandlet i domkapitlet som en pebling, og klagede over, at han ikke blev optagen som medlem af kapitlet, hvortil han mente at være selvskreven.

Trods den meddelte advarsel og senere mere private paamindelser vedblev uordenen i skolen. Rektoren havde tabt magten over disciplene, hvilket tilskreves hans „allehaande forsømmelse“ og daarlige tilsyn. Den 7. marts 1610 maatte han igjen for kapitlet, hvor der klagedes over, at han ikke holdt ordentlig *tabella absentium e schola* (liste over fraværende). Enkelte disciple forsømt skolen uafsladelig. Det oplystes endog, at „en part af disciplene havde deres herberge og kammer i offentlige krøgerhuse“, hvilket naturligvis ikke var til held for deres seder. Denne gang faldt skolemesteren tilføie og lovede uden nogen indvending at passe bedre paa i fremtiden.

Et aarstid derefter hændte det i Domkirken, hvor bispen var tilstede, at efterat der var ringet sammen og meget folk var tilstede, ventede man forgjæves paa, at skolens sangere skulde begynde at synge. Biskopen gik op i koret, hvor der var en del skolepersoner, men uden rektor eller hører. Han befalede dem at synge alligevel. De undskyldte sig med, at de ingen bog havde at synge af; der maatte da sendes bud til skolen efter en bog. Efter gudstjenesten sees skolemesteren at være kommen tilstede, og bispen tog ham da op i koret, hvor ogsaa lektoren og kirkens prester samledes. De sidste oplyste, at saadanne uordener ofte havde gaaet for sig baade ved froprædiken og aftensang (da vel biskopen ikke pleiede at være tilstede). Rektor undskyldte sig med, at han idag havde tilsagt høreren Theophilus at lede sangen, hvilket denne havde forsømt. Biskopen benyttede anledningen til at paatale andre uordener, f. ex. at en hel del personer, istedenfor at møde paa skolen kl. 6 om morgenen, først indfandt sig halv 7 eller senere, og saa gik igjen kl. 7, hvilket blev lovlig kort skoletid. Det endte med en kraftig advarsel om at tage sig iagt, „saafremt han ikke vil, at *episcopus* paa embedets vegne skal gjøre det, som ordinantsen alvorligen kræver,

hvilket rektor kunde siden fortryde og *episcopus* ikke gjerne vilde gjøre.“

Det sidste og skarpeste sammenstød forefaldt den 25. juni 1613 paa kapitlet, hvor biskopen forelagde Hans Jørgenssøn et helt synderegister. Der var forsømmelse og uorden paa alle kanter. Istedenfor at undskylde sig søgte den skyldige at værgе sig med uforskammethed. Den nidkjære biskop havde paataget sig hver onsdag og lørdag at komme i skolen og gennemgaa katekismen med de unge. Naar han nu var forhindret, f. ex. ved visitatsreiser, var det rimeligt, at skolemesteren havde overtaget disse timer; men dertil var han ikke at formaa. Tvertimod gav han ondt fra sig, fordi biskopen optraadte som lærer i skolen, hvilket han kaldte „at høste paa en andens ager“. „Bispen,“ sagde han, „bør at vagte sin bestilling, han skulde nok vagte sin.“ Han dristede sig til at paastaa, at bispen i dette stykke handlede imod kirkeordinantsen. Forresten forklarede han de mange uordener deraf, at hørerne ikke vilde lyde ham, og disciplene vilde hverken lystre ham eller hørerne. De udeblev uden videre fra skolen, ja reiste endog fra byen. Han fremviste 2 sedler fra ældre disciple; i den ene forlanger hr. Absalons søn reisetilladelse „for at komme ud af den sværmeri, han var kommen i.“ Den anden var fra Anders Steffenssøn, som og begjærede lov til at reise bort, „og at hans reise ikke skulde blive hannem kjedsommelig, haver han taget med sig for selskabs skyld Styrk Thomassøn.“¹ Da bispen tilslut oplyste, at baade den ene og den anden dannekvinde var kommen til ham og klagede over, at sønnerne ikke fik sine kostpenge udbetalt, da vidste skolemesteren ikke andet at svare, end at bispen kun tragtete efter hans fordærvelse. Forresten endte det hele ogsaa denne gang med, at skolemesteren fik tilgivelse, da han gjorde affigt og gav gode løfter.

Biskopen ønskede intet heller end at faa Hans Jørgenssøn anbragt i en anden stilling. Nu hændte det i 1614, at den ældgamle prest i Holmedal, efter at have siddet i dette kald i 60 aar, endelig bekvemmede sig til at tage afsked. Biskopen tilskrifer da efter overlæg med lensherren vedkommende provst, at han den 6te søndag efter paaske skal indfinde sig i Holmedal og forestille Hans Jørgenssøn for bønderne og anbefale ham paa bedst mulig maade. „Hvis du

¹ Absalon Absalonssøn Beyer blev student 1615, Anders Steffenssøn 1614, Styrk Thomassøn (siden hører i Bergen) 1618.

gjør dette, vil du gjøre Gud en velbehagelig gerning, du vil vise vor skole den største velgjerning, og rektoren selv vil du gjøre dig evig forbunden.“ Han lægger ikke skjul paa, at rektoren er næsten udslidt under skolelivets anstrengelser.¹ Hans Jørgenssøn opnaaede virkelig at blive valgt af menigheden i Holmedal og blev ordineret 24. august. Skjønt han nogen tid efter endog blev provst, var han heller ikke som geistlig uden lyde; det heder i 1617, at hr. Hans „ikke sit embede haver beprydet med retskaffen oprigtighed“. Han døde 1627.²

For biskop Anders Kolding maatte det være en stor tilfredsstillelse, da han 20. august 1614 kunde lægge rektoratet i en mands hænder, af hvem han ventede, at skolen skulde hæve sig af den nedgang og elendighed, som den forrige rektor havde bragt den i. Han indsatte paa denne dag mag. **Kristian Torkelssøn Bruse** (Christianus Torchellides Brusius) ved en omhyggelig udarbeidet og meget omfangsrig latinsk tale.³ Han udtaler i begyndelsen, at hr. Hans Jørgenssøn nu har frasagt sig det skoleembede, „som han hos os har forestaaet i 6 aar med den troskab og flid, som er eder selv bekjendt.“ Vi kan ikke her dvæle ved talerens følgende udvikling af undervisningens høie værd, af nødvendigheden af at sørge for gode lærere, der ei blot har kundskaberne, men ogsaa kan meddele dem til andre o. s. v. Hans forklaring af den gode lærers egenskaber og paavisning af, hvori undervisningens kunst bestaar, vidner om en mand, der længe havde tænkt over disse ting, og en biskop, hvem intet laa mere paa hjerte end at gjøre Bergens kathedralskole til en god skole. Om mag. Bruse udtaler han bl. a., at han allerede for to aar siden var anbefalet til domkapitlet af *rector magnificus* ved universitetet, ligesom han havde særskilte anbefalinger fra professor Kort Aslakssøn (selv Bergenser) og Hans Resen.

Mag. Kristian Bruse var Nordlænding, søn af hr. Torkel Haraldssøn, sogneprest i Gildeskaal og provst i Salten, og Kristine Stenersdatter.⁴ Faderen, hr. Torkel, havde studeret i Rostock

¹ „*Jam pæne emeritus et diuturnis laboribus, quos in pulvere scholastico desudans exhausit, fatigatus.*“

² Kilderne til Hans Jørgenssøns levnet er domkapitlets protokol (i rigsarkivet) og biskop Koldings kopibog.

³ Den optager i biskopens kopibog 11 tætskrevne sider.

⁴ Ifølge et brev af 1608 i det danske rigsarkiv (Langebeks diplomatarium).

allerede 1561 og en af hans sønner Harald Torkelssøn i 1593.¹ Derimod findes Kristian Bruse ikke indskreven i Rostock, men har væsentlig drevet sine studier ved Københavns universitet. Her finder vi ham 1610; baade i dette og det følgende aar optraadte han som respondens ved akademiske disputatser.² Medens han opholdt sig i København, var han tilstede ved sin ven Bergenserens Vilhelm Dops bryllup med en skaansk dame den 26. marts 1611. Kristian Bruse forfattede til denne leilighed et latinsk bryllupsdigt i disticha, der samme aar blev trykt sammen med en dansk vens lykønskingsvers.³

Den 28. april 1612 tog han magistergraden i København. Endnu samme aar besøgte han universitetet i Franeker. I denne by udgav han 1613 en *Oratio funebris in obitum Martini Helsinii*,⁴ sørgetale over en af de mange venner, han vandt sig udenlands; fra en anden af disse venner har vi bevaret en tilfældig udtalelse om Bruse, der geraader denne til ære.⁵ I begyndelsen af 1614 sees han at have været hjemme i Gildeskaal,⁶ som det synes for at ordne arveforholdene efter faderens død. Derefter tiltraadte han sit rektorat.

Men hermed ophører pludselig alle sikre efterretninger om mag. Kristian Bruse. Hans bestyrelse af Bergens skole varede kun faa maaneder. Er han død lige ved begyndelsen af en virksomhed, hvortil der knyttedes de bedste forhaabninger? Eller har reiselysten atter grebet ham og ført ham for altid bort fra fædrelandet? Man kan maaske tænke sig, at de lidet hyggelige skoleforhold, de nys opnaaede arvemidler og sterke forbindelser i udlandet alt i forening har bidraget til en saadan beslutning.⁷

¹ L. Daae, Matrikler over nord. studerende s. 85 og 107.

² Rørdam, Københavns univ.s hist. III 625.

³ Disse „*Epithalamia duo*“, der ei nævnes i literaturlexica, findes i det st. kgl. bibl. i København i et explr., som af Bruse selv er foræret hans ven Mikal Olufssøn Falk. Bruses digt udgjør 3 kvartsider.

⁴ Lit. Lex. s. 100.

⁵ Kirkehist. Saml. 3 R. III 276.

⁶ Meddelelse fra biskop dr. Bang.

⁷ I det danske „Fædrelandet“ for 22. mai 1862 fortæller en anonym forfatter om et dokument, som han har seet i eller ved Franeker, hvori det heder, at Christianus Torchellides, født „*in septentrionalibus*“, en mand i sine bedste aar, staar i begreb med at indgaa egteskab med en hollandsk dame. Om dokumentets datum er denne forfatter i megen tvivl.

Vildledet ved en uheldig anbefaling fra Sjællands biskop fæstede nu Kolding sin opmærksomhed ved en ganske ung student fra Roskilde, **Hans Thomassøn Schov**. Han var 1612 dimitteret fra sin fødebys skole med vidnesbyrd om gode gaver. Allerede 9. februar 1615 var han reisefærdig til Bergen, da Kjøbenhavns statholder meddelte ham pas, hvori alle kongelige lensmænd og fogder opfordres til at fremme hans reise ved at skaffe ham beforsdringsmidler. Ogsaa denne rektors bestyrelse blev meget kortvarig, idet han allerede høsten 1616 søgte sig entlediget og reiste. Hans hurtige forsvinden har neppe været ganske frivillig; en attest, som Bergens biskop aaret efter sendte ham, taler vistnok om hans *felix ingenium*, men man skimter tydelig gennem de latinske og græske fraser, at der har været alvorlige ting iveien med hans liv og levnet. Hvad der boede i ham, kom tydeligere frem, da han blev rektor i Landskrona, hvor han taaltes i 4 aar, uagtet han var berygtet i byen „for forsømmelse i skolen, drukkenskab, letfærdighed og løsagtighed“. Imidlertid havde han faaet magistergraden og stod 1623 paa spranget til at blive kapellan ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, da rygterne fra Landskrona blev for høirøstede, samtidig med at man opdagede, at han havde forfalsket en af sine attester. Hans kaldsbrev blev kasseret og han selv relegeret. Mange aar senere toges han til naade og blev skibsprest.¹

I det aar da denne lidet værdige person bestyrede Bergens skole, mistede skolen sin bedste støtte, idet biskop Anders Mikelssøn Kolding døde 5. august 1615. Hans interesse for kathedralskolen (der vistnok i det hele bragte ham mere sorg end glæde) vil fremgaa af det foregaaende. Vi skal dertil ogsaa nævne, at han straks ved sin ankomst tog sig for at ordne skolens pengevæsen. Han indrettede i 1609 „Bergens Scholis Bog och Inventarium“, en protokol, som, reddet i adskillige ildebrande, fortsattes i næsten 150 aar og nu er af vigtighed til forstaaelsen af skolens økonomiske forhold.² Han var en saa god husholder med skolens indtægter, at der ved hans død var tilovers 300 daler, en paa den tid ret betragtelig sum. Dette har foranlediget følgende i protokollen indførte udtalelse, der tydeligvis kommer lige fra hjertet:

1 Kirkehist. Saml. 3 R. I paa forskj. steder. Bloch, Roskilde domskoles hist. III 17 fg.

2 Den findes nu i rigsarkivet.

„Saa betakker derfor ogsaa den ganske skole forbemeldte *Reverendo Domino Episcopo Mag. Andreæ Michaelio, cujus manibus æternum bene sit*,¹ ikke for denne befordring aleneste, hvilken udi sig selv er meget stor og liberal, men ogsaa for mange andre store *beneficiis* og velgjerninger, blandt andet synderlig for den flittige opsyn, han havde til skolen, at den rettelige maatte styres og regjeres, de fattige personer derudi ogsaa maatte *etiam per ipsius propriam ac quotidianam institutionem*² forfremmes og *tam in causa salutis quam omni arte bona ac liberali*³ forbedres og udi andre maader beforders, haandhæves og fra uret forsvares, ønskedes og bedendes, at Gud almægtigste vilde samme hans velgjerninger paa hans børn og efterkommere rigeligen igjen belønne.“

Biskop Kolding efterfulgtes af dr. theol. Nils Paaske (Nicolaus Paschasius), der styrede stiftet i 20 aar (1616—36). Han var ligesom formanden dansk af fødsel, var forøvrigt en velstuderet og bereist mand og havde i nogle aar været rektor i Aalborg; man kunde saaledes i ham vente at faa en duelig tilsynsmand for Bergens skole. Tre maaneder efter hans ankomst var det, at Hans Thomassøn opgav skolen. Biskop Paaske ansatte da som rektor (1616) mag. Jonas Søfrenssøn (Jonas Severinus), hvis fader Søfren Andersson var formuende handelsmand i Kjøbenhavn; hans søster var gift med den bekjendte professor Hans Stephanus,⁴ et svogerskab, som kom ham til nytte under studeringerne. I 1605 havde Jonas allerede været en tidlang udenlands, hvor han flakkede meget om, idet han kun lidet lod høre fra sig, saa at faderen og svogeren var ængstelige for, at det kunde være galt fat med ham. Stephanus raadede ham bl. a. til ikke at kaste tiden bort med at lære fransk og skotsk, som han ikke vilde faa brug for. Han endte sin omflakken med et ophold i St. Andrews i Skotland, hvorfra han efter adskillige aars fravær kom hjem til Kjøbenhavn.⁵ Her tog han 11. mai 1616 graden som baccalaureus og kaldes ved denne leilighed „designeret rektor til Bergens skole“. Snarest muligt tiltraadte han nu embedet, 31 aar gammel,⁶ og egtede kort

¹ D. e. hvis sjæl have det godt i evighed!

² D. e. ogsaa ved hans egen daglige undervisning.

³ D. e. saavel i sin saligheds sag som i enhver god og ædel kunst.

⁴ Rørdam, Kjøbenhavns univ.s hist. III 582.

⁵ Kirkehist. Saml. 3 R. I 765 fg., 771 fg., 775 fg., III 255.

⁶ Lampe I 278 opgiver 1585 som hans fødselsaar.

efter Dorothea, enke efter lægen Villads Adamius og datter af biskop Anders Foss. Kilderne tier om, hvad han har udrettet i de 3 aar, hvori han var rektor. Efterat han 1619 havde taget magistergraden, blev han samme aar lektor i Bergen og døde som saadan i 1651. Han var altsaa i hele 35 aar knyttet til Bergens skole.

Som vi har seet, vekslede rektorerne med en hurtighed, der neppe var mindre end den havde været i det 16de aarhundrede. Selv om flere af disse mænd udfyldte sin plads saa slet, at det var heldigt at blive dem kvit snarest muligt, var dog den evindelige uro i ledelsen selvfølgelig til skade for skolens trivsel. Aarsagen er først og fremst at søge i indtægternes ringhed, der gjorde opnaaelsen af et nogenlunde godt pretekald til en betydelig forfremmelse for en rektor. Det var derfor en meget betimelig foranstaltning, at et kongebrev af 4. august 1621 henlagde indtægterne af Hammers prestegjæld, naar det blev ledigt, til rektoren, saaledes at han der skulde holde 2 kapellaner.¹ Herved og ad andre veie blev rektorernes indtægter ikke lidet forbedrede. Efter den tidligere stadige skiften udfyldes det lange tidsrum fra 1619 til 1695 af 3 rektorer.

Den første af disse var mag. Engebret Jørgenssøn (1619—47), en Søndmøring, søn af jubellæreren hr. Jørgen Hanssøn i Hjørundfjord. Engebret blev født 1592, var 12 aar gammel, da han kom i Bergens skole, men hele 22 aar, da han blev student 1614. I Kjøbenhavn, hvor han forblev i 5 aar, optraadte han jevnlig som respondens ved prof. Kort Aslakssøns disputationer.² Baccalaureus blev han 1618, men først som rektor tog han magistergraden 13. mai 1621 sammen med 5 andre Nordmænd.

Med hensyn til Hammers prestegjæld havde mag. Engebret brug for al sin taalmodighed; han maatte vente 17 aar, inden det blev ledigt. Han antog da 1638 hr. Peder Mogenssøn til vicepastor eller residerende kapellan, hvorefter der 11. oktober paa Bergenhus oprettedes en kontrakt mellem dem i nærvær af befalingsmanden Jens Bjelke og biskop Ludvig Munthe. Det blev heri bestemt, at hr. Peder aarlig skulde betale rektoren en afgift af 80 rigsdaler i sølv; han skulde udføre alle geistlige forretninger og derfor nyde

¹ Rigsregistr. V 165.

² Rørdam, Univ.s hist. III 597 fg.

de visse og uvisse indtægter af kaldet. Da kongen havde bestemt, at der skulde være 2 prester i Hammer, maatte hr. Peder forpligte sig til for egen regning at holde en huskapellan. Forøvrigt skulde kontrakten kun gjælde mag. Engebret og hr. Peder uden at binde deres eftermænd.

Efter halvandet aars forløb ophørte vicepastoren at betale afgiften. Dette blev naturligvis paataalt for kapitlet, hvor rektoren fremlagde kontrakten af 1638. Hr. Peder havde intet andet at anføre til undskyldning end sin uformuenhed. Kapitlet dømte ham til uopholdelig at betale mag. Engebret hans tilgodehavende og desuden 10 rdl. i kost og tæring. I samme møde blev rektorens stilling til Hammer yderligere drøftet, og man udtalte, at mag. Engebret, „der er *tanquam loci pastor*“ (paa en maade sogneprest i kaldet), bør engang imellem forrette tjenesten baade i hovedkirken og annekserne, dog saa, at skolen derved ikke forsømmes.

Medens Engebret Jørgenssøn var rektor, indtraf den store ildebrand den 5. juli 1640, hvorved ogsaa skolebygningen gik op i luer.

Alle udtalelser samstemmer i, at mag. Engebret var „en from, stille og gudfrygtig mand“. Det var ogsaa en rolig tid i skolen. Selv fredelskende har han forstaaet at tilvejebringe fred og orden omkring sig. Det er først i hans allersidste rektoraar, at et og andet er i ulage. I 1646 klages der over, at hørerne ikke altid passede saa godt paa i kirken, som de skulde; det hændte, at de uden videre gik sin vei under gudstjenesten.¹

Efter at have bestyret skolen i 28 aar — meget længere tid end nogen af hans formænd — blev han 1647 sogneprest til Domkirken og stiftsprovst og døde som saadan 1659. Han var gift 2 gange; hans første hustru, Dorothea Due, var enke efter lektor Rasmus Erikssøn Assens; i det andet ægteskab, med Anna Wrangel, havde han blandt flere børn datteren Dorothea Engebretsdatter, den i sin tid saa høit skattede digterinde. Ogsaa mag. Engebret har en plads i literaturlæxikonnet, idet han i pestaaet 1630 udgav en oversættelse af Jesper Brochmands „Herrens haand eller undervisning om pest“ og som stiftsprovst lod trykke et par ligprædikener.

¹ En af mag. Engebrets forrige disciple, den bergenske læge Hans Olsonius, fortæller, at denne rektor ansaaes for *optimus ingeniorum artifex*. (N. Stift. III 925).

2. Fortsættelse 1647—1663.

Da Ludvig Munthe kom herop som Bergens biskop (1636—49), havde han med sig sin hustrus broder **Arnoldus de Fine**, en prestesøn fra Helsingborg, hvor han var født 1614. Det nys oprettede konrektorat blev ledigt 1637, og det gik let for den 23-aarige student at opnaa denne stilling, ligesom ogsaa senere lykken fulgte ham i hans nye fædreland. Han var udrustet med gode evner, af væsen var han haard og streng, saa han vistnok har forstaaet at sætte sig i respekt hos disciplene; men de samme egenskaber bragte ham siden i mindre godt forhold til nogle af hørerne. Han har aabenbart været en ærgjerrig eller maaske snarere forfængelig mand. Det lykkedes ham¹ tilsidst at naa det høiest mulige trin paa embedsstigen, men den videnskabelige berømmelse, som han drømte om, blev der ikke meget af.

Som konrektor udgav de Fine 1641 et latinsk digt, affattet i elegisk versemaal, om den frygtelige ildebrand, som overgik byen det foregaaende aar. Hans rektor mag. Engebret forsynede skriftet med et æresdigt, hvori det heder, at selve Apelles ikke kunde have afmalet ildebranden bedre end konrektorens muse har skildret den, en ros, som vi ikke vil underskrive, da digtet væsentlig bestaar af almindelige betragtninger og har lidet af anskuelige skildringer. Med vemod taler han i digtet om sit prægtige, nu tabte bibliothek.¹ — I 1645 havde han manuskriptet færdigt til „Den store og lille verdens merkelige forandringer, saavidt den hellige skrift og daglig forfarenhed udi disse nordiske lande det udviser“, — paa vers. Det store kvarthaandskrift, der er tilegnet Henrik Thott paa Bergenhus og hans hustru, naaede ikke at blive trykt.² — Da de Fine var bleven rektor, og end mere da han havde havnet i det mangelige lektorat, var det især historien, han ofrede sin flid; maalet var at skrive en Norgeshistorie paa latin, „et stort opus paa adskillige tomer i folio,“ et rent monumentalt verk. I løbet af 12 aar naaede han til Olav Tryggvessøn, da døden overraskede ham. Torfæus, som af de Fines enke fik en afskrift af verket, udtaler

¹ Disse linjer aftrykker Sagen i sit program om kathedralskolen, idet han feilagtigen antager, at de gjælder skolens bibliothek.

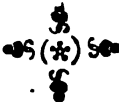
² Haandskrevne eksemplarer findes i det st. kgl. bibl. (Thottske saml. 4to 460) og i Karen Brahes bibliothek i Odense.

INCENDIUM,
quod
 BERGIS NORICORUM
 die 5. Julii Anni 1640. horrendis
 flammis post meridiem grassari
 inceptum,
 DVABVS VRBIS PARTIBVS
 cum geminis primariæ structuræ Templis,
 Scholâ, Curia, Nosocomijs, omnibus
 igne fundum consumptu,
 MAXIMAS CIVIUM FORTUNAS
 brevi quatuor horarum spatio
 degustavit,

Carminè Elegiaco delineatum

ab

ARNOLDO JOHANNIS DE FINE,
 Scholæ Con-Rectore.

H. A.

H A F N I Æ,

Typis MELCHIORIS MARTZAN,
 Anno M. DC. XLI.

Titelbladet til ARNOLDUS DE FINE'S bog om Bergens brand 1640.

Oversættelse: Den ildebrand, som i Bergen i Norge den 5. juli aar 1640 begyndte efter middag at rase med frygtelige luer, ødelagde i bund og grund to tredjedele af byen med tvende anseelige kirker, skolen, raadhuset, alle sygehuse, fortærede i den korte tid af fire timer størstedelen af borgernes velstand, i et elegisk digt skildret af Arnoldus Hanssen de Fine, skolens konrektor. Kjøbenhavn, trykt hos Melchior Martzan aar 1641.

sig kjølig om dets værd.¹ Der blev intet udgivet deraf, og intet er nu i behold. Fra Griffenfeld skriver sig ordspillet: *Arnoldus de Fine scripsit librum sine fine*.

Vi vender tilbage til skolemanden. Da rektor Engebret Jørgenssøn i 1647 reiste ned til Kjøbenhavn for at opnaa Domkirkens sognekald, blev under hans fravær naturligvis konrektoren fungerende rektor, hvorved han straks fik anledning til at optræde som den myndige overordnede. Den 6. november gav han den øverste hører Peder Jakobssøn en paamindelse, „at han med flittighed skulde lade sig finde udi sit embede, som hidindtil lidet gaves tilkjende.“ Peder, som fandt det bittert at taale saadant af en konstitueret mand, gav onde ord til svar. Allerede næste dag lod de Fine ham stevne for kapitlet, hvor han oplæste nogle af disciplenes „argumenter“, det vil sige deres skriftlige arbejder, hvormed han vilde bevise, hvor daarlig de var undervist. Desuden mødte høreren Jørgen Paaske, som vidnede imod sin kollega. Peder Jakobssøn derimod mødte ikke, men var uforskammet nok til at true med sine formaaende velyndere i Kjøbenhavn, hvis kapitelherrerne dom gik ham imod. Paa grund af denne grove foragt for retten og forømmelighed i tjenesten blev Peder i samme møde afsat og konrektor bemyndiget til at skaffe en anden person isteden, som straks kunde afløse ham. Peder søgte forgjæves hevn ved at indsende til kapitlet en række sigtelser mod konrektoren; denne blev frikendt i alle dele.² Han vendte sig da til høiere steder. I statholder-skabets ekstraktprotokol læses under april 1648 følgende: „En hører fra Bergens skole suppliceret over *conrectorem* sammesteds, at han hannem forleden vinter udi *rectoris* egen fraværelse af had uden nogen retmæssig aarsag eller beskyldning ved hans svogers bispens assistance haver kasseret, tilmed en del af hans løn forholdet, uanseet han har været øverste hører udi 4 aar; bad derfor om rekom-mandation til itzige lensherre at nyde hvis ret var.“ Der er paa-tegnet: „at forfærdiges“; sagen er altsaa kommen til lensherren i Bergen, men mere vides ikke derom.

Arnoldus de Fines udnævnelse til rektor, hvorom alle kilder tier, maa være foregaaet allersidst i 1647. Noget af det første, han maatte bringe i orden, var forholdet til Hammer. Den maade, hvorpaa hans formand havde nydt sin indtægt af dette kald, gjaldt jo

¹ Minerva 1787, IV 171.

² Domkapitlets protokol.

kun for hans tid og maatte i hvert fald fornyes. Men de Fine erklærede straks, at „han paa den manér og med den kontrakt ikke kan være hjulpen“. Lensherren Ove Bjelke og biskop Munthe fik da 1648 ordnet det saaledes, at rektoren lod sig prestevie som sogneprest til Hammers hovedsogn, hvor han skulde udføre de geistlige forretninger og nyde alle sogneprestens indtægter, hvorimod den residerende kapellan, som hidtil havde bestyret det hele, nu skulde bare være prest i annekset Hosanger med Mo og Sæim.¹ Iverksættelsen af denne nye ordning, som skaffede rektoren betydelige fordele, gik ikke ganske fredelig for sig. Kapellanen hr. Peder Mogenssøn vilde ikke uden videre give slip paa hovedsognet. Mellem rektoren og hr. Peder kom det paa Hammers prestegaard i to presters nærværelse til fuldstændigt slagsmaal, og det var nok de Fine, som først begyndte at bruge næverne. Den 2. mai 1649 mødtes de for domkapitlet, hvor det tilraadedes dem at forlige sig „for vidtløftighed og ulykke at forekomme“, hvilket da ogsaa skede.² Det var ellers at forudse, at en saadan forbindelse mellem rektoratet i Bergen og prestegjerningen i Hammer som den, der nu var kommen istand, vilde vise sig yderst uheldig, for ikke at sige umulig. En af delene maatte forsømmes. Det varede derfor ikke ret længe, inden rektoren fik paalæg om at holde en kapellan i prestegjældet. Efter den tid synes han ikke at have indfundet sig i Hammer oftere end paa de 3 store høitids- og offerdage.³

Man faar det indtryk, at biskop Munthe helst lod skolen skjøtte sig selv; muligens har han havt større respekt for sin svoger rektoren end denne for ham. Anderledes var det med eftermanden, biskop Jens Skjelderup (1649—65). Han gjorde sin autoritet gjældende og behøvede ikke at gjøre persons anseelse. Man ser af domkapitlets protokoller, at der nu jevnlig blev rodet op i skolens sager, ja den myndige rektor undgik ikke tiltale for „brøstfældighed udi skoletjenesten“. I 1651 havde biskopen fat i rektors regnskaber og paatalte bl. a., at penge, som var indkommet til fattige skolebørns bedste, anvendtes til andre ting; saaledes var i de 2 sidste aar 20 rdl. brugt til at istandsætte skolens vinduer, en udgift, som ifølge ordinantsen paahvilede Domkirken. Endvidere paa-

¹ Rigsregistr. IX 50.

² Thrap, Bergenske kirkeforhold s. 118.

³ Domkapitlets protokol. L. Daae, Trondhjems stifts geistl. hist. s. 122.

taltes misbrug af papir; der var i et aar brugt 7 ris, hvoraf konrektor og hørere havde brugt en del; dette var uret, thi skolens papir var kun for de fattige disciple. Næste aar fik rektor en paamindelse om at holde børnene til stilhed og skikkelighed ved morgen- og aftenbønnerne.

Den 6. marts 1650 mødte alle lokaterne (hørerne) for domkapitlet; ogsaa rektor og konrektor var tilstede. Biskop Skjelderpup holdt da en liden tale til lokaterne: „at de med største flittighed skal betjene sit embede og holde disciplene til gudsfrygt og skikkelighed i skolen og kirken, og ingen skal absentere uden lovlig aarsag. I synderlighed skal enhver udi sin lektie give sine disciple hver uge deres *exercitia styli* og emendere dennem for dem samt lade dennem holde deres bøger rene og smukke, og andet som *leges scholasticæ* tilholder.“ I samme møde havde bispren et særskilt alvorsord til de to hørere Jørgen Paaske og Johan Frisch, som var kommet i slagsmaal paa skolen; det var Frisch, som var angriberen.

Denne Johan Hermanssøn Frisch var bleven student fra Bergens skole 1645, havde altsaa for ikke længe siden været de Fines discipel; dette bør ogsaa erindres, naar man ret vil bedømme hans forhold. De Fine antog ham i en ledighed til hører for en tid, paa prøve, leverede ham ikke *arma scholastica* (ris og ferle) som tegn paa hørermyndigheden. Som hører synes han ret at have lagt an paa at gjøre sin rektor livet surt. Hans opsætsighed viste sig i alle ting. Rektoren havde sat en hører til at passe disciplene og sangen i hver af 3 norske sognekirker; men Johan Frisch foretrak som regel at gaa i den tyske kirke og tage plads i sin faders stol. Han blev yderst fornærmet over, at rektoren indsatte Hans Wilckenssøn til hører i 3dje lektie; derom oplyste senere rektor, at han ikke turde bruge Frisch dertil paa grund af hans svaghed i latin. Paa selve skolen forefaldt merkelige optrin. Under et mundhuggeri i hele skolens paahør opsagde de Fine høreren, men denne protesterede og viste rektoren døren. Dagen efter viste Frisch sig trods opsigelsen igjen i skolen. Rektoren bad ham da i al venlighed (saa er hans egen forklaring) at forlade skolen; dette negtede han at gjøre og tilføiede: „*Tu non habes potestatem.*“ Rektor bad ham endnu engang godvillig at gaa, ellers fik han bruge magt. Han lod derefter som om han vilde lade mesterlektianerne kaste høreren ud; men til denne yderlighed kom det dog ikke.

Frisch indsendte derefter et meget omstændeligt skriftligt indlæg til domkapitlet, hvori han helt igjennem gaar angrebsvis frem. Mag. Arnoldus, skriver han, var hverken en rektor eller sogneprest som han burde; han var pengebegjærlig og magtsyg, han havde været forsømmelig med hensyn til kirkesangen, havde forholdt disciplene deres ligpenge osv. Sigtelserne blev bevist at være grundløse. Endvidere var hørerens indlæg fulde af de mest haarreisende grovheder, hvorved han selvfølgelig kun skadede sig selv; „han angav mag. Arnoldum som den, der var *omnis injustitiæ plenus*, Guds og menneskens foragtere, og satte i rette, om han ikke burde agtes for en antikrist, Kristi ords og Guds fiende og modstandere, hvilken skulde flyes af alle retsindige kristne og antvordes djævelen paa kjødets vegne, indtil han sig omvendte.“ Efter flere dages forhandling dømte kapitlet, at Frisch „efter denne dag ikke haver sig mere med skolen at befatte“. Rektoren erklæredes fri for alle hans beskyldninger. Hvor der blev af denne Johan Frisch, har vi ikke kunnet finde.

Om de sidste aar af de Fines rektorat ved vi saare lidet, da kapitlets protokol for aarene 1656—66 er tabt. I 1661 nød han den ære at være tilstede ved arvehyldingen i Kristiania som repræsentant for Bergens geistlighed.

I 1663 var de Fine saa heldig at komme ud af en stilling, som begyndte at trykke ham, idet han opnaaede lektoratet. Lektorerne var omtrent fri for enhver kontrol, og embedet var paa god vei til at blive en sinekure. En stilling, der gav ydre anseelse (rang næsteften biskopen), rundelige indtægter og arbeide omtrent efter ønske — maatte passe fortræffelig for en mand med de Fines ambition og lærde interesser. Han kastede sig nu med fuld kraft over sit historiske hovedverk, holdt amanuenser til arbeidets fremme og kaldte sig (vistnok uden officiel udnævnelse) norsk historiograf.

Der var endnu et trin at naa. Allerede 1667 erholdt han gjennem gode forbindelser i Kjøbenhavn tilsagn om det første bispeembede, som blev ledigt i Norge. Den 11. juli 1671 fik han bestalling som hjælpebiskop i Trondhjem med løfte om at succedere, naar indehaveren døde. Han blev ordineret i Kjøbenhavn i februar 1672; formanden døde i mai, og de Fine kunde saaledes straks vise sig i Trondhjem som virkelig biskop. Men han nød kun meget kort den nye værdighed. Den 6. november samme aar havde han ordineret 2 prester, hvorefter han gik ind i sakristiet, hvor han

faldt død om. En trondhjemske annalist har optegnet om ham: „Han begyndte her strengt og skarpt; havde han levet, da havde man uden tvivl hørt adskilligt.“¹

3. Fortsættelse 1663—1702.

Da Arnoldus de Fine opgav skolen, stod eftermanden færdig. Det var konrektoren **Klaus Nilssøn Bleking**, som paa den tid allerede var gammel i Bergen. Klaus Nilssøn var en guldsmædsøn fra Rønneby i Blekinge og havde faaet sin uddannelse i Vor Frue skole i Kjøbenhavn. Da Skjelderup i 1649 som biskop flyttede til Bergen, tog han Klaus Nilssøn med sig for at anvende ham som famulus og lærer for sine børn. I 1650 blev konrektoratet ledigt, og biskopen hjalp ham til denne stilling,² hvorefter han i 44 aar var knyttet til Bergens skole, meget længere end nogen før hans dage; han talte blandt sine disciple saavel Petter Dass (student 1666) som Holberg.

I literaturen har Bleking ikke gjort noget af sig. Paa tryk haves af ham kun et sørgedigt over biskop Skjelderup.³ Derimod findes i manuskript et arbejde af ham, som vi ikke har seet, men hvis titel lover et ret kuriøst indhold: „Jødeland i Norge, eller maade, hvorved den, der kan læse og forstaa norsk, endskjønt han aldrig haver lært latin, kan lære at læse og forstaa det hebraiske sprog.“⁴ Det er mærkeligt, at han kalder det fælles sprog norsk, ikke dansk. Arbeidet er skrevet 1656, i hans konrektordage.

Klaus Bleking, der altsaa 1663 afløste de Fine i rektoratet, besad ikke sin formands evne til at forbedre sine timelige kaar. Med Hammer prestekald, som havde været de Fine en saa god støtte, gik det nu saa, at rektorskiftet benyttedes til at faa en særskilt sogneprest udnævnt i Hammer, en 22-aarig studiosus Anders Garmann, samtidig med, at et kgl. reskript formelig op-hævede forbindelsen mellem prestekaldet og rektoratet, mod at

¹ L. Daae, Trondhjems stifts geistl. hist. s. 123 fg.

² At Bleking var konrektor fra 1650, fremgaar af ligprædikenen over hans formand Ambrosius Hardenbeck; det er underligt, at Edvardssøn har 1652 (N. Mag. II 629).

³ Bibl. Danica III 1430.

⁴ Findes i den gl. manuskriptsamling i det st. kgl. bibl. i Kjøbenhavn.

sognepresten herefter skulde aarlig betale rektoren 80 rdl. Det var vistnok Garmanns meget formaaende fader generaltoldforvalter Herman Garmann, som fik denne ordning istand. I 1677 lykkedes det presten Garmann endog at faa lagt halvparten af afgiften over paa Mangers sogneprest. Hermed havde det sit forblivende, saalænge Bleking var rektor.

Efter Skjelderup indehavdes Bergens bispestol fra 1665 i henimod et halvt aarhundrede af dr. theol. Nils Envoldssøn Randulf, som visselig var en af de værdigste og dygtigste biskoper, vort land har havt efter reformationen. Han sees at have røgtet sin gjerning som kathedralskolens overtilsyn med samvittighedsfuldhed og var en god støtte for rektor Bleking, som vistnok var en velmenende mand, men ikke nogen kraftig personlighed, og som al sin tid plagedes af økonomiske bekymringer.

Der blev ved universitetet lagt merke til, at Bleking allerede havde været rektor i adskillige aar uden at have taget magistergraden, hvilket var hans skyldighed som rektor. Det filosofiske fakultets dekanus Jens Bircherod skrev underhaanden

Biskop NILS RANDULF.

Efter oljemalet portræt, tilhørende Wilh. Holst, Elverum.

til biskop Randulf om denne sag, idet han oplyste, at professorerne endog havde talt om, at de maaske ikke burde modtage de testimonia, som Bleking medgav sine dimittender, da der klæbede en saadan formel mangel ved ham som rektor. I sit svar af 31. mai 1669 forklarer Randulf, at grunden ene og alene er rektorens fattigdom, som ikke har tilladt ham at reise til Kjøbenhavn og bestride de ikke faa udgifter, som var forbundne med gradens erhvervelse. Han omtaler de formindskede indtægter af Hammer, endvidere at der paa kort tid har været 2 prinsessestyr at udrede; dertil kommer, at der af rektoratets jordegods-rettighed neppe indkommer det halve. Det er

ham saaledes umuligt at slaa sig igjennem med hustru og børn. „Jeg kan ellers,“ skriver biskopen, „med sandfærdighed give ham det vidnesbyrd, at han med flid og troskab forestaar sit embede, og vilde ønske, at han var saa forsynet, som de er udi andre skoler her i Norge, at han uden suk og trang kunde gjøre sit embede.“ Han lover, at Bleking, saasnart det bliver ham muligt, skal gjøre sin pligt i dette stykke. Rektoren blev da ogsaa tilslut magister.¹

Der var ikke saa sjelden noget iveien med disciplene eller lærerne i denne rektors tid. I 1669 kom der op en historie, som vakte adskillig opsigt i hele byen. Tre af skoledegnene var kommet rent paa afveie og havde bl. a. gjort sig skyldig i indbrud og tyveri. De hed Karl Jonssøn, Kristen Envoldssøn og Ove Jonssøn. De havde et helt aar igjennem pleiet bekjendtskab med en soldat paa Bergenhus ved navn Kristian Nobel, som de jevnlig traf hos Susanna i Marken, hvor de drak. Denne Nobel „oprakede“ dem saalænge, at de endelig fulgte ham en nat til mag. Arnoldus, hvor de brød ind i køkkenet og stjal endel tinsager og andet. Derfra gik de til Søfren Kock (vistnok høreren af dette navn) og stjal et skrin, hvori var penge og en guldring. Saaledes fortsatte de. Tyvekosterne solgte en kvinde ved navn Dina for dem, og pengene turede de bort hos Susanna eller hos lille Kristofer. Hos Anne Wrangels, hvor de en nat brød ind, gav de sig saa god tid, at de fik med sig en messinglysekrone foruden en hel del gjenstande af tin og kobber; skoledegnene var nu saa øvede, at de udførte den sidste bedrift uden soldatens hjælp. Da Dina blev sat fast, brugte de som hæler lille Trine, i hvis hus de ogsaa undertiden overnattede. De blev forhørte for raadstueretten. Biskop Randulf tilskrev magistraten om sagen og mente, at de „maatte blive straffede udi børnehuset enten af byens tjenere eller af dem selv indbyrdes (sic) paa et vist antal slag eller paa hvad maade magistraten det godt befinder“. Det er ellers hans mening, at man ikke bør gaa for haardt frem mod de unge syndere, da soldaten Nobel og især de kvinder, som havde faaet dem i sin magt, maatte betragtes som deres forførere og de mest skyldige.

De resultater, som skolen kunde opvise af sin undervisning, var paa denne tid ofte noksaa utilfredsstillende. I 1674, da der fra skolerne i begge riger rejiceredes ialt 5, var 2 af disse fra Bergen; de toges

¹ Han var magister i 1675, men naar han blev det, har ikke kunnet findes.

alligevel til naade „formedelst patroners intercession“. ¹ Endnu værre gik det i 1679, da professorerne maatte tilstille biskop Randulf en klage over aarets dimittender fra Bergens skole, som klarede *examen depositionis* saa slet, at man dels maatte rejcere dem dels ikke kunde meddele dem akademisk borgerbrev uden betingelsesvis og efter offentlig admonition. Professorerne paalagde biskopen, at han skulde formaa rektor til at anvende mere flid herefter. ²

Paa sine gamle dage havde rektor Bleking det ikke godt; han maatte, som saamange andre, sidde i et ansvarsfuldt embede længe over den tid, da han burde slutte. Til hjælp fik han en vice-rektor, mag. Søren Pederssøn, som dertil fik kongelig bestalling 29. januar 1681. Forholdet mellem den udslidte og den unge var undertiden bittert nok. Men mest trykkede den gamle plage, pengesorgerne. Det var skik ved alle latinskoler, at rektoren var skolens kasserer. Han havde som saadan et indviklet hverv; indtægterne flød i smaabeløb sammen fra en hel del forskelligartede kilder; der krævedes den høieste grad af nøiagtighed, hvis ikke kassereren skulde komme til at gjøre enten skolen eller sig selv uret. Det gik derfor ofte galt, og følgerne kunde være pinlige, naar rektoren ikke var solvent mand. Det ser ud til, at Bergens domkapitel i lang tid ikke holdt synderlig øie med mag. Blekings regnskabsførsel. I 1684 merkede man, at det ikke gik, som det burde; man fratog ham da befattningen med en væsentlig del af pengevæsenet, nemlig forvaltningen af skolens kapitaler, som blev overdraget til lektoren, mag. Daberg, og da denne straks efter døde, til konrektor Edvardssøn. Rektor var da skyldig til skolen 335 rdl., hvorfor han gav pant i sit hus. Efter 4 aars forløb maatte konrektor oplyse, at Bleking endnu ikke havde betalt en skilling i rente af dette beløb. Bleking tilbød i skrivelse af 20. juni 1688 at lade sit hus sælge ved auktion eller paa anden maade, saa at skolen af salgssummen kunde faa sin kapital med renter. Man faar vide, at huset, som laa paa et hjørne nordenfor Domkirken, havde i første etage foruden andre rum 3 stuer, hvoraf en større hjørnestue, „hvorudi vinduesposter med sort flammet træ indlagt“, og med egedører. „Oventil,“ heder det tilsidst, „er 5 bekvemme kammers og logementer, saafremt de holdes skikkelig og renlig,

¹ Bircherods Dagbøger, udg. ved Molbech s. 154.

² Pontoppidan, *Annales Ecclesiæ Dan.* IV 592.

som de bør, af de iboende.“ Der blev ikke taget videre notits af dette tilbud, — huset har vistnok været noksaa beheftet, — men skrivelsens slutning indeholdt et ilde anbragt hib til konrektor Edvardssøn; det var nemlig ham, som var „iboende“ i 2den etage af rektorens hus; han blev da heller ikke svar skyldig.

Kasserervæsenet blev omsider i sin helhed frtaget rektoren og overdraget Edvardssøn som „skolens kurator“. Der nedsattes af konsistoriet en komité, bestaaende af vicerektor, lektor, konrektor og en af presterne, for at revidere regnskaberne en lang aarrække tilbage. Jo længer man granskede, desto uredigere viste de sig at være: han havde været forsømmelig med at indkræve renter af skolens kapitaler i rette tid; tildels havde han glemt at notere indtægter, medens han paa den anden side vitterlig havde bestrebet udgifter, som ikke var blevet bogført. Samtidig kom der krav paa den stakkels mand for penge, han skyldte „det sjøfarne fattighus“ og diverse privatfolk, hvoraf navnlig en vis Johan Frimann var en paatrængende kreditor. Men med gjælden til skolen var det jo værst.

Under store forviklinger kom der undertiden en pludselig løsning, ligesom en *deus ex machina*, i form af et kongebrev. Et saadant indløb 1690 til biskop og domkapitel af følgende indhold: Efter mag. Blekings allerunderdanigste ansøgning har Vi bevilget, at han i henseende til hans i mange aar beviste flittighed og tjeneste maa for den gjæld at betale, som han til Bergens skole for dens kapitals forvaltning skal være skyldig bleven og sig til 335 rdl. opløber, saavelsom for rente deraf, aldeles være fri og forskaanet.

Hvem der havde hjulpet rektoren til dette naadesbevis, vides ikke; men man tør vel gætte paa biskop Randulf. Samtidig med at denne sag blev greiet, afsluttedes revisionen af rektorens øvrige skoleregnskaber. Resultatet blev, at han for ligpenge o. m. blev skyldig 179 rdl., hvorfor man modtog pant i hans hus.

Ved pinsetid 1686 blev Jon Knudssøn ansat som hører i 1ste lektie, hvorhos han paatog sig at lede skolens musikalske øvelser og præstationer. Han blev fra første stund af et dagligt kors for rektor, men især for vicerektor mag. Søfren. Den 29. august 1687 kom det til et opgjør paa kapitlet, hvor hele lærerpersonalet mødte. Saavel konrektor som de 3 andre hørere bevidnede, at Jon meget ofte havde forsømt skolen, og de havde da

ofte maattet læse for ham. Han havde drevet det til ligefrem at opmuntre disciplene til ulydighed mod rektor Bleking. En dag havde han gennem en ældre discipel, Hans Sommerfelt, faaet en hel klasse til at blive borte fra skolen. Den gamle rektor var taalmodig ligeoverfor denne plageaand, men mellem vicerektor og høreren forefaldt heftige scener. Til vicerektors paamindelser om, at han ved undervisningen havde at rette sig efter de for skolen gjældende regler, pleiede Jon Knudssøn „med studsighed“ at svare, at han, som havde været lærer i borgermesterens hus, forstod de ting ligesaa godt som mag. Søfren. Musiken havde han tidt og ofte uden videre forsømt. Vicerektor oplyste, at han lørdag morgen efter Abraham Wessels bryllup havde budskikket Jon Knudssøn, at han om søndagen maatte musicere i Domkirken de unge brudefolk til ære; men Jon gav til svar, at han ikke vilde musicere, førend mag. Søfren betalte ham, hvad han havde tilgode af sin løn. Efter dette kom det en dag til en heftig scene paa skolen, hvorunder høreren „med haard røst“ erklærede rent ud: „Jeg vil ikke opvarte musiken!“ „Efterdi du ikke vil opvarte musiken,“ svarede vicerektor, „da tilsiger jeg dig paa bispens og mine egne vegne, at du entholder dig fra skolen indtil videre.“ — Det var ikke saa vanskeligt at blive af med en gjenstridig hører, og Jon Knudssøn kom ikke mere i skolen. Han blev klokke til Nykirken. Vi skal senere høre, hvorledes han paa en maade optraadte som katedralskolens konkurrent, idet han underviste privat og sendte sine elever med testimonium til universitetet.

Mangt og meget var i ulage i skolen. I januar 1694 udtaler domkapitlet, at „adskillige enormiteter findes at være her paa nogen tid indkommen imod det, som ved andre velbeskikkede skoler sømmeligt er og her udi lige maader i forrige tider brugeligt har været.“ Kapitlet udarbejdede da en hel ny instrux for lærere og disciple, hvortil vi siden skal komme tilbage. Vicerektoren fik paa-læg om at paase, at disse nye love blev overholdt, „saasom rektor for svaghed og høi alderdom herefter for saadan møie maa være undskyldt.“ Sommeren 1694 ophørte Bleking ogsaa i navnet at være skolens styrer; det skede ved et kgl. brev af 11. juni, foranlediget ved en erklæring fra biskopen. Han faar titelen *rector honorarius* og beholder „i henseende til hans lange tjeneste“ embedets baade visse og uvisse indtægter for livstid, medens hans eftermand

Søfren Pederssøn indtil videre skulde nøie sig med den løn, han hidtil havde havt.¹

Rektor Bleking overlevede ikke længe den afsked, han havde faaet paa saa gunstige vilkaar. Han døde 1695, rimeligvis i mai. Han var gift med Magdalene Barth, datter af overbergmester Daniel Barth paa Kongsberg.² En søn Daniel Knudssøn mødte undertiden i retten paa faderens vegne; han blev student 1679 og forbedrede sit navn til Blechingberg.³

Mag. Søfren Pederssøn, den nye rektor, var født i Sogn⁴ og er antagelig den Severinus Petri, som blev student fra Bergens skole 1670. Magistergraden tog han 1680 og blev 5. september 1681 vicerektor, idet han tillige overtog kantorens forretninger, naturligvis for dog at have nogen løn, thi af rektoratets indtægter oppebar han neppe en skilling.⁵ Da han 1694 var bleven virkelig rektor, overtog han skolens regnskabsvæsen, som konrektor Edvardssøn hidtil havde skjottet med megen nøiagtighed. I mag. Søfren kunde skolen vente at faa en virksom og duelig styrer; det var visselig ham, som var hovedmanden for de omtalte nye skolelove. Men hans bestyrelse blev meget kortvarig. Han var for sidste gang tilstede i domkapitlet 7. mai 1695 og er antagelig død inden maanedens udgang; døden indtraf meget hastig, og han overlevede sin gamle formand kun i faa dage. I mødet den 10. september beskikkede kapitlet 3 af sine medlemmer til at revidere hans regnskaber, hvorhos lektor Nils Smed paatog sig som *curator scholæ* at besørge regnskabsvæsenet indtil en ny rektors udnævnelse.

Med en prisværdig hurtighed blev rektorembedet atter besat gjennem en til biskop Randulf stilet kongelig skrivelse af 29. juni 1695: „Vide maa du, at saasom Søren Lintrup for sin ugemene lærdom og skikkelighed (d. e. dygtighed) meget hos os er bleven berømt, og vi derfor formoder, at det skal geraade til den studerende ungdoms nytte, at han til det vacerende rektorat i Bergen vorder befordret, thi er vor vilje“ o. s. v.⁶ Denne berømthed var dengang

¹ Efter det originale kongebrev i Bergens stiftsarkiv.

² Stamtavle over fam. Barth s. 38.

³ Kjøbenh. univ. matrikel II 94.

⁴ N. Mag. II 630.

⁵ Det er urigtigt, naar Edvardssøns fortsætter (N. Mag. II 630) opfører ham blandt konrektorerne; konrektor har han aldrig været.

⁶ Originalen i Bergens stiftsarkiv.

i en alder af 26 aar.¹ Tidlig udviklet, begavet, flittig og ærgjerrig havde Søren Lintrup allerede en meget høi stjerne saavel blandt professorerne som sine medstuderende. Han var i besiddelse af en grundmuret lærdom og var fremfor alt en fortræffelig latinere; han var „et ægte skolelys i den ældre stil, navnlig en fortrinlig akademisk disputator“.² Med lærdommen forbandt han en god del opblæsthed og overmod; i det hele har han i sine unge dage visselig været et stykke af en Erasmus Montanus.

Lintrup tog sig god tid, før han forlod Kjøbenhavn; i mai 1696 underkastede han sig magistergraden og reiste derefter til Bergen, hvor han tiltraadte rektoratet med en latinsk tale om det 17de aarhundredes fortjenester af videnskaberne.³ Som rektor blev han titulær professor. Ved at egne en datter af biskop Randulf knyttedes han fastere til stedet, men det var ganske vist alligevel intet øieblik hans tanke at leve og dø som rektor i Bergen.

Den lærdommens glans, som Lintrup medbragte fra Kjøbenhavn, sørgede han for at holde vedlige i Bergen. Han var fuld af iver for at drive sine disciple frem efter sit eget mønster, saa at hans mesterlektie blev ligesom et lidet universitet. Han indførte disputatser paa latin med fuldstændigt akademisk tilsnit, og beretninger om disse øvelser lod han indrykke i det literære tidsskrift „*Nova literaria maris Balthici et Septentrionis*“, som udkom i Lübeck; de bergenske skoledisciple, som havde været *opponentes* og *respondentes* ved disse disputationer, nød den ære at læse sine navne og meriter i det anseede tidsskrift. Her omtales ogsaa, hvorlunde disciplene Skjelderup fra Nordland og Fuhrmann fra Søndfjord holdt taler paa latinske vers i skolen.⁴ Selv holdt rektoren, naar leilighed gaves, jevnlig latinske festtaler i skolen; saaledes haves endnu i hans eget haandskrift en „jubeltale“ ved det nye aarhundredes begyndelse 1701.⁵ At Lintrup paa denne maade har villet henlede den store verdens øine paa sig og paa sin skole som noget i sin slags uovertruffet,

¹ Lintrup er efter Biogr. Lex. født 1669; ældre fremstillinger opgiver 1675 som hans fødselsaar.

² Udtrykket er laant fra prof. L. Daas indholdsrige bidrag til Holbergs biografi i Hist. Tidsskr. II, hvor Lintrups virksomhed i Bergen er udførlig omtalt.

³ Zwergius, Det sjællandske cleresie s. 789.

⁴ L. Daas i Hist. Tidsskr. II 256 fg.

⁵ *Oratio jubilæa secularis, habita in schola Bergensi* (den Thottske saml. fol. 812 paa det st. kgl. bibl. i Khvn.).

er vel sikkert nok; men han var virkelig ogsaa opfyldt af troen paa, at den latinske disputerkunst var lærdommens top og krone. En underlig skjæbne havde givet Ludvig Holberg plads mellem hans mesterlektianere: den gamle og den nye tid mødes i Bergens skolestue i sine mest typiske repræsentanter. Holberg kan vist takke sin rektor for den færdighed, hvormed han behandlede det latinske sprog, men han har gennem ham ogsaa allerede paa skolebænken stiftet bekjendtskab med den lærdommens vrangside, som han siden forfulgte i „Peder Paars“ og komedierne.

Søren Lintrup var, som en gammel literat¹ udtrykker sig, „en myndig, fyndig og flittig rektor,“ under hvem skolen havde stort tilløb af disciple. Hans heldige virksomhed for musikens fremme saavel blandt disciplene som i byen i det hele skal senere omtales. Blandt hans fortjenester af skolen nævnes ogsaa, at han lagde grund til et skolebibliothek, hvortil han forskaffede 300 bind. Der er ingen tvivl om, at han har holdt god orden i sin skole, og at der har staaet respekt af ham, saa ung han var. Han udarbejdede nye skolelove (approberet af biskopen 24. januar 1700), som for os er oplysende med hensyn til de indre forhold i skolen. I 1701 holdt konsistoriet — saa kaldtes nu almindelig domkapitlet² — et møde efter ønske af rektor, der følte sig ilde berørt ved byrygter, som antoges udbredt af forhenværende disciple, om at der var uorden i skolens bestyrelse. Der mødte da Salomon Theonymi, hører i 4de klasse, Henrik Frimann i 3dje og Hans Schreuder i 2den (1ste klassens hører Hartvig Skjelderup var bortreist). Lintrup tilspurgte dem, om de enten paa egne eller disciplenes vegne havde noget at beklage sig over. Først erklærede da Salomon Theonymi og siden de andre, „at de ikke i ringeste maader havde sig over ham at besvære, men i alle maader var tilfreds med ham, som de og med taksigelse erkjendte.“ Ogsaa disciplene af øverste lektie (hvor dengang Holberg gik) var tilkaldt og erklærede, at de med hensyn til ligpengenes og de øvrige beneficiers uddeling intet-somhelst havde at beklage sig over.

Søren Lintrups rektorat fik en brat ende ved den frygtelige ildebrand, som den 19. mai 1702 ødelagde den største del af byen.

¹ Edv. Schwarzkopf i Danske Saml. IV 107.

² Da kapitlets signet fordærvedes ved branden aaret efter, anskaffedes et nyt med inskriften: *Sigillum Consistorii Bergensis 1702.*

Det heder i konsistoriets protokol om denne brand: „Den overgik Domkirken med dens kapitel, Korskirken samt begge disse menigheder undtagen nogle faa huse i begge sogner, da og tillige den bedste del af Nykirke sogn indtil den nye saakaldede almenning opgik i den brændende lue.“ Skolebygningen brændte, og skolen selv kom naturligvis for en tid i fuldstændig opløsning. Ikke mindre end 20 disciple (hvoriblandt Holberg) dimitteredes dette aar til universitetet, saa at Lintrup maa have medtaget en del, som under normale forhold havde ventet endnu et aar.

Samme aar om sommeren forlod Lintrup den afbrændte by og opslog sin bopæl i Kjøbenhavn uden mere at befatte sig med sit rektorat, uagtet han oppebar indtægterne, hvorhos der i husleiegodtgjørelse tilstodes ham 40 rdl. aarlig fra branddagen at regne. Alt hvilede nu paa konrektoren, hvorover denne naturligvis beklagede sig. Endelig fik Lintrup ved et kgl. reskript af 5. januar 1704 valget mellem at vende tilbage til Bergen eller at opgive sit rektorat. Han valgte det sidste. Samme aar udgav han „*Reliquiæ incendii Bergensis*“, paa en maade et sidestykke til Arnoldus de Fines skrift om den store brand i 1640. Lintrup omtaler her alle de herlige samlinger, afhandlinger og udkast, frugten af 15 aars arbeide, som han mistede ved denne ulykke. Skriftet, hvori der ikke spares paa selvros, blev ikke naadig modtaget af kritiken.

Med hensyn til Lintrups senere liv skal vi kun i al korthed notere, at han, efter i nogle aar at have været forstander („provst“) paa regensen, i 1707 blev professor og 1720 biskop i Viborg. 1724 kom han tilbage til hovedstaden som kgl. konfessionarius. Han døde 1731.

I kathedralskolens historie er 1702 et merkeaar, især gennem byens og skolens pludselige ødelæggelse; i dette aar fratraadte skolens indtil den tid merkeligste rektor, samtidig med at dens for alle tider betydeligste discipel afgik til universitetet.

4. Konrektorer i det 17de aarhundrede.

Paa Kristian den 4des tid ansattes konrektorer ved katedral-skolerne i Kristiania, Trondhjem og Bergen; de andre skoler fik aldrig konrektorer. I Bergen oprettedes konrektoratet 1633, hvilket skyldtes biskop Paaske. Han skaffede foreløbig konrektoren en

indtægt paa den maade, at 50 rdl. af en gave paa 200 rdl. aarlig, som kansleren Kristian Friis havde skjænket skolens disciple, med kanslerens samtykke anvendtes til at lønne konrektoren. Denne indtægt ophørte med Friis's død 1639. Senere maatte konrektoren, som de øvrige underordnede lærere, nøie sig med en andel af skolens indtægter, og stillingen vedblev hele aarhundredet igjennem at være knapt aflagt. Den første konrektor var Jakob Sjurssøn, men det er ogsaa alt, hvad man ved om ham. Navnet tyder paa, at han var Nordmand, og han var maaske broder af den samtidige prest Hans Sjurssøn i Hardanger.

Saameget bedre underretning har vi — takket være Edvardssøn¹ — om den anden konrektor, Peder Olufssøn Hanning, en Sogning fra Sogndal, hvor han var født 1608. Han blev, merkeligt nok, først sat i den tyske skole i Bergen, hvor han gik i 3 aar; derpaa tilbragte han 10 aar i kathedralskolen, indtil han blev student 1632. Efter et meget kort ophold i Kjøbenhavn blev han endnu samme aar indskreven ved Rostocks universitet.² Efter hjemkomsten blev han straks hører i Bergen, men efter paalæg af biskopen maatte han 1634 atter til Kjøbenhavn for at faa sine akademiske vidnesbyrd og tage graden som baccalaureus. Medens han var fraværende, vikarierede en discipel af mesterlektionen for ham. 1635 blev Hanning konrektor, men fratraadte allerede 1637, da han blev sogneprest i sin hjembygd Sogndal. Her døde han som provst 1668. Fra ham nedstammede en i det bergenske vidt udbredt presteslegt.³

Hans eftermand Arnoldus de Fine blev rektor 1647 og fulgtes i konrektoratet af mag. Ambrosius Hardenbeck (1647—50), en indfødt Bergenser, søn af organisten ved Mariakirken og født 1621. Kun 17 aar gammel begav han sig til Rostocks universitet, hvor han indskrives i mai 1638. Forjaget derfra af pesten fortsatte han fra 1640 sine studier i Kjøbenhavn, var et par aar hovmester hos befalingsmanden paa Skanderborg slot og tog magistergraden 1645. „Af kjærlighed til fædrelandet,“ som det

¹ Edvardssøn har sin kundskab „*e vita ejus*“; der har altsaa existeret en haandskreven levnetsbeskrivelse af ham.

² L. Daae, Matrikler s. 125.

³ N. Mag. II 629, 633. Lampe, Prestehist. II 44.

heder i hans ligprædiken, reiste han nu hjem til Bergen, hvor han blev huslærer hos biskop Munthe. Biskopen, som „merkede hans flittighed og skikkelige levnet“, fandt at kunne gjøre ham til konrektor allerede næste aar. I denne stilling virkede han nu henved 4 aar „ikke uden synlig frugt“. For at bøde paa den knappe løn fik han 1648 ret til at nyde 1 rdl. af hver hovedkirke og $\frac{1}{2}$ rdl. af hver annekskirke i Bergens stift. Han foretrak dog 1650 at blive residerende kapellan til Domkirken og blev 1659 sogneprest efter sin svigerfader mag. Engebret Jørgensen. Hans død indtraf i juni 1683. Siden 1652 levede Hardenbeck i det lykkeligste egteskab med Dorothea Engebretsdatter, der i sin enkestand blev den overalt i Norge og Danmark feirede digterinde. Det var sorgen over mandens død, som gav stødet til hendes „Taareoffer“ og afpressede hende ønsker som dette:

Konrektor AMBROSIUS HARDENBECK.
(Efter maleri i Bergens Billedgalleri).

„Gid deden havde dræbt mig ussel orme-sæk
Og skaant min ægtefæll', min fromme Hardenbeck!“

Den ligprædiken, som biskop Randulf holdt over hendes mand, bekostede hun udgivet i folio og et udstyr, hvorpaa intet var sparet.¹

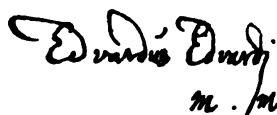
Da Hardenbecks eftermand mag. Klaus Nilssøn Bleking var bleven rektor, besattes konrektoratet med Edvard Edvardssøn, en af Bergens mest fortjente sønner. Hans fader Edvard eller Evert Eiben havde i 1614 taget borgerskab i Bergen som skomager; det maa ansees som sikkert, at slegten var fra Holland. Sønnen,

¹ Hardenbecks levnet er udførligst fortalt af H. G. Heggteit i Folkevennen 1880 s. 320 fgg.

der aldrig brugte familienavnet Eiben, var født 16. novbr. 1630 og kom i sit 7de aar i kathedralskolen, hvorfra han efter en lang skolegang 1651 sendtes til Københavns universitet. Her fik han sin attestats 1653 og foretog det følgende aar en reise i Holland, hvor han havde slegtninger; i april 1654 lod han sig indskrive ved Leydens universitet. Efter denne udflugt har han, som han selv udtrykker sig, „pædagogiseret hos adskillig fornemme folk“, indtil han 1661 beskikkedes til hører i nederste lektie i Bergen, og fra nu af var han i resten af sit liv knyttet til denne skole, og det ikke bare for at have et levebrød, men af interesse og kjærlighed til gjerningen og skolen. Efter knapt et aar forfremmedes han til 2den lektie, og efter atter et aar blev han konrektor 1663. Videre vides han aldrig at have stræbt, ligesom han aldrig gjorde forsøg paa at komme over i geistlig stilling. Han havde en ret anseelig

Konrektor Hardenbecks haandskrift.

Konrektor Edvardssøns haandskrift.

privat formue, saa at han, skjønt tidlig familieforsørger, kunde klare sig i det knapt aflagte embede; paa Osterøen eiede han gaarden Valestrand, som fra den sidste af hans efterkommere kom i familien Bulls besiddelse.

Magistergraden tog Edvardssøn 1673. Han syslede altid med bog og pen og var vel bevandret i vor gamle historie, som han helst studerede i selve kilderne. Ensteds taler han om, at han „ikke faa dokumenter og pergamenter, paa vort gamle maal skrevne, haver havt i hænde, ogsaa dem, som have været 400 aar gamle og derover.“¹ Han eiede et haandskrift af Sverres saga, som han forærede Arne Magnussøn, da denne var i Bergen.² Forøvrigt berømmes han for sin indsigt i mange retninger, endog i matematiske fag. Holberg (som var hans discipel) taler i „Nils Klim“ om „den i astronomi og fysik særdeles grundige magister Edvard, konrektor ved den latinske skole,“ ja en ældre biograf (rigtignok hans egen sønnesøn) finder at kunne kalde ham en anden Tyge Brahe. I

¹ N. Mag. II 565.

² Katalog over den Arnemagnæanske haandskriftsamling s. 571.

trykken fik han kun udgivet en andagtsbog, kaldet „Guds bolig hos menneskene“ og en „lig-sermon“. At Edvardssøn har fyldt sin plads paa skolen med hæder, kan sikkert sluttet deraf, at i den lange tid, hvori han var lærer, findes neppe en eneste ytring af misfornøielse med ham i domkapitlets bøger. Skolens pengevæsen, som han i sine ældre dage fik at styre, passede han, som vi har hørt, med den største nøiagtighed.

I særlig grad har Edvardssøn gjort sig fortjent til efterslegstens taknemmelighed ved sin Bergens beskrivelse, et sandt skatkammer af historiske efterretninger om byen. Han er for det 17de aarhundrede, hvad Absalon Pederssøn var for det 16de og Hildebrand Meyer blev for det 18de. Ikke alene har Edvardssøn i dette omfangsrige verk samlet alt, hvad han kunde finde i trykte bøger, men han har, hvad der er vigtigere, med stor flid og dygtighed benyttet byens, kontorets, skolens og andre arkivsager samt manuskripter, som fandtes paa private hænder. Da adskillige af disse haandskrifter senere er gaaet tabt, er Edvardssøn ofte den eneste kilde for vor kundskab. Særlig giver han en nøiagtig og omstændelig besked om latinskolen paa hans tid. Forfatteren var foreløbig færdig med sit arbejde i 1674, men vedblev at forbedre og tilføie, saalænge han levede. Det vides ikke, at han har gjort noget forsøg paa at faa sit verk trykt; afskrifter deraf findes nu i Kristiania, Bergen og Danmark. Det blev af Holberg lagt til grund for hans Bergens beskrivelse, senere er det benyttet af Sagen og Foss i deres bog om Bergen og i ny tid af mange andre, efterat det væsentligste af indholdet er udgivet af N. Nicolaysen. I et af de bevarede eksemplarer har Arne Magnussøn skrevet et digt til Edvardssøns ære „paa gammel norsk“; det ender saa:

Mun Pvi uppi hans minning góð
meðal Noregs lýða,
meðan í Björgvin byggir Þjóð
ok báru á Vági skrifa.¹

Edvard Edvardssøn døde 1695 og blev begravet i Domkirken den 17. marts. Han havde været gift 2 gange.

Samme aar blev konrektoratet besat med den danske magister Rudolf Burennæus. Han blev 1704 Lintrups eftermand som rektor og skal siden nærmere omtales.

¹ D. e. Derfor skal hans minde leve mellem Norges sønner, saalænge folk bygger i Björgvin og bølger skride paa Vaagen.

5. Lektorer.

Den første lektor, der tiltraadte i det 17de aarhundrede, mag. Thomas Hanssøn Ruus (Russius) er allerede foran nævnt i anledning af de vanskeligheder, han havde med sin formand Jens Kristenssøn, som ikke vilde vige pladsen. Thomas Hanssøn var født i Bergen og af god slekt. I ungdommen tilbragte han mange aar paa reiser: han findes i januar 1594 i Rostock, blev julaften 1597 indskreven ved universitetet i Leyden, ved hvilken leilighed hans alder opgives til 24 aar. 1599 opholdt han sig i Padua, ved hvilket fjerne universitet foruden ham kun to Nordmænd vides at have studeret. I 1600 lod han sig indskrive ved universiteterne i Basel og Genf og i august s. a. atter i Leyden.¹ Han havde altsaa seet sig ikke lidet om i verden, inden han for bestandig slog sig til ro i sin fødeby.

Mag. Thomas vedblev at have uleilighed af sin krangeagtige formand. Han maatte i 1603 faa kapitlet til at dømme hr. Jens til at udlevere de kongebreve og andre dokumenter, som vedkom lektorembedet. Trods denne dom var hr. Jens ikke at formaa til at levere fra sig et kongebrev af 1579 om gaarden Knapsko med tilhørende laksefiske. Mag. Thomas stevnede ham til herredagen i Stavanger 1607. Her mødte Jens Kristenssøn selv og paastod, at det nævnte brev bevilgede ham for hans person Knapsko med fisket, hvorfor han mente at burde beholde den for livstid. Denne paa-stand var noksaa dristig; thi brevet udtaler tydelig nok, at gaarden og laksefisket hørte til en præbende, som var tillagt læsemesterens embede. Der existerede ogsaa ældre kongebreve, som udviste, at Jens Kristenssøns formand mag. Absalon paa embeds vegne havde havt denne indtægt. Herredagens dom gik naturligvis hr. Jens imod.²

Mag. Thomas blev af kongen forlenet med 4 smaa gaarde paa Ask, hvoraf han betalte kronen 5 rigsdlr. i aarlig afgift; det tilføies, at hans fader i sin tid havde havt brugen af de samme gaarde.³

¹ Opgaverne er hentet fra disse universiteters matrikler.

² N. Herredags-dombøger 1607 s. 21. Rigsreg. II 2, 78, 815.

³ Rigsreg. IV 150.

Han døde 27. januar 1613.¹ Hans hustru Adelus Trugelsdatter var vistnok datter af sognepresten til Domkirken, Trugels Lauritssøn.

Mag. Thomas Hanssøn afløstes af mag. Rasmus Erikssøn Assens (Assenius), der, som tilnavnet antyder, var en Fynbo. Det første, som høres om denne mand, er, at han tjente som famulus hos dr. Nils Hemmingssøn († 1600), da denne berømte lærde, blind og miskjendt, tilbragte sin alderdom i Roskilde. I 1608 var Rasmus i Basel og tog der magistergraden. I december 1611 blev han indskreven i Rostock; han var da allerede en gammel academicus og havde i samme aar været paa bane, da det pædagogiske professorat i Kjøbenhavn skulde besættes. Da det samme embede atter blev ledigt 1613, blev mag. Rasmus igjen opstillet som professoremne, idet der paaberaabtes, at han med held havde doceret ved flere universiteter. Han naaede dog ikke frem.² Umiddelbart efter denne skuffelse blev han 19. juli 1613 kaldet til læsemester i Bergen og forlenet med St. Annæ præbende. Om hans seksaarige virksomhed i denne stilling vides aldeles intet. Han døde 1619; hans enke blev, som før nævnt, gift med rektor Engebret Jørgenssøn.

I hele 32 aar (1619—51) var derpaa mag. Jonas Søfrenssøn læsemester efter tidligere at have været kathedralskolens rektor. Paa hans tid lagdes Fane prestegjæld til lektoratet (1621), samtidig med at Hammer knyttedes til rektorembetet. Lektoren skulde paa sin bekostning holde en kapellan i Fane. Jonas Søfrenssøn var saa heldig, at hans prestegjæld blev ledigt allerede 1622,³ saa at han slap at vente saalænge, som rektoren maatte bie paa indtægterne af Hammer. Imidlertid klagede lektoren i 1629 bittert over, at „mesteparten af indtægten maatte spenderes paa kapellanen og dennes hustru, børn og tyende,“ hvorfor han søgte og fik kongelig tilladelse til, naar han skulde have ny kapellan, at antage en ugift person, „hvilken dog skal være dygtig og skikkelig.“⁴ Det betragtedes, som det vil sees, som det normale, at en prest skulde være gift.

Mag. Jonas var utvivlsomt en velstaaende mand. Han opførte i 1626 i forening med to Bergensborgere en kornmølle paa Alvøen,

¹ N. Mag. II 546, 623.

² Rørdam, Universitetets hist. III 245, 249 fg.

³ Rigsregistr. V 165 sammenholdt med V 262 og VI 136.

⁴ Rigsregistr. VI 136.

der hørte til lektoratets gods, „den menige mand til gavn og bedste“. I 1630 købte han en kongen tilhørende grund ved Bryggesporden, som han tænkte at bebygge, men solgte nogle aar senere til borgeren Hans Haas.¹

Paa sine ældre dage søgte mag. Jonas at lettes for embedets byrder, skjønt de neppe har været meget tunge. Under 25. mai 1639 antoges en vis Peder Kristenssøn Kock til hans „assistent“ med løn, som han kunde enes med lektoren om, og med løfte om succedere ham i embedet.² Hvem denne Peder Kock er, vides ikke; selv hans navn er usikkert, da han ogsaa kaldes Roch eller Rasch. Det ser næsten ud som han slet ikke er kommen til Bergen; thi i 1643 heder det i et kongebrev, „at han udi anden vor tjeneste forbliver og derfor samme lektorie ei er begjærendes.“ Derfor blev i hans sted Arnoldus de Fine, som da var konrektor, antagen til lektors medhjælper paa samme vilkaar som Peder.³ Lektoratet krævede altsaa ikke mere arbeide, end at det kunde bestyres som en bisyssel for konrektor. Anderledes blev det, da de Fine opnaaede rektoratet; da udtalte et kongebrev af 25. januar 1648, at „han ikke med frugt og uden største forhindring“ kan forene disse to bestillinger, hvorfor kapellanen til Domkirken, mag. Peder Nilssøn Løm, „som udi liv og lærdom skal være en skikkelig person,“ overdroges at udføre det lektor paahvilende arbeide med udsigt til succession; det forudsattes, at han samtidig kunde vedblive som kapellan.⁴

Mag. Jonas Søfrenssøn døde 1651.

Peder Løm (1651—63), som ved formandens død kom i besiddelse af embedets indtægter og blev sogneprest i Fane, var fra Hedrum ved Larvik, hvor han var født 1617. Usædvanlig tidlig kom han ud i verden; thi han maa sikkert være den Petrus Nicolai Norvegus, som 1634 paabegyndte et treaarigt studium i Rostock, hvorefter han opholdt sig et aar i Königsberg og et i Sorø og endelig 1639 lod sig indskrive ved Københavns universitet.⁵ Efterat

¹ Rigsregistr. V 553, VI 300, VII 45. Der udspandt sig af det nævnte salg en langvarig strid, hvorom mange kongebreve i Rigsregistr. VII og VIII handler.

² Rigsregistr. VII 555.

³ Rigsregistr. XII 381.

⁴ Rigsregistr. IX 112.

⁵ K.hvns univ. matrikel I 153.

han 1644 var kaldet til residerende kapellan ved Bergens Domkirke, tog han magistergraden 1645. Det følgende aar egtede han biskop Munthes datter Abel; deres ældste datter Karen Lem blev Ludvig Holbergs moder. Ved sin død 1663 var lektor Peder Lem kun 46 aar gammel. Han efterlod sig en betydelig formue, dels i jordegods, dels i rede penge.¹

Uagtet Arnoldus de Fine ikke siden 1648 havde befattet sig det mindste med at være lektors medhjælper, fik han fortolket det løfte om lektoratet, som han modtog i sin konrektortid, som fremdeles gjældende og opnaaede kongelig stadfæstelse paa denne fortolkning.² Ved Peder Lems tidlige død gled han saaledes ind i lektorembedet, som han indehavde, indtil han 1672 blev biskop i Trondhjem. For at bane sig vei til denne sidste forfremmelse opholdt han sig en tidlang i Kjøbenhavn. Der er opbevaret et brev af 20. februar 1672 fra biskop Randulf til Griffenfeld, hvori de Fines færd i Kjøbenhavn skarpt bedømmes efter oplysninger, som biskopen havde modtaget fra danske venner. Lektoren, heder det, som nu paa andet aar opholder sig dernede, „lader sin mund altfor frit løbe hos de kongelige *ministros* og andre ærlige folk“, idet han taler ondt om biskopen og den bergenske geistlighed i det hele; „hermed røber han sit uredelige gemyt, *Herodiana vulpe, non Christiano episcopo dignum*.“³ De Fine, som endnu ikke har gjort regnskab for forvaltningen af skolens penge, „vores fattige skole ikke til liden skade og betryk“, tillader sig i Kjøbenhavn paa høie steder at bagtale den bergenske geistlighed i anledning af de af denne nedsendte regnskaber, en smuk forberedelse, tilføier Randulf, „til at indtræde i det biskoppelige embede til inspektion over kirker og skoler.“ Til ære for Randulf bør det tillægges, at dette skarpe brev ikke blev en hemmelighed mellem ham og den mægtige minister, men blev ord til andet indført i Domkapitlets kopibog.

Om mag. Hans Jenssøn Daberg (lektor 1672—84) vides intet, før han 1667 blev personel kapellan i Hammer. Allerede nogle maaneder efter ansættelsen blev han ifølge kapitlets dom afsat

¹ Biografi i Hartvig Munthes Efterretn. om fam. Munthe s. 91, 611.

² Rigsregistr. XII 381.

³ D. e. der passer sig for en ræv som Herodes, men ikke for en kristen biskop. (Udtrykket sigter til Lukas 13, 32).

paa grund af selvraadig optræden ligeoverfor sognepresten. Under sit nødtvungne otium oversatte han Cornelius Nepos; han fik dette arbejde udgivet 1669 og forsynede det med en tilegnelse til Fredrik den 3dje, hvis begyndelse er ret karakteristisk: „Efterat det var berammet udi den Himmelske Raadstue, formedelst nogle deris affnsiunge oc misundelige affecters stercke Vinde, at udføre min uskiuldige Siel paa usædvanlige forfølgelsers brusende haff“ o. s. v.¹ Ogsaa andre prøver, vi har seet paa Dabergs skriftlige fremstilling, vidner om megen ubehjælpelighed. Imidlertid blev han endnu samme aar skibsprest og fik kort efter tilsagn om lektoratet i Bergen, naar det blev ledigt. Den lykke, han gjorde, var paa-faldende for en mand med en saa ringe fortid. Efter Griffenfelds fald kom det under forhørene op, at ministerens sekretærer havde ladet sig bestikke for at fremhjelpe Dabergs sag.² Han tiltraadte embedet 1672 og havde den tilfredsstillelse at tage plads som høit-stillet medlem i det domkapitel, som 5 aar før havde afsat ham fra en kapellanpost. Han tog magistergraden 1673³ og indsattes s. a. som sogneprest i Fane. Efter 12 aars tjeneste døde Daberg 1684, overlevet af sin anden hustru Adelus Ruus, sønnedatter af den tidligere lektor Thomas Hanssøn Ruus.

Mag. Nils Smed, lektor i 27 aar (1684—1711) var søn af en raadmand i Bergen, hvor han fødtes 1655. Efter at have gjort sig færdig ved universitetet drog han 1674 udenlands og opholdt sig i 6 aar paa forskellige steder i Tyskland, Frankrige og Italien. Medens han var lektor, led han et betydeligt tab ved byens brand 1702; foruden andet blev hans udmerkede bibliothek og kostbare „raritet-kabinet“ et offer for luerne; derhos blev der frastjaalet ham et skrin med juveler af en person, der kom ind i huset for at bjerge. Ved denne brand reddedes den udførlige dagbog, som han havde ført paa sine reiser, og som Holberg, da han kort tid efter blev huslærer hos lektoren, læste med saa stor interesse, at derved hans lyst vakttes til selv at se sig om i fremmede lande. Denne dagbog („reisejournal“) omtales endnu som eksisterende i Bergen 1775,⁴ men maa nu betragtes som tabt. Efter branden reiste Nils Smed til Kjøbenhavn for at opnaa noget til erstatning

¹ Kfr. N. M. Petersen, Den danske literaturs hist. III 340.

² O. Vaupell, Grev Griffenfeld II, breve og aktstykker s. 71, 79, 83.

³ Ifølge Worm, Lex. over lærde mænd I 242.

⁴ Alb. Hatting, Prestehistorie I 83.

for sit store tab. Han fik virkelig ogsaa løfte om Bergens bispestol efter Randulf. Dette var i 1703, men han maatte vente lige til 1711, inden embedet blev ledigt. Han døde som biskop 1716. I sit ægteskab med en dansk dame Magdalene Fleischer havde han 20 børn.¹

I 1692 rettedes til biskop Randulf ligesom til landets andre bisper det spørgsmaal, om ikke lektoraterne kunde ophæves og indtægterne anvendes nyttigere. Randulf svarede: „Jeg finder mig i min samvittighed convinceret og forbunden at holde ved det, som af gammel tid saa *pie et sancte* har været stiftet.“²

6. Hørerne og kantoren.

De lavere læreres ældre navn lokater begyndte at gaa af brug; foruden det gamle og dagligdagse „hørere“ kaldte man dem med de lærere navne *collegæ* eller *hypodidascali* (underlærere). Fra biskop Randulfs første tid haves en latinsk instrux, som den tiltrædende hører skulde antage og underskrive. Han lover deri lydighed mod rektor, høflig og venlig omgængelse med kollegerne o. s. v. Kan han paa grund af sygdom eller anden lovlig hindring ikke møde, skal han i betids budsende rektor eller konrektor. Han maa ikke vælge sig noget andet herberge eller studerekammer (*hospitium aut museum*) end det, som er indrettet til ham ovenpaa i skolehuset. Naar han hver tredje uge skal være *hebdomadarius* (tilsynsmand for en uge), har han at være tilstede i skolen paa klokkeslettet ved begyndelsen af alle læsetimer for at paase, at disciplene i stilhed og beskæftiget med læsning venter paa de andre læreres ankomst.³

Endnu nøiere og skarpere er hørernes pligter fastsat i de Bergenske skolelove af 1694. Af de 6 paragrafer, som handler om dem, skal vi hidsætte et lidet uddrag: 1. Forsømmelse straffes med mulkt af 2 fl , som kommer fattige skolebørn tilgode; hyppigere udebliven vil føre til suspension og maaske afsked. 2. Da læsetimer

¹ Udførlige efterretninger om Nils Smed er meddelte af E. A. Thomle i Personalhist. tidsskr. VI 5 fg.

² Orig. i Rigsarkivet (Kancelliet, geistligheden).

³ Efter Edvardssøns manusk. paa univ. bibl.

ofte maa sløifes paa grund af sangtjeneste ved begravelser, saa skal hørerne hver onsdag og lørdag eftermiddag give disciplene extratimer oppe paa sit kammer og bruge disse timer dels til at øve dem *in stylo*, dels til repetition. 3. Det indskjærpes strengt, at naar bøn holdes i Domkirken formiddag og eftermiddag, maa høreren endelig passe paa sine disciple, at de ikke løber bort underveis; baade til og fra kirken skal han gaa bag sin klasse. 4. Naar hørerne ledsager sine klasser til den sedvanlige gudstjeneste, maa de selv blive i kirken, til det er slut; de skal selv forrette bønnen i kordøren (altsaa gjøre klokkertjeneste); er de ikke vel, kan dette besørges af en sedelig discipel af øverste lektie, som maa komme frem *togatus* (iført sort kappe). Der mindes om den pligt, som allerede i 1639 af biskop Munthe var paalagt hørerne, at de paa de 3 store helligaftener skulde prædike i hver sin kirke.¹ 5. Til onsdagsprædikenen møder alle hørere med sine disciple, altsaa hele skolen, i Domkirken. 6. Ingen hører maa gaa med kaarde paa gaden eller i selskab; det tillades kun paa reise. Endelig mindes de alvorlig om „at entholde sig fra offentlige kroer og drikkehuse eller der at sætte sig til drik og leg“.²

Hørerne førte saaledes en ensformig tilværelse, delt imellem kirkelige forretninger og skolen. I skoletiden var de i egentligste forstand klasselærere; de benævntes ogsaa efter sin klasse: Fjerdelektiehører, tredjelektiehører o. s. v. De havde samtlige læsefag i sin klasse. De øvrige klassers disciple var dem absolut uvedkommende, undtagen naar de som *hebdomadarii* var forpligtet til at holde en vist meget besværlig inspektion. I regelen forfremmedes hørerne ved at rykke op til en høiere klasse; men der kjendes flere, som al sin tid strævede med den samme klasse.

Rektor og — som hans *collega minor* — ogsaa konrektor havde ret meget at sige over hørerne; de var *scholarchæ* (skolens styrere), og det var rektoren, som ansatte hørerne, om han end derved tog hensyn til biskopens ønske. Ikke destomindre forekommer der i Bergen eksempler paa, at en hører afstod sin post til en anden studiosus. Søren Sørenssøn Kock, en indfødt Bergenser, havde tjent skolen som hører i 41 aar, deraf 38 i 4de lektie — et vistnok enestaaende eksempel paa udholdenhed — da han i 1692 be-

¹ N. Mag. II 203, 607.

² Domkapitlets protokol i rigsarkivet.

sluttede at vige plads for yngre kræfter. Han overlod da posten til Peter Trojel mod af denne at faa 70 rigsdaler aarlig, saalænge han levede. Hvis Søren Kock skulde overleve Peter Trojel, forpligtedes dennes eftermand til at yde det samme beløb. Dette var en maade at opnaa pension paa, som dengang begyndte at anvendes ved flere slags embeder. Det er selvsagt, at denne overdragelse fandt sted med biskopens og rektorens samtykke. Tre aar senere forefaldt et lignende tilfælde, idet den gamle tredjelektiehører Jonas Lyster overdrog stillingen til Henrik Frimann mod af denne at erholde 40 rigsdaler aarlig. Hvorledes disse pensionister, som begge var gifte, kunde slippe ud af det med saa lidet, er ikke let at forstaa. Jonas Lyster levede som gammel studiosus endnu 1710, da hans hustru Abelone Due blev ført til sit hvilested i Nykirken af studentsocietetens samtlige medlemmer.¹ Der kjendes bare disse to eksempler paa pensionerede hørere.

Maalet for hørernes ærgjerrighed var at opnaa et prestekald paa landet eller ialfald en klokkerpost i byen. Dette lykkedes ogsaa i lange tider for de fleste af dem, indtil der efter 1660, da et nyt system gjorde sig gjældende paa alle administrationens omraader, begyndte at blive ret daarlige udsigter for Bergens veltjente hørere.

Medens der hos flere af skolens rektorer og konrektorer, som vi har seet, findes literære interesser og lyst til videnskabelig selsættelse, er der næsten intet spor til saadant at opdage hos de mangfoldige bergenske hørere i det 17de aarhundrede, hvis navn og levnet er os bekjendt. Det er igrunden heller ikke at undres over; de fleste var kuert af næringssorger og alle sterkt optagne af mangeslags gjøremaal; de havde vist ikke mere tid tilovers, end der trængtes til at hvile ud. Kun en eneste af disse hørere har opnaaet en beskeden plads i literaturlæxikonnet, Simon Mikelsøn Ysted. Som navnet antyder, var han fra Ystad i Skaane, men havde gaaet i Bergens skole og blev herfra student 1624. Han var hører, da biskop Paaske fik ham til at oversætte en nys udkommen tysk opbyggelsesbog; den udkom 1628 under titelen „Bedrøvelse over bedrøvelse og trøst over trøst“. Ogsaa senere, efterat han var bleven sogneprest i Jølster, udgav han en oversættelse fra tysk: „En aandelig kampscole“, handlende om at

¹ Domkapitlets protokol. Bergens hist. forenings skrifter nr. 4, art. 3, s. 3.

overvinde fristelser. Den stakkels mand laa selv under for alle mulige fristelser og førte et saadant liv i Jølster, at han tilslut maatte afsættes.

Det var vistnok altfor ofte tilfældet, at disciplene og hørerne levede paa krigsfod med hinanden eller i det høieste i en utryg fredstilstand. Imidlertid nævner Holberg blandt sine skoleminder nogle træk af en vis godmodighed hos et par af sine lærere. Andenlektiehøreren gav ham engang en smæk over fingrene, formodentlig med ferlen. Denne hører, Hans Hanssøn Schreuder, gik under navnet „Gjeden“ (gutterne har vel sagt „gjeiten“), fordi han gik med skjeg som en gjed paa en tid, da ellers alle mandfolk var glatragede. Holberg, som aldrig før var straffet paa skolen, kaldte i hidsighed høreren med hans øgenavn. Høreren, som ellers „ikke pleiede at være langsom til hevn“, tog sagen „med spansk koldsindighed“ og nøiede sig med den bemærkning, at hvis han var en gjed, saa var Holberg bare et kid. „Med saa liden en hevn blev han tilfredsstillet og fredstraktaten sluttet.“¹ Om en anden af sine lærere fortæller Holberg, at han gav ham og alle sine øvrige disciple, naar de var færdige fra hans undervisning, det raad: „Læs flittig aviserne!“ en formaning, siger Holberg, som han længe nøie efterfulgte.²

Foruden hørerne var der ved de andre kathedralskoler fra meget gammel tid af ansat en kantor til at drive undervisningen i sang. Merkeligt nok blev i Bergen en saadan først ansat i 1671, hvilket fremgaar af den bestalling og instrux, som den 11. juli s. a. blev udfærdiget af biskopen og byens præsident. Det heder i denne: „Eftersom vi har eragtet fornøden til musikens befordring her paa denne sted at beskikke en vis cantorem, til hvilken bestilling sig for os haver præsenteret hæderlig og vellærd mand Peder Mogenssøn Wandel, som og nogle gange derpaa haver ladet høre sin prøve i kirkerne, da har vi efter raadførsel med lagmand, borgermester og raad beskikket ham at være kantor og direktor over al den musik, som herefter maa gjøres enten i kirker eller andensteds.“

¹ L. Holberg, *Trende epistler*, udg. af Levin, side 5. J. F. Lampe i *Pers. Tidsskr.* I, 14 antager høreren Salomo Theonymus for at være „gjeden“, men han overser, at Salomo var fjerdelektiehører. Derimod var Hans Schreuder andenlektiehører under hele Holbergs skolegang. Senere blev han klokke til Nykirken.

² L. Holberg, *Moralske tanker* s. 357.

Ligesom altsaa kantoren beskikkedes af den verdslige og geistlige øvrighed i fællesskab, saa skulde han baade være leder af al offentlig musikpræstation i Bergen og særlig „som et *membrum* blandt skolens kolleger betjene skolen paa alle tider og timer, som til musikens exercits bliver beskikkede og dertil al sin flid henrette, at han musiken kan føre i god skik og flor og i særdeleshed flittigen at informere skolens disciple baade at forstaa *artem musicam* saa og moderere røsten efter den nu brugelige modelle.“ Som en af hans pligter nævnes ogsaa den at have tilsyn med skolens musikalske bøger.

Efter den nævnte Peder Wandel sees først en af hørerne, en bergensk studiosus ved navn David Henrikssøn, at lede sangen uden at kaldes kantor. Derefter blev mag. Søren Pederssøn kantor og forbandt denne post med sin stilling som vicerektor. Mellem ham og den gamle rektor Bleking opkom en utækkelig tvist angaaende en del musikallier o. m., som David Henrikssøn efter rektorens paastand ved mundtligt testamente straks før sin død havde foræret ham personlig, medens mag. Søren paastod, at de var skjænkede til skolen. Efter tre aars strid bekvemmede de sig endelig til forlig, „paa det at *discentes* udi skolen formedelst *docentium* stridighed ikke skulle forarges og til partier opvækkes“; rektor skulde beholde musikallierne som eiendom, men udlaane dem til skolens brug, naar det af kantoren begjæredes.¹

Paa rektor Lintrups tid fik man til kantor en vis Anders Eckhoff, som meget snart begyndte at te sig noget selvraadig trods Lintrups „smaa velmente erindringer“. Han tillod sig at oppebære brudepengene og paa egen haand distribuere dem til disciplene, at tilsige disse at møde til sangopvartning uden rektors vidende og det i de ordinære læsetimer o. s. v. Lintrup spørger, „om han (Eckhoff) med *raison* kan præterere enten *partem regiminis scholastici*² eller frihed som hans antecessor, sal. mag. Søren Pederssøn, der tillige var vicerektor, fordi han ham *in officio cantoris* har succederet?“ Biskopen, til hvem klagen var stilet, gav rektor ret i alle punkter.³ Anders Eckhoff blev i 1703 tillige klokker til Domkirken, og det lykkedes ham i 5 aar at holde det gaaende som

¹ Efter den originale kontrakt i Bergens stiftsarkiv.

² D. e. gjøre fordring paa andel i skolens bestyrelse.

³ Efter Lintrups originale skriv. af 27. novbr. 1696 i Bergens stiftsarkiv.

indehaver af begge poster. Endelig gav en kgl. befaling af 1708 ham valget mellem dem.

Af rektor Lintrups love fremgaar det, at kantoren ikke havde strafferet; han skulde føre bog over alle forsømmelser og spektakler, men straffene udførtes af vedkommende klasses hører, naar han blev underrettet derom.

7. Skolehuset. Disciplenes antal.

Bergens kathedralskole har i høi grad været udsat for ildebrandes herjinger. Gjeble Pederssens skole brændte 1582. Der byggedes igjen, men allerede 6. april 1623 nedbrændte den nye bygning i bund og grund ved en ildsvaade, der rammede hele det lærde og geistlige strøg. Der sattes ved regjeringens foranstaltning igang en pengeindsamling ved alle landets kirker, forat hjælp kunde ydes i den store ulykke.¹ Midlertidig blev skolen anbragt i Domkirkens rummelige kapitelhus (sakristiet), efterat dette var sat i brugbar stand efter branden.²

Latinskolen blev atter opført, af tømmer som før, og paa samme sted som før, straks i nord for kirken. Den nye bygning var lav, men indeholdt dog to etager: nedenunder et større rum, hvor undervisningen foregik, ovenpaa var 8 kamre, 4 paa hver side af en gang; her boede hørerne, som hver havde to kamre, et til at studere og et til at sove i. Dette skolehus havde kortere varighed end noget tidligere; det nedbrændte i den frygtelige ildebrand den 5. juli 1640.

Da baade Domkirken og Korskirken havde lidt meget af branden, maatte man for det første holde skole i Nykirken, hvor pulpiturene og koret toges i brug. Saasnart som Domkirkens kapitelhus atter kom i brugbar stand, henlagdes undervisningen did. Endelig blev i 1642 den nye skolebygning færdig, som kom til at gjøre tjeneste i 60 aar.

Ogsaa denne var en tømmerbygning paa to etager, men en tredjepart større end den forrige. Den beskrives som en stor og vidtløftig bygning, beliggende „norden bag Domkirken og ragede

¹ Rigsregistr. V 305.

² N. Stift. III 594.

med sin ene ende op mod bispegaardens eng“. Ovenpaa havde de 4 hørere hver et kammer, medens resten af rummet udgjorde en stor sal; da skolen fik en egen kantor, afdeltes af denne sal 2 kamre til hans brug.

Nederste etage, hvori undervisningen foregik, var ved et skille- rum af tømmer afdelt i 2 ulige store dele. „I den øverste del,“ forklarer Edvardssøn, „er skolemesters lektie, hvori er en *cathedra* for bispem og *canonicis* samt skolemester og konrektor, naar de er i skolen og der lyster at hvile. I samme *cathedra* i forstykket er 3 skabe til skolens diskantbøger og et overhængende *repositorium*, hvorudi Calepinus,¹ bibelen paa latin og dansk og nogle andre forvares.“ Hvad den latinske bibel angaar, foreskrev den norske kirkeordinants, at kathedralskolerne skulde have den fastlænket for at hindre tyveri. „Der findes,“ fortæller Edvardssøn, „i denne lektie 6 borde, som disciplene sidder hos omkring ved væggene, hvorpaa hænger en tavle, indeholdendes, hvad hver time om dagen i ugen skal forhandles.“

Paa den anden side af den nævnte skillevæg var de 4 lavere klasser. Foruden disse blev der i 1673 indrettet (maaske i anden etage) endnu en klasse, hvortil der for det første ingen hører var indsat, da man intet havde at lønne ham med. Undervisningen i denne klasse besørgedes derfor af mesterlektianerne, som skiftede hver uge. Denne klasse er rimeligvis snart igjen ophævet, da den ikke mere omtales.

Det store rum, hvori de 4 klasser eller lektier var samlede, var delt eller tænkt afdelt i 4 ruder. I de fleste skoler var der anbragt til adskillelse mellem klasserne et lavt brystvern eller træ- gitter. Edvardssøn omtaler ikke noget saadant i Bergens skole, og kanske var det da her som i Odense og Ribe, at der slet intet skille var, men at blot klasserne sad med ryggen vendt mod hver- andre. I midten var en bred gang, som førte op mod mesterlektionen; naar dennes fløidøre aabnedes, havde rektor og konrektor udsigt over hele skolen. Nutidens pædagoger vil have vanskeligt for at forstaa, hvordan undervisningen kunde foregaa under saadanne lokale forhold. Der sad i samme skolestue de 4 hørere i hver sin fjerde- part af rummet ugen igjennem og havde ikke blot læreres sedvanlige stræv med at indprente kundskaberne i de unges hoved, men hver

¹ Calepinus (død 1510), forfatter af en meget udbredt latinsk ordbog.

enkelt havde desuden den møie at skulle overdøve sine 3 kolleger og den skraal og støj, som vist altfor ofte lød fra de andre lektier. Naar en korporlig afstraffelse skulde foregaa i en af klasserne — hvilket sikkert skede flere gange hver dag — har neppe de 3 andre hørere formaaet at fastholde sine disciples tanker ved undervisningen. Rigtig ubehageligt var det for „*docentes* i nedrige lektier“, naar rektor og konrektor behagede at komme for sent eller ganske at udeblive en time, hvilket vist ikke sjelden var tilfældet, da de bergenske skolelove udførlig dvæler ved hvad der da kunde indtræffe. Det forudsættes, at de voksne herrer i mesterlektionen „med raab, skrig eller anden bulder“ kunde finde for godt at forstyrre det hele maskineri; da skal mesterlektionerne „*modeste* og stille“ modtage de tilrettevisninger, som gives dem af hørerne, men disse advares samtidig mod at bruge skjældsord og endnu mindre legemlig tugtelse mod disciplene i *suprema*.

Vanen gjorde lærerne sløve ligeoverfor alle ulemper og hindringer. De fleste af dem havde selv gaaet i Bergens skole, ingen af dem havde seet nogen anderledes indrettet skole, og de fandt det hele ganske i sin orden. Saaledes forholdt det sig gennem næsten 3 aarhundreder med „de lokale forhold“ i alle lærde skoler, ikke blot her i landet, men ogsaa i Danmark og Sverige. Det var først det 19de aarhundrede, der i denne henseende som i de fleste andre brød overtvert med det gamle paa skolens omraade.

Dersom der spørges, hvormange disciple der kunde samles i den bergenske skolestue i det 17de aarhundrede, vil man umulig kunne give noget sikkert svar. Der eksisterer ikke for noget aar en fuldstændig elevfortegnelse. Ved at benytte andre opgaver kan man komme til et omtrentligt resultat. Da den bekjendte raadmand Strange Jørgenssøn begravedes i 1610, opregnes, hvad „skolens personer“ fik for sin nærværelse¹: godtgjørelse uddeltes til 12 af skolemesters lektie, 40 af 4de lektie, 20 af 3dje og 16 af 2den. Gaar man ud fra, at alle disciple fik del i denne gavmildhed (hvilket vistnok er rigtigt), og at 1ste lektie stod tom, bliver skolens samlede discipeltal 88. For den følgende del af aarhundredet har man intet andet til vejledning end den aarlige distribution af klædninger. Saadanne uddeltes i 1655 til 47 gutter, i 1661 til 57, i 1672 til 86, i 1694 til 70 (hvoraf i mesterlektionen 21, i 4de lektie 8, i 3dje 9, i

¹ Pers. Tidsskr. IV 225 fg.

2den 12, i 1ste 20).¹ Men der er ved disse tal at bemærke, at der ved uddelingen toges hensyn til trang; det var *indigentiores* (de mere trængende), som nød dette beneficium; de har sikkert udgjort det overveiende flertal i hver klasse, men ikke det samlede antal.²

8. Den daglige skolegang.

Det blev i 1571 anordnet, at klokkeren skulde ringe i Domkirken hver morgen kl. 5. Dette var til underretning for latinskolens disciple, som senest kl. halv 6 skulde møde i kirkens kor. Naar de var samlet, begyndte de med: *Te Deum laudamus*, hvorefter messedes en morgenbøn; det endte med en latinsk salme. Denne morgenandagt, som sluttede paa slaget 6, blev aldrig besøgt af andre end disciplene selv og den hører, som var tilsagt for at passe paa dem. Fra kirken gik de parvis den korte vei over kirkegaarden til skolen, hvor undervisningen straks begyndte og fortsattes til kl. 2, dog med fritimer fra 7—8 og fra 9½—12 (middagshvil). Paa slaget 2 gik de alle samlet atter i kirken til en times gudstjeneste og korsang. Derefter undervistes paany fra 3—5. Dagens gjerning endte med afsyngelsen af: *Da pacem, domine!* og med en aftenbøn, hvori man takkede Gud for den forløbne dags undervisning. Saaledes var i lange tider, uden forskjel paa sommer og vinter, skoletiden ordnet, fordelt mellem andagt og lærdom.

Heri skede der ved midten af det 17de aarhundrede forskellige forandringer.³ Korsangen om morgenen henlagdes fra kl. halv 6 til kl. 7 og indrettedes paa besøg ogsaa af andre end skolens personale; der indfandt sig ogsaa „af menigheden mange Guds børn“, forsikrer Edvardssøn. De 3 øverste hørere skiftedes ugevis om at forrette, og den, hvis uge det var („*hebdomadarius*“), oplæste fra

¹ Domkapitlets protokol.

² Lampe, som i Pers. Tidsskr. I, 10 fgg. har redegjort for fortegnelsen af 1694 (Holbergs skolekamerater), gaar ud fra, at den indeholder samtlige disciple, hvilket ifølge mange udtalelser i kapitelsprotokollerne er urigtigt. Det var først fra 1719 af, at uddelingen omfattede alle.

³ Edvardssøn, som er vor kilde, udtrykker sig ubestemt om tiden for disse forandringer. Den ældre skik, som han beskriver saa sikkert i enkelthederne, maa være den, som han kjendte fra sin egen skolegang.

prædikestolen den almindelige bededagsbøn „med en liden forberedelse dertil“. Derpaa gik to peblinger frem foran alteret og reciterede 3 gange: O du Guds lam, som bar verdens synder! Derefter begyndte *hebdomadarius* en aandelig morgensang, hvorefter atter to peblinger foran alteret synger af Esaias: Hellig, hellig, hellig est du, herre Gud Zebaoth! hvortil hele menigheden svarer: Alle land ere fuld af Guds herlighed, signe os Gud fader og Guds søn og signe os Gud den helligaand! Amen. Derefter læstes et kapitel af en af det gamle testaments historiske bøger og en af Davids salmer; „læsningen skal ske med klar røst og tydeligen, at hver stavelse kan høres.“ Den discipel, som læser, staar i kordøren.

Som det sees, er — naturligvis af hensyn til de tilstedeværende af menigheden — modersmaalet taget i brug ved dette ritual istedenfor latinen. En anden forandring i den gamle skik var den, at den korsang, som før holdtes kl. 2 i kirken, flyttedes til kl. 3, hvilket sagdes at være gjort til erindring om den store brand 1640, som begyndte netop ved dette klokkeslet.

Naar disciplene kl. 7 om morgenen indfandt sig i kirken, kom de ikke fra sin seng, men fra skolen, hvor de allerede havde nydt en times undervisning. Efter gudstjenesten atter en skoletime fra 8—9. Derefter gik mesterlektien til kapitelhuset for at høre lektors theologiske forelæsninger, medens de øvrige klasser drev sangøvelser under kantorens vejledning. Kl. 10 var formiddagens arbejde tilende, og alle begav sig hjem for at spise middag. Eftermiddagen tilbragtes saaledes: kl. 12—1 sangøvelser, 1—2 undervisning, kl. 3 korsang i kirken, hvorefter der undervistes en times tid eller lidt mere. Som det vil sees, var der sørget for rigelig afveksling.

I den mørkeste del af aaret, fra Mortensdag til kyndemesse (2. febr.), indførtes der fra biskop Skjelderups tid en lettelse i skolearbejdet, som begrundes saaledes: „Somme disciple bor langt fra skolen, en del yderst ved Nykirken, somme har for fattigdom ikke raad at forskaffe sig lys og lygte, hvorover det faldt dem saare besværligt at komme hjem til deres forældres huse, besynnerlig naar det med ondt veirigt i de mørke tider stormede, regnede og haglede.“ Men der tilføies ogsaa, at læsningen ved lys var forbunden med adskillige uskikkeligheder fra disciplenes side, og at disse kunde finde paa et og andet skjeltsstykke, naar de i mørke gik hjem fra skolen. Man sløfede da den første morgentime,

hvilket sikkert blev paaskjønnet som en virkelig lettelse. Paa denne aarstid mødte man altsaa først kl. 7 og gik straks i kirken. Indskrænkningen gik altsaa udelukkende ud over skoletimerne, hvorfor der i disse maaneder paalagdes mere hjemmearbejde end ellers.

Med den korsang, som disciplene to gange daglig forrettede i Domkirken, var ikke religionens krav fyldestgjort. Selve undervisningen foregik inden en ramme af gudfrygtigheds-øvelser, og da disse holdtes inden skolens enemerker, var der god anledning til at benytte skolens eget sprog, latin.

Naar man kom fra kirken i skolen om morgenen, holdtes en kortere andagt, hvorved ofte blot den hører var nærværende, som havde gjort tjeneste i kirken. Først istemmede samtlige: *Veni, sancte Spiritus, reple tuorum etc.*¹ Derpaa faldt to peblinger paa knæ og sang: *Emitte Spiritum tuum, Domine, et creabuntur*,² hvortil den ganske hob svarer: *Et renovabis faciem terræ*.³ Derpaa messer en af mesterlektien: *Exaudi, Domine, orationem nostram!*⁴ hvortil de andre svarer i kor: *Et clamor noster ad te veniat!*⁵ Derpaa vedbliver han at messe: *Domine Deus, coelestis pater, qui nos ad principium hujus diei tua gratia pervenire fecisti, tua nos hodie salva virtute, ut hoc die ad nullum declinemus peccatum etc.*⁶ De svarer Amen. Mesterlektianeren vedbliver: *Divinum auxilium maneat semper nobiscum, confortet studia nostra etc.*⁷ De andre svarer Amen.

Efter dette første afsnit af morgenandagten, der nærmest var beregnet paa „skolemesters lektie“, foregik resten paa „Dansk“. En af 4de eller 3dje lektie læste paa sine knæ lydelig morgenbønnen efter Luthers katekisme: O almægtigste himmelens og jordens herre o.s.v., og derefter Fadervor. Der endtes med en sang, som utvivlsomt var forfattet til brug for Bergens skole; den

¹ Kom, o Helligaand, fyld dines o.s.v.

² Udsend din aand, Herre, og de vil blive skabte. (Davids 104. salme).

³ Og du vil fornye jordens aasyn.

⁴ Hør, Herre, vor bøn.

⁵ Og lad vort raab komme til dig.

⁶ Herre Gud, himmelske fader, som af din naade har ladet os begynde denne dag, bevar os idag ved din fortjeneste, saa at vi paa denne dag ikke henfalder til nogen synd o.s.v.

⁷ Den guddommelige hjælp være altid med os og styrke vore studier o.s.v.

gik paa melodien: „Jeg vil din pris udsjunge“ og var „lempet baade til lærerne og disciplene“. Deraf skal vi gjengive de to første vers; i andet vers er i parentes tilføjet de pronominer, som lærerne skal bruge under sangen.

Vort liv, vor sjæl og aande,
 Vor nemme og forstand
 Befal' vi dig i haande,
 Send os din Hellig-Aand,
 At vi forfremmes smukt
 I gudsfrugt, konst og dyder,
 Som lærdom ret bepryder,
 Giv yndest, ær' og tugt.

O Gud, dem (os) og regjere,
 Som os (dem) oplære skal,
 At de (vi) dit navn til ære
 I lær' og levnet al
 Saaledes gaar os (dem) for,
 At vi (de) ved dem (os) kan ledes
 Og til alt godt beredes
 Dit navn til ære stor.

Naar dette er forrettet „med yderste devotion“, begynder undervisningen.

Naar undtages *hebdomadarius*, ser det ud til, at hørerne indfandt sig noksaa sent. Imedens skulde deres disciple, som, underligt nok, sad med hatten paa, indtil læreren kom, „kaste op i sine bøger og igjennemse sine lekser i stilhed“; stilheden afhang mest af den respekt, der stod af *hebdomadarius*. Naar saa høreren kommer, siger skolereglementet, skal hans klasse tage hatten af og reise sig, og naar rektor viser sig, reiser hele skolen sig.

Der gaves forøvrigt mange bestemmelser, som sigtede til at fremme god orden i timerne. „Naar nogen,“ heder det, „skal læse sine lekser op udenad, skal han lægge bogen fra sig til en side; dersom nogen hvisker ham noget i øret eller holder bogen for ham, at han skal se derudi, bør de begge faa hugg.“ Hvis ikke denne uskik afskaffes itide, fortsættes der, vil disciplene som voksne ikke kunne holde en sermon eller tale uden stammen og stødelse.

I de øverste lektier skal disciplene tale latin, naar de er i skolen. Der var sat straf for dem, der talte noget andet sprog.

Ligesaa straffes alvorlig de, der taler „uvettig og ublu snak“, hvorved de uskyldige forarges. „I de nedrige klasser skal hørerne vænne disciplene at tale latin, saameget som de kan.“ Til hjælp for rektor beskikkedes i hver lektie 2 observatores til at passe paa kameraterne; de udtoges blandt „de flittigste og gudeligste“; den ene skulde have opsigt med de andre disciples opførsel, den anden med deres tale. Disse observatores maatte føre bog over sine kameraters forsyndelser og afgive rapport til rektor.

Hvad der skulde læres, var ens for alle skoler. Normen var Vor Frue skole i Kjøbenhavn; men da denne var indrettet med 8 klasser og Bergens kathedralskole med 5, maatte der lægges mere paa hver enkelt. Det forudsattes, at man gik 2 aar i hver klasse, i mesterlektien mindst 3. Der var til disciplenes underretning ophængt en timetabel i hver af de 4 øverste klasser. „I den første klasse, som er den nederste,“ oplyser Edvardssøn, „er ingen tabel, af aarsag der findes adskillige sekter, saasom: først de, der begynder at kjende bogstaver, derefter de, som sammenlægge eller stove, siden de, som begynder at læse og skrive, endnu de, som læser udenad deres børnelærdoms begyndelse og *paradigmata declinationum et conjugationum*.“ Det maa have været en sand taalmodighedsprøve at være førstelektiehører i Bergens skole! — Af de nævnte timetabeller sees bl. a., at fredag formiddag gik omtrent ganske med *ad sacra peragenda*¹ for hele skolen, ligesaa for 3dje og 4de klasse en stor del af onsdag formiddag; paa disse hverdage var der nemlig gudstjeneste, og skolen maatte være tilstede i kirken. Undervisningen blev saaledes i høj grad afbrudt ved kirketjenesten samt ved disciplenes opvartning ved begravelser og bryllupper, som siden nærmere skal omtales.

En nogenlunde fuldstændig redegjørelse for, hvad der lærtes i skolen, vilde føre os for vidt; men til forstaaelse af datidens skoleforhold hører ialfald et indtryk af læsestoffets art og mængde og undervisningens midler.

Uagtet man paa kathedralskolens laveste trin maatte øve peblingerne i at læse indenad, manglede skoleliteraturen aldeles en læsebog i modersmaalet; man brugte (eller misbrugte) Luthers katekismus, som først i dansk og siden i latinsk text terpedes snartsagt hele skolen igjennem. Paa skriveøvelser lagdes megen

¹ Til gudstjenesten.

vegt; i 2den lektie var en time hver dag ofret dertil. Man kan heller ikke negte, at de mænd, som udgik af det 17de aarhundredes latinskoler, skrev en fast, tydelig og behagelig haand, saa at ord-sproget „*docti male pingunt*“ ialfæld ikke passer paa dem.

Saasnart som muligt — i Bergen allerede med de viderekomne i 1ste lektie — paabegyndtes Donat, den berømte latinske grammatik. Længer oppe i skolen afløstes den af prof. Jens Dinesen Jersins grammatik, som ved kongebud var befaleet indført i alle skoler 1622 og betragtedes som epokegjørende. Rektorer og konrektorer fik befaling at indfinde sig i Kjøbenhavn for af forfatteren selv at indvies i „denne nye *methodus docendi*“, ja et nyt kongebrev bød, at ingen maatte blive rektor eller konrektor, medmindre han havde attest fra Jersin for, at han forstod hans grammatik. Da reisen skulde bekostes af kirken, fik disse skolemænd et slags stipendieophold i hovedstaden.¹ — Af latinske forfattere læstes Terents, Ovid, Juvenal (man begyndte med digterne), Cæsar, Curtius, adskillige verker af Cicero, af hvilke man lagde særlig vind paa hans epistler som mønstre i latinsk brevskrivning, og endelig Virgil og Horats. De fleste forlod skolen med sikkerhed i at bruge det latinske sprog skriftlig.

Naar man i græsk havde tilegnet sig det uundværligste af grammatiken, tog man (uden nogen læsebog som mellemlid) straks fat paa det nye testamente, hvoraf man efterhaanden fik gjenne-gaaet det allermeste. Desuden læste man prøver af Hesiod, Pindar og Homer, undertiden ogsaa af et par andre forfattere.

Det er forbausende, hvormeget man rak at komme igennem i de to lærde sprog. Men saa var jo de øvrige skolefag stedmoderlig behandlet. Efterat læsefærdigheden var opnaaet, var der aldeles ikke tale om nogen undervisning i modersmaalet; bekjendt er Holbergs udsagn, at „dansk“ lærte han af gutterne paa gaden. Logik og retorik har plads paa timeplanen; men det var neppe mange skoler, som formaaede at gjøre noget synderligt ud af den filosofiske undervisning. Regning („*arithmetica*“) spiller en beskeden rolle. I mesterlektien undervistes i hebraisk grammatik, men man synes ikke at have drevet denne sprogunder-visning med nogen kraft. Paa læsetabellen indtager religions-timerne en ringe plads. Der haves fra 1638 et kongebrev, hvori Kristian den fjerde i vrede klager over, at medens sprogene i skolerne

¹ Rørdam, Danske kirkelove III 92—96.

regnes for det fornemste, agtes gudfrygtighed for et nebenwerck.¹ Maaske der var mere grund til at frygte for, at andagtsovelserne blev drevet til upligt i skolerne. Blandt skolens fag maa vi endelig som et af de mest dyrkede nævne sangen. Denne undervisning spillede en ganske anden rolle dengang end nuomstunder, hvilket hang sammen med, at skolens disciple var det faste sangkor i kirkerne. Men man havde desuden stor tro paa sangens forædlende indflydelse paa de unge. Dette udtrykkes saaledes hos en gammel skolemand: „Derved bliver de desmere muntre til deres øvrige studeringer, mere stille og sagtnodige, ja bliver til mænd, som er velskikkede til at omgaaes folk.“²

Udenfor skolens omraade og rektors kontrol laa de theologiske forelæsninger, som lektor holdt for mesterlektianerne. Alt kom her an paa den duelighed og samvittighedsfuldhed, som lagdes for dagen fra „læsemesterens“ side. Ved skoleaarets begyndelse fik denne af rektor en fortegnelse over de disciple, som skulde besøge forelæsningerne. Over disse skulde saa læsemesteren holde protokol og notere sine bemærkninger om enhvers fremgang og forhold. Disciplene skulde uden raab og støj begive sig gennem Domkirken ind i kapitlet, medbringende excerptbøger til at optegne, hvad der foredroges.

Skolens tyngdepunkt var mesterlektien (o: mesterens lektie). Skolens renommé beroede først og fremst paa, hvad dér udrettedes. Derfor gjaldt det saameget for en skole, at dens rektor selv var en dygtig docent; men derfor havde det ogsaa sin betydning, at disciplene benyttede denne undervisning saalænge som muligt. Gennem Lintrups skolelove merkes en næsten nervøs iver for at fastholde mesterlektianerne i det længste; det var jo just for ham en æressag, at de skulde udmerke sig ved universitetet: enhver, som kom ind i mesterlektien, forpligtedes til at sidde i denne i mindst 3 aar, medmindre biskop og rektor paa grund af ganske ekstraordinære forhold vilde dispensere nogen fra denne regel, men isaafald mistede han den andel af de kongelige kostpenge, som pleiede at tildeles de trængende og værdige dimittender som reisepenge til Kjøbenhavn. Paa den anden side kan de, som er erklæret modne til dimission, men selv vælger at gaa endnu det 4de aar i klassen, vente sig som tillægs-beneficium „enten en halv kost eller hel, ligesom leiligheden kan falde.“

¹ Rørdam, anf. skr. III 269.

² Nyerup, Hist. statist. skildring III 2. 11.

Skoledagens afslutning. — Eftermiddagens arbeide endte naturligvis med sang og bøn. Man begyndte med en passende kort salme, helst en aftensang. „Naar den er endt, falder tvende peblinger paa deres knæ og sjunger: *Peccavimus cum patribus nostris*,¹ hvortil al skolen svarer: *Injuste egimus et iniquitatem fecimus*.² Derpaa messer en af de øverste i skolemesters lektie først: *Vespera jam venit, nobiscum, Christe, maneto*,³ og de andre svarer: *Exstingvi lucem ne patiare tuam*.⁴ Siden, imedens de nederste lektiers disciple ligger paa knæ og de øverste med andagt ere vendte til væggen, messer han: *Serva nos, Domine, evigilantes, custodi nos dormientes, ut evigilemus cum Christo ac requiescamus in pace*!⁵ Hvortil de alle svarer Amen. Herpaa falder igjen neder en af 3dje eller 4de lektie paa knæ og lydelig læser sin aftenbøn af *Lutheri catechismo* og derpaa Fadervor, hvilket da endeligen, før de gaa hjem, besluttet med denne lille sang, som sjunges med den melodi: Fryd dig, du Christi brud!⁶

Nu hjertens lov og pris
Vi dig, o Gud, bevis',
Som os idag med naade
Bevaret har fra vaade,
Bliv hos os, Jesu milde!
Det vorder nu snart silde.

Hvad vi i denne dag
Har lært med stor umag,
Det vilt du naadig, Herre,
I os mer og formere.
Bliv hos os o.s.v.

Vor' skolemestre du
Bevar og kom ihu
Med naade, ja os alle,
Vi dig derom paakalde.
Bliv hos os o.s.v.⁷

¹ Vi har syndet tilligemed vore fædre.

² Vi har handlet uretfærdig og gjort uret.

³ Aftenen er allerede kommen, bliv hos os, Kristus.

⁴ Lad ikke dit lys udslukkes.

⁵ Bevar os, Herre, naar vi vaager, beskyt os, naar vi sover, at vi kan vaage med Kristus og hvile i fred.

⁶ Af sangens 6 vers hidsættes 3.

⁷ Forsaavidt som ikke andre kilder er nævnt, er foranstaaende beskrivelse af skolegangen bygget paa Edvardssøns Bergens Historie, haandskrift i Kristiania univ. bibl. 4to nr. 508. Det uddrag af dette skrift, der er meddelt i N. Mag. II er meget ufuldstændigt for skolens vedkommende.

9. Tilsyn. Examen. Straffe. Dragt. Ferier.

Det øverste tilsyn med skolen lå hos biskopen, og skolens trivsel beroede meget paa ham. Bergens kathedralskole var saa heldig, at flere af stiftets bisper baade var varmt interesserede for skolen og tillige forstod sig paa den gjerning, som der øvedes. Om enkelte bisper vides det, at de personlig gav timer paa skolen, og i det hele taget er der ikke tvivl om, at biskopperne ofte indfandt sig i skolen, hvis nærmeste nabo de var; som regel var de nærværende ved den examen, som holdtes hver maaned i alle klasser.

Foruden denne examen havde man en 14 daglig tentamen (eller snarere certamen), hvorom Edvardssøn udtrykker sig saaledes: „Hver 14 dager skal de stride og disputere med hinanden, baade at derved kan erfares, hvor flittig og vel hørerne læser for dem, saa og hvad forfremmelse disciplene gjør.“ Ved denne leilighed foretoges translokation, forandring af plads i klassen, hvorved dog ikke bare toges hensyn til fremgangen, men ogsaa til evnerne. Der holdtes bog over resultatet af denne 14 daglige prøve, hvilken skulde forevises biskopen, naar han kom i skolen. Dette er maaske den første spire til karakterprotokoller. Allerede fra aarhundredets begyndelse havde man i hver klasse en *tabula absentium*, liste over fraværende. Ved de bergenske skolelove af 1694 kom protokolvæsenet i fast skik; der blev fra den tid ved hvert skoleaars begyndelse indført fortegnelse over samtlige disciple, ligesaa opskreves de senere tilkomne, og endelig protokolleredes hver uge et vidnesbyrd om disciplenes flid og øvrige forhold.

Det lader sig ikke negte, at blandt de midler, som anvendtes til at indprente kundskab og gode seder i ungdommen, spillede straffe paa kroppen en stor rolle. Naar en ny hører indsattes af rektor, hvilket skede med en vis høitidelighed, modtog han som tegn paa sin myndighed *arma scholastica*, og de fleste brugte dem flittig. Disse vaaben var ferle og ris. Den norske kirkeordinant (1607) siger om den første: „Ferle maa de ikke bruge at lemmeleste børn med; dog maa de vel have ferler udi skolerne, om nogen store rebeller ville sætte sig op imod dennem.“ Men den blev altfor ofte ogsaa brugt paa de smaa rebeller eller for saadanne forsyndelser som feil i stilebogen eller usikkerhed i latinske gloser.

Ferlen var saa let at gribe til, medens benyttelsen af riset var forbunden med en vis omstændelighed. Ferlen (lat. *ferula*) bestod af et træskaff, til hvis ene ende var fæstet en rund klump eller en rund skive, som var besat med spigerhoveder eller metalstifter. Med ferlen udførtes slagene indvendig i synderens haand, og det kom da an paa, med hvilken kraft vaabenet førtes. Det omtales ogsaa, at den brugtes paa ryggen. Der var en bestemmelse om, at der med ferlen, som unegtelig var et farligt vaaben i en ubehersket lærers haand, kun maatte tildeles 4 slag.¹ Hertil kommer alle de straffe, som kunde exekveres med den flade haand eller knyttede næve, og som en opfindsom lærer kunde variere paa mangfoldig vis.

At korporlig straf ansaaes for en nødvendighed langt udover kirkeordinantsens indrømmelse, fremgaar bedst af de bergenske skoleloves strafferegler. I disse (baade de af 1694 og Lintrups af 1700) fastsættes: Forsømmelse af kirketjeneste eller „uskikkelighed“ i kirken straffes 1ste og 2den gang med „hugg“, i gjentagelses-tilfælde med mulkt, hvis størrelse afgang af klassen: i mesterlektionen 4 skill.; i 4de lektion 3 skill. o. s. v. Mulkten betaltes paa den maade, at beløbet fradrogessynderens andel i skolepengene. Hvad der kom ind gennem mulkt, anvendtes dels som belønning til de disciple, der fungerede som *notarii*, dels til gutter, som havde udmerket sig ved særlig godt forhold, dels endelig til at istandsætte skolens vinduer. Det er ved disse bestemmelser at lægge merke til, at afstraffelsen med „hugg“ rammede mesterlektionerne, hvoraf mængden vel maatte regnes som voksne mennesker, ligesaa vel som de mindste peblinger.

Endnu strengere straffe var fastsat for dem, som var tilsagt at læse bønner i kirkerne eller at synge ved begravelser, hvis de forsømte disse pligter: disciple af øverste klasse maatte da 1ste gang bøde 4 ort, anden gang staa offentlig skoleret, og 3dje gang mistede de alle sine skolebeneficier. Lignende straffe var fastsat for de lavere klasser. Den i alle skoler brugelige straf at staa skoleret var paa en maade et sidestykke til spidsrodstraf i den militære verden; alle skolens disciple opstilledes med hver sit ris, hvormed de tildelte den skyldige et vist antal slag.

¹ Kfr. V. Bang, Latinskoleliv og studenterliv s. 84. Paa den bekjendte aarhusiske rektor Morten Børups ligsten var anbragt som i et vaabenskjold en ferle og et ris overkors. (Afbildet i Taubers *Historia scholæ cathedr. Arhusiensis*).

Man kunde spørge: hvorledes forholdt forældre og foresatte sig ligeoverfor denne barbariske skoletugt? Der er al grund til at tro, at klager og protester fra den kant omtrent aldrig hørtes. Man betragtede den legemlige revselse som noget uundværligt og indlod sig ikke paa kritik. Holberg udtaler sig paa sin lunefulde maade om disse ting, idet han dvæler ved minderne om guttedagene: „Hver skolemester var da som en suveræn konge. Disciplene levede under streng ave. Deres stribede rygge, deres buler udi panden og deres hovne kinder gave tilkjende, at hver skole var som et lacedæmonisk gymnasium. Forældrene, istedenfor at kjæle for deres børn, spurgte dagligen efter, om de fik brav hugg, hvilket de nidkjære lærere gemenligen bejaede og til bevis fremvisede disciplenes broderede kroppe.“¹

Men hensyn til disciplenes dragt var man altid meget nøie. De skal, byder reglementet, klæde sig ærbar, ikke som hofkarle, langt mindre som soldater eller narre, og lærerne bør foregaa med sit eksempel. Særlig indskjærpes det gutterne i de 2 øverste klasser, at deres klæder maa være sorte „eller i det ringeste sortagtige“. Ved alleslags kirketjenester ligesom ogsaa ved høitideligheder i skolen — der nævnes i Lintrups love: examener, høreres indsættelse, disputationer, prædikeøvelser — skal de „*comparere togati*“, fremmøde i sort kappe. Forsømmelse heraf straffedes med mulkt.

— Med hensyn til ferier var den tids ungdom alt andet end forvænt. Man var mangesteds kommen i tur med at give fri „udi hundredagene“. Men en nidkjær biskop i Odense gav kansleren Kristian Friis den yngre at forstaa, at „det er aldeles uforuden, og disciplene saavelsom deres forældre have af saadan hjemlov stor skade.“ Følgen var et kongebrev af 1621 til bisperne i begge riger, hvori disse ferier forbydes, „efterdi saadant fast forhindrer ungdommens studering“, hvorhos de selvtagne ferier formodes at være et paafund af lærerne for deres egen skyld, ikke for disciplenes.² Paa Edvardssøns tid sees man i Bergens skole at have havt fri („vacationer“) i hundredagene — om eftermiddagen, hvorved altsaa udenbys gutter ikke fik anledning til at reise hjem. Desuden havde man fri nogle dage før de 3 store høitider, dog ikke ganske, thi kantoren drev just i disse dage paa med indøvelse af festsalmerne.

¹ L. Holberg, Epistler nr. 226.

² Kirkehist. Saml. 3 R. II 706, 737.

Til *vacationes ordinariæ* hørte her som overalt onsdag og lørdag eftermiddag, som dog undertiden benyttedes til extratimer. At give „extraordinære lovdage“ (hvad vi kalder maanedsløv) var i skoleloven af 1694 strengt forbudt „undtagen efter sær fornemme mænds intercession“, og selv da ikke over 3 eller 4 gange om aaret. Mange udenbys disciple, som havde lang vei til sit hjem, saa ikke under hele skolegangen forældre eller søskende.

10. Udenfor skolen.

I domkapitlets protokol for 25. febr. 1646 læses følgende: „Blev byfogden Peder Jenssen alvorligen befalet, at eftersom af borgermester og raad tilforn var forbudt, at udi den murede kjelder ved Domkirken ei skulde holdes kroghus og dog nu befindes dagligen at føres et uskikkeligt levnet med drik og dobbel, raaben og skrigen, saa det haver faaet et navn, at det kaldes „skolen“, han da paa sit embeds vegne skulde straffe dem, som saadant hus holdt.“

Der kan nok ikke være tvivl om, at endel af mesterlektianerne har været stamgjester i dette kroghus, som laa der saa fristende nær; det navn, man gav stedet, er betegnende nok. Der forekommer ogsaa ellers nu og da klager over de ældre elevs forhold udenfor skolen. Skolegangen blev for manges vedkommende unaturlig langvarig, og der fandtes i øverste klasse gamle karle, som lod sig rage baade én og to gange om ugen. Det kunde nok hænde saadanne, at naturen i et ubevogtet øieblik gik over optugtelsen. Det bør dog ved disse skyggesider erindres, at enhver afvigelse fra dydens bane let kommer til efterverdenens kundskab, men det korrekte og regelmæssige bogføres ikke. Der er vist ingen grund til at formode, at latinskolegutterne i Bergen har været værre end deres samtidige i andre norske og danske byer. Derimod har de ganske vist havt et *præ*, naar der spørges om godt humør, liv og raskhed. Den lærde undervisning og den strenge skoletugt havde ingen kuende indflydelse paa den naturlige ungdomsfriskhed. Holberg omtaler deres færdighed i at svømme, dukke under vandet, sætte drager op i luften, rende paa skøiter, „og det med saadan behændighed og konst, at jeg aldrig paa nogen sted har seet slige exercitier udi større fuldkommenhed.“ Han tror heri at spore en

indvirkning af Bergens sterke forbindelse med Holland, hvor slige kunster dyrkedes. „I min skolegang,“ fortæller han, „var det ikke rart at se et kirkesogns ungdom at føre krig med et andet, i lige maade at den hele latinskole har bevæbnet sig nu mod garpegeseller og junger paa Bryggen, nu mod styrmandsskolen. Saaledes var det sidste aar, jeg gik udi skolen, den hele stad bragt udi alarm formedelst en tvistighed, som var reist imellem latinskolen og garperne, saa at det kom til en slags bataille, som jeg selv bivaanede. Og formerede da styrmandsskolen det tredje corps for at give agt paa krigens udfald. Saasom saadanne krige gemenligen afgjordes med tørre hugg, saa bekymrede øvrigheden sig ikke om dem at dæmpe. Tvertimod, mange borgere vare selv spectateurs deraf og undertiden gave lektioner for deres sønner, hvorledes de bekvemmeligen kunde forraske deres fiender. Den største excess, jeg derudi haver seet, var, at ungdommen en gang paa torvet oppassede politimester Peder Glad og bombarderede ham med stene, da han steg udi baaden.“

11. Sangopvartning ved gudstjenesten, bryllupper og begravelser.

Latinskolens disciple var kirkernes sangkor. Hver søndag og alle andre helligdage havde de at være tilstede ved froprædiken, høimesse og aftensang; om vinteren var der dog nogen indskrænkning for froprækenens vedkommende. De, som skulde „opvarte“ i Domkirken og Korskirken, mødte i skolen, hvorfra disse afdelinger under hver sin hører aftogede til kirkerne; derimod mødte Nykirkens sangere paa grund af den lange vei ved selve kirken. Efter endt gudstjeneste gik man tilbage til skolen, hvor det var hørerens pligt at examinere sine disciple i dagens prædiken. Og saa ved de gudstjenester, som holdtes i Domkirken onsdag og fredag, morgen og aften, maatte, som før nævnt, en del af skolen være tilstede med en af hørerne, der, foruden at passe paa gutterne, havde det hverv at lede sangen. Det indskjærpes disciplene, at „de skal høre efter høreren, som i koret sjunger fore, og sjunge med hannem, dog saa, at de ikke sjunger snarere end han eller holder længere ud i enden, naar han haver alt holdt op at sjunge.“

Under enhver gudstjeneste havde de beskikkede *observatores* af hver klasse at give agt paa sine kamerater og opskrive dem, som udeblev eller som snakkede med sine sidemænd „eller og har spil og leg for hænder eller sidder og sover og blader i deres bøger“.

Naar disciplene sang, havde de naturligvis sin plads i koret; men her var det ikke let for dem at høre prækenen. En kongelig ordre til biskop Paaske af 7. august 1634 bød, at de ved prækenens begyndelse skulde gaa ned i kirken, hvor en „popeltur“ skulde indrettes for dem; efter prækenen skulde de atter tage plads i koret.¹ Der blev da ogsaa gjort istand et pulpitur for dem i Domkirken ligeoverfor prædikestolen. Herom haves der fra 1669 en lang promemoria fra mesterlektiens alumner, stilet til rektor. Medens de synger i koret, skriver de, „haver ikke alene studiosi (hvilke vi ikke kunde det formene), men endogsaa skræddere, skomagere, kypere, smede o. a. ganske betaget os stedet, saa vi haver maattet staa der udenfor.“ De finder dette saameget mere forargeligt, som deres pulpitur var forsynet med sine bænker og laas for døren paa deres egen bekostning; ikke destomindre var under deres fravær ofte laasen sønderbrudt. Endvidere bygges der nu, heder det, ovenpaa deres pulpitur en ny kirkestol, og det saaledes at mesterlektianerne ikke kan staa opret under den. De beder nu om en ny plads, hvor de uforstyrret kan forrette sin andagt. Rektor Bleking anbefalede denne henvendelse paa bedste maade til øvrigheden.²

— Der var en anden græn af sangopvartningen, der blev skjøttet saa meget ivrigere, som den gav noget af sig i klingende mynt. Blandt skolens indtægter spillede brudepenge og ligpenge en ikke liden rolle. Det var for skolen baade en ret og en pligt at udføre sangen ved brudevielser, men der manglede ikke paa konkurrenter, som søgte at trænge sig ind paa dens enemerker. Rektor Bleking henvender sig 1668 i en af retfærdig harme dikteret skrivelse til bispens derom; det har, siger han, mangfoldige gange hændt, at byens instrumentister har fremmødt og i forbindelse med organisten præsteret musikken „skolen til præjudits og foragt“. „Det er et *absurdum*,“ mener rektoren, „at skolen skal opvarte ved alle kirketjenesterne, og andre tage *præmia* hen.“ Biskopen

¹ Det orig. kongebrev i Bergens stiftsarkiv.

² Domkapitlets protokol.

gav ham ret i, at det var skolens sag at opvarte ved bryllupper saavel med vokal- som med instrumental-musik; hvis stadsmusikanterne af vedkommende bliver tilsagt, maa de ikke fortrænge skolen, „men *conjungere* sig med skolens vokalmusik.“

Endnu mere beslag lagde begravelserne paa disciplenes tid. Det heder i den norske kirkeordinants: „Straks klokkerne begynder at ringe, da gaar skolebørnene smukt skikkeligen af skolen og hen for døren, som liget er inde. Der begynder skolen at sjunge: O Herre Gud, benaade mig etc. eller nogen anden norske salmer. Men haver den, som begraves, været en lærd mand, da maa og vel sjunges latinske sange: *Media vita in morte sumus*,¹ og den hymne: *Jam moesta quiesce querela*.“² Hvad ligpengene angaar, synes arvingerne hyppig at have sat en ære i at vise sig splendide mod skolen. Yderst sjelden har dog vel liberaliteten strakt sig saa vidt som ved den før omtalte Strange Jørgenssøns begravelse, da rektor fik en rosenobel, hver af hørerne en rigsdaler, hver mesterlektianer 1/2 daler og saaledes forholdsmæssig hele skolen nedigjennem.³ Fra ældre tid var praxis i Bergen den, at rektor først modtog som „skrivepenge“ et gebyr til ham selv; men paa selve begravelsesdagen uddelte sørgehusets repræsentant udenfor kirkedøren til hørerne og disciplene, hvad de skulde have. Dette kaldtes „at give for døren“ eller „bytte for døren“. Det gik da ofte saa, som det heder i kapitelsbogen for 1651, „at naar skolebørn fik for døren, da sloges de smaa derom med stor uskikkelighed.“ Det hændte, at nogle i sin misfornøielse løb sin vei, og i det hele var denne maade at betale paa saa ofte til forargelse, at det blev nødvendigt at faa ordentlig fastsat, hvorledes ligpengene skulde erlægges.

Der haves en taxt for ligpenge, udfærdiget 1682 af amtmænd, biskop, borgermestre og raad. Af denne hidsættes følgende: Vil nogen have ringning i flere kirker end den, hvortil liget hører, da skal skolen have 8 rdl. og derfor under en lærers anførsel møde i et antal af 24, iført kapper. Nøier man sig med klokkerne i den ene kirke, hvor begravelsen foregaar, da møder 18 skolebørn, og taxten er 6 rdl. Der var ogsaa anledning til at rekvirere et mindre

¹ Midt i livet er vi i døden.

² Stans den sørgelige klage.

³ Pers. Tidsskr. IV 227.

antal skolebørn: 12 for 4 rdl., 8 for 2 rdl., 6 for 1 rdl. Lavere kom man ikke. Rektor skulde iagttage, at de mest trængende disciple brugtes ved begravelserne. Ligpengene betaltes samlet til rektor, hvilket maatte være skeet, før liget kom i jorden. Rektor maatte naturligvis holde bog over denne indtægt og lade enhver faa sin part.

Det viste sig snart, at skolen slet ikke var tjent med denne taxt, som nærmest var udgaaet fra den verdslige øvrighed. Rektor og hans lærere klagede over den for selve kongen. Det hjalp. „Hs. kgl. maj. haver med naadigste øren anseet Bergens skolebetjenters allerunderdanigste supplikation“ og paalagde gennem et reskript af 28. novbr. 1685 biskop og præsident at forfatte en ny taxt baade for ligpenge og brudepenge. De nævnte autoriteter havde sit udkast færdigt efter en maanedes forløb, hvorefter det fik kgl. approbation 30. marts 1686. I denne taxt tales ikke om antallet af de syngende disciple, heller ikke om klokkeringningen. Skolens indtægt afhænger nu væsentlig af den fornemmere eller ringere plads, der er liget forundt: Skulde den afdøde nedsættes inde i en af de tre hovedkirker, fik skolen fra 8 til 4 rdl. (pladsen i koret var den anseeligste); ude paa kirkegaarden kostede det ikke saameget. Endnu mindre var afgiften til skolen ved begravelser i de smaa kirker, „enten Hospitalskirken eller den kirke udi Marken“ (Jakobskirken) eller paa St. Povels kirkegaard (paa Nordnes); det sidste kostede kun 1 rigsort til skolen. Endvidere var afgiften mindre for børn end for voksne. Ingen begravelse maatte foregaa, førend kirkevergen havde modtaget kvittering fra rektor for, at ligpengene var betalt.

Med hensyn til brudevielser bestemmes i dette reskript, at de, som ifølge kongebrev vies i huset, skal betale skolen 6 rdl., dersom brudgommen er af adel eller rangsperson, ellers 4 rdl. Skolen er derfor forpligtet til at synge en dansk salme før og efter vielsen; men ønskes figuralmusik, da erlægges derfor til kantoren 4 rdl. Ved vielse i huset skulde skolen have sin betaling, selv om dens tjeneste ikke ønskedes. Vielse i kirkerne gav mindre af sig for skolen: 2 mark, hvis det foregik ved froprædiken, til andre tider 4 mark. Det ansaaes for fornemmere at vies i huset og blev mere og mere gjængs — til glæde for skolegutterne, hvis brudepenge øgedes, og som naturligvis blev rigelig trakterede i bryllupshuset.

Biskopen bestemte, hvorledes de modtagne penge skulde fordeles: Beløb ligpengene sig til 10 rdl., tilkom deraf 4 rdl. „skolebetjentene“, saaledes at rektor fik 1 rdl., konrektor 4 ort, vicerektor ogsaa 4 ort, og hver af de 4 hørere 2 ort 8 skill. De øvrige 6 rdl. regnedes for „skolens rette ligpenge“ d. e. kom disciplene tilgode. Kom der ialt ind 8 rdl., fik deraf lærerne til deling 3 rdl., disciplene resten. Efter samme forhold fortsattes delingen nedover. De disciple, som sang ved graven, fik større andel i udbyttet end deres kamerater, som ikke var med; de første kaldte man *siticipines*, et meget sjældent latinsk ord, som betyder „ligsangere“. — Brudepengene deltes i 3 parter. Den ene tilfaldt rektor og konrektor i forening; den anden nød kantoren, og den tredje part var disciplenes. Det sees altsaa, at hørerne intet fik af brudepengene.

Denne i 1686 bestemte deling blev i 1696 atter gjenstand for forandring; vicerektoratet var da ophørt, og den vicerektor tildelte andel kom de øvrige lærere tilgode.¹

12. Offentlig sang og komedie.

Det var ikke blot ved de store begivenheder i borgernes hjem, bryllup og jordefærd, at skolebørnene lod sig høre med sin sang. Det foregik ogsaa paa en mere offentlig maade to gange om aaret, Mortensdag og ved juletider. Holberg fortæller, at man i Bergen i hans barndom glædede sig ugevis i forveien saavel til Mortensaften som til julen. I det hele lader det til, at Mortenstider var aarets rette *saturnalia* eller karnevalstid for Bergenserne. Holberg mindes paa sine ældre dage med fornøjelse „de processioner, som sker ved Mortenstider, hvor en dreng gaar først ud med en gaas paa en stang, syngende en vise om Mortens gaas, og paa veien faar tilløb af andre drenge, hvilke intonere samme vise med ham, saa at, inden han kommer til by-enden, er han geleidet af den hele ungdom, og al staden er udi sang.“¹ Edvardssøn har meget at fortælle om, hvorledes garperne slog sig løs ved Mortenstider.

¹ Dette afsnit er udarbejdet efter de originale dokumenter i Bergens stiftsarkiv. Reskripterne af 1685 og 1686 er trykte i Wessel Bergs Reskripter I, 142, 146. Reglementet af 1696 er trykt hos Frimann I, 116—119.

² Holberg, Epistler, Bruuns udg. III 157. Holberg, Bergens beskr. 93.

Det lader sig ikke negte, at denne disciplenes „omgang med sang“, hvorom allerede er talt under forrige tidsrum, i virkeligheden var et tiggeri. Men ligesom de modtagende neppe har følt noget ydmygende ved at følge samme skik som deres forfædre før deres tid, saaledes er der meget, som tyder paa, at byens folk i det store taget har seet med milde øine paa disse privilegerede tiggere.

Man taaler tidt, en pebling om
Paa gaden gaar og nynner,
Et stykke brød paa hvert et rom
Man hannem med forsyner.

Saaledes gjenkalder Petter Dass sine minder fra skolegangen i Bergen. Skolens sangere var jo godt indøvede og har ved sine præstationer vistnok skaffet de gode borgere en kjær adspredelse. Naar „diskanten“, som sangerkoret kaldtes, var i anmarsch, samledes gamle og unge for at lytte til. De ledsagedes af en hører, og toget begyndte med 2 peblinger, som kaldtes *præcursores* (forløbere) eller *luciferi* (lysbærere), fordi de bar fakler eller lygter. Da instrumentalmusik begyndte at dyrkes i skolen, paalagdes det kantoren at indøve saadanne stykker, „som paa tiden kan henhøre og behageligst være, saa at almuen til mere velvillighed imod skolen kan ermuntes.“ De penge, som paa disse aftener indsamledes, kaldtes Mortensaftenpenge eller diskantpenge; de lagdes i en fælles kasse og blev engang om aaret uddelt af rektor. Ogsaa lærerne fik sin part.

Undtagelsesvis kunde det hælde, at de syngende skolebørn modtoges paa en noksaa ublid maade. Da Mortensaften 1613 høreren Hans med 23 disciple besøgte Tyskebryggen „med deres diskant“, blev de overfaldt af garperne, „som blandt anden usømmelighed oplukkede sine luger i gaarden, saa at endel faldt nedigjennem og sloges ilde.“ Statius Rogge i Dramshusen maatte paa sine egne og de andre garpers vegne afsone denne voldsdaad med det ret betydelige beløb 100 rdl.¹ Garperne laa forøvrigt baade før denne begivenhed og senere i feide med latinskolegutterne.

— Bergen er maaske den eneste by i Norge, hvor der findes spor af Gregoriusfesten (12. marts). Den feiredes almindelig i Tyskland til minde om pave Gregor den store, skolernes og kirke-

¹ N. Stift. III 598, N. Mag. II 284.

sangens befordrer. Fornøjelsen bestod for en del i forklædninger, idet én discipel var udklædt som biskop, andre forestillede engle.¹ Fra Tyskland maa den være kommen til Bergen. Hvorledes den her er bleven feiret, ved man lidet om; det omtales som en gammel sedvane, at disciplene paa den dag ofrede til sin rektor. I Lintrups skoleregler (1700) betegnes „Gregoriidags lystighed“ som vidtdrevne fastelavnsløier, der gav ungdommen anledning til pengespilde, forførmelser og udskeielser, hvorfor disciplene under straf af tabet af sine skolebeneficier strengelig forbydes at deltage i „Gregoriidags gjestebud og overdaadighed“.

— Lintrup, som i sit kortvarige rektorat fik tid til saameget, lod disciplene opføre koncerter i selve Domkirken, men naturligvis udenfor gudstjenesten. Man kunde kalde dem de første kirkekoncerter hertillands; men med sin sterkt fremtrædende dramatiske karakter er de nærmest at betegne som oratorier. Teksten til sangene toges af den hellige skrift; blandt emnerne nævnes passionshistorien, den forlorne søn og den rige mand. Ved rollernes fordeling toges hensyn til vedkommende disciples gaver og naturel; musikken var „tildels sørgelig og høist bevægelig og tildels munter og heroisk“. Blandt de mange fortræffelige sangere var der især to, som gjorde lykke, hvoraf den ene som den forlorne søn bad sin fader om naade paa en saa rørende maade, „at han med sin til denne materie bekvemme stemme satte tilhørernes hjerter udi den allerstørste bevægelse.“ Den anden udmerkede sig især som Pilatus og vakte med sin „ugemene basstemme“ tilhørernes høieste beundring, da han udraabte: Det jeg skrev, det skrev jeg! Koncerterne havde meget stort tilløb, ja der kom fremmede til staden alene for at bivaane dem, og de maatte tilstaa, at de havde fortrin fremfor alt, hvad de havde hørt af dette slags udenlands.²

Skolekomedier vedblev at opføres ud igjennem aarhundredet. I et reglement, som øvrigheden 1632 fastsatte for de private skoler i Bergen, tillodes det ogsaa disses skolemestre at lade sine disciple „agere smaa kristelige komediespil paa skolevis“, dog ikke i fastetiden (vistnok for ikke at konkurrere med latinskolen), men ved Philippi Jacobi tid (1. mai); det tilføies, at ungdommen ved disse dramatiske øvelser „kan vænnes til høflighed i gebærder og fin

¹ V. Bang, *Latinskoleliv og studenterliv* s. 117.

² Hildebr. Meyers samlinger i N. Mag. III 522 fg.

omgjængelse".¹ I 1673 omtaler en reisende i sin dagbog, at han var paa tugthuset og saa latinskolens disciple spille Susannæ historie, hvorved vistnok menes den danske bearbejdelse af dette yndede emne, der skyldes Peder Hegelund.² Men skolekomediernes blomstringstid nærmede sig sin slutning; der var nu ogsaa anledning til at se skuespillere af profession, da flere reisende trupper i den anden halvdel af aarhundredet besøgte Bergen.

Der findes i de gamle optegnelser ingen oplysning om, hvorvidt publikum har betalt penge for adgang til disse koncerter og komedier. Det kan dog neppe være tvivlsomt, at saa har været tilfældet. Ogsaa disse forestillinger har sikkerlig været en indtægtskilde, som dog vel bare er kommen de agerende tilgode og derfor ikke er bleven bogført.

13. Degnepenge. Kostpenge.

Den norske kirkeordinants af 1607 har et lidet kapitel med overskriften: Om underholdning til disciplene udi latinske skoler. Det er noksaa betegnende. Ikke blot var skolegangen fri — naar der tales om „skolepenge“, menes derved de penge, som disciplene fik af skolen — men latinskolen regnedes som en mild stiftelse, for hvis alumnus underhold den sørgede med alle de midler, som stod til dens raadighed. Blandt disse midler havde sognegangen, som før omtalt,³ været anvendt fra meget gammel tid; men den var efterhaanden af gode grunde kommen i miskredit og blev aldeles afskaffet og forbudt af kirkeordinantsen, som til erstatning gav anvisning paa to andre udveie.

Den ene var pengeindsamling „over alt riget“, naturligvis stiftvis, saaledes at det, som kom ind fra Bergens stift, udelukkende kom Bergens kathedralskole tilgode. Indsamlingen skulde foregaa saaledes, at hver sogneprest aarlig indtrængende formanede sine sognebørn til at give saa meget, som de havde evne og hjertelag til. Pengene sendtes af sognepresten ved Mikelsmes til rektoren med skriftlig redegjørelse, hvorefter de uddeltes af bispem og rektoren til de fattige skolebørn. Denne ydelse fik snart navnet

¹ Efter aktstykker i Bergens stiftsarkiv.

² H. J. Huitfeldt, Kristiania Theaterhist. s. 26.

³ Se foran s. 29.

degnepenge. Det er den samme tanke, som ligger til grund for baade sognegangen og den nye afgift: landbefolkningens pligt at bidrage til den for hele stiftet fælles skole. De havde jo ogsaa syn for sagn for, at pengene gjorde sin nytte: ikke blot prestesønner, men bondegutter i mængde fra hele stiftet kunde takke kathedralskolen baade for lærdom og føde, ja for krave og kald bagefter.

Der var naturligvis alligevel ikke faa bønder, som helst undrog sig fra en saadan ydelse, saalænge den var frivillig. Det var derfor en i alle maader heldig ordning, som indførtes i 1632 af lensherren Jens Juel og biskop Paaske med støtte i en kongelig befaling, som gav dem fuldmagt til at greie denne sag. Degnepenge blev fra nu af en udredsel, som lagdes paa gaardene, og hvis størrelse varierede efter landskyldens beløb. Skolens foresatte vidste saaledes altid, hvor stort tilskud de kunde vente i degnepenge. De beløb sig i 1632 til 244½ rigsdaler, en ret betragtelig sum, naar man regner rigsdalerens købeværdi til 12 à 15 kroner. Sognepresten, som fremdeles skulde indkræve pengene, havde at indsende dem i 2 terminer, 1. april og Mikelsdag. Angaaende udelingen indskjærpes meget nøie, at disse penge bare uddeles til fattige skolebørn, som ingen anden hjælp har.

Presterne var maaske ikke de heldigste indkrævere. I hvert fald blev der snart betydelige restancer, hvorfor et kongebrev i 1637 paalagde fogderne uden betaling at inddrive alle restancer, en ordre, som gjentoges i 1675. I det følgende aarhundrede slap presterne for denne byrde; det blev da fogderne, som opkrævede pengene og sendte dem ind til biskopen. Degnepengene sees i 1774 at have udgjort 210 rdl. 3 $\frac{1}{2}$.¹ De ophørte først ved lov af 23. april 1839. I de sidste aar havde de udgjort gennemsnitlig 213 spd. aarlig.

Foruden degnepengene gav kirkeordinantsen ogsaa anvisning paa at søge hjælp hos byens folk. „Vi ville og hermed,“ heder det, „formanet have alle vores prælater og kanniker, saa og alle formuendes borgere, at de give skolebørn almisse hver uge, som de det selv for Gud ville forsvare.“ Og saa gjentages den ældre bestemmelse om „posepilter“, som løber for godtfolks døre og udgiver

¹ Frimann I 113—115.

sig for skolens disciple uden at være det, at dem maa skolens disciple drage i skolen og straffe med ris, indtil de enten giver sig ind i skolen eller til haandverk.

— Det er under forrige tidsrum fortalt, at kong Fredrik den 2den i 1575 fastsatte en aarlig ydelse af fødevarer, der udrededes af Bergenhus slot til 12 disciple af kathedralskolen. Allerede 1597 findes denne saakaldte genant omsat i penge til et beløb af 333 rdl. 48 β.¹ Fra nu af gaar denne vigtige aarlige indtægt oftest under navnet kongelige kostpenge. De sees endnu i 1661 ligesom oprindeligt at være tildelt 12 disciple; beløbet var da 324 rdl. aarlig.² I de nærmest følgende aar gjorde rentekammeret vanskeligheder ved disse penges udbetaling. Da biskop Randulf i 1670 opholdt sig i Kjøbenhavn, henvendte han sig til kansleren Peder Reedtz om denne sag og bad om hans indflydelsesrige medvirkning til at faa den i sin gamle gjænge. Ogsaa skolens lærerpersonale indsendte direkte til den nye konge, Kristian den 5te, en indtrængende bøn om at „denne kongelige munificents, som nu paa nogle aar er bleven indstillet,“ maa atter blive fornyet. Der udkom da et reskript af 2. novbr. 1671 om regelmæssig udbetaling fra stiftamtstuen af „den til disciplenes samt hørernes underholdning tillagte genant, nemlig 324 rdl. aarlig.“³ Heraf fremgaar, at der efter 1661 var indtraadt den forandring med disse kostpenge, at de blev en fællesindtægt for hørerne og alle disciple. I rektor Blekings senere dage var der igjen vanskeligheder med at faa kostpengene udbetalt, men rektor og hans lærere indsendte til overrentemester Peder Brandt andragende om atter at faa dette i orden, „thi de er mange, som derudi participerer, og alle vil det høiligen behøve.“⁴ Efter den tid ser det ud til at være kommen i god orden. Skolen nyder den dag idag godt af Fredrik den 2dens gavmildhed, idet den hvert aar hæver i kostpenge 1032 kroner hos skattefogden.⁵

¹ Lensregnskabet i N. Mag. II 263.

² Meddelelser fra rigsark. I 177.

³ Bergens domkapitels protokol og Frimann I 107.

⁴ Andragendet findes i rigsarkivet.

⁵ Efter meddelelse af skolens kasserer, konrektor Høyer.

14. Skolens formue. Rentepenge.

Skolen eiede i det 17de aarhundrede endnu ikke jordegods. Af domkapitlets præbendegods var en ret anseelig part henlagt til lektoratet, og en mindre del anvendtes som bidrag til rektors lønning. Paa denne maade kom vistnok afgiften af dette gods skolens virksomhed tilgode, men eiendomsretten laa hos domkapitlet.

Derimod begyndte kathedralskolen fra biskop Anders Koldings tid at lægge grunden til en formue i penge. Det var for at holde rede paa denne, at han 1609 indrettede den før omtalte „Bergens skoles bog“. I forordet til denne paabyder han, at kapitalen skal udsættes hos godtfolk og renten hvert aar anvendes til skolebørnenes behov. Den ældste efterretning, man har om størrelsen af denne formue, er af 1637, da den angives til 1300 à 1400 rdl.¹ En opgave fra 1638 nævner 1178 rdl., hvortil kom 150 rdl., som skolen havde tilgode af Korskirken. Det var altsaa ikke særdeles meget, men summen voksede stadig. Denne formues første oprindelse er utvivlsomt udelukkende at søge i milde gaver. I en fremstilling fra slutningen af aarhundredet siges det ogsaa rent ud, at pengene „af Guds børn i forrige tider er givet til skolen“. Disse katedralskolens velgjørere har vel krav paa at mindes i en udsigt over dens historie.

Rækken begynder med hr. Nils Bugge i Etne, som 1606 skjænkede 200 rdl., som skal blive staaende urørt paa rente „al den stund at Bergens Domkirkes skole staar ved magt“. Renterne derimod uddeles aarlig til „personerne“ (disciplene) eller „anlægges“ dem til bedste, altsaa lægges til kapitalen. Hr. Nils's vilje er respekteret, kapitalen er endnu i behold, renterne tilfalder fremdeles de trængende disciple.²

Kolding, biskop fra 1608, kunde glæde sig ved, at det givne eksempel i hans tid fulgtes af flere. 1608 skjænkede jubellæreren hr. Peder Anderssøn i Fjelberg 50 daler og hovedsmanden paa Bergenhus Nils Wind 100. Det følgende aar testamenterede hr. Hans Baltzerssøn Fridag, Korskirkens sogneprest, 100 rdl.

¹ Rigsregistr. VII 378.

² N. Stift. I 22 (hvor gavebrevet er trykt), III 597. Legatet, som efter 1811 var forsvundet, blev i 1846 restitueret med 240 spd. (Skolens indbydelsesskr. 1859 s. 10).

„Gud til ære, fattige skolebørn til gavn og gode og ham selv til en evig ihukommelse, og summen aldrig under Guds evige hevn og vrede at forvendes til nogen anden brug.“¹ Samme aar skjænkede Strange Jørgenssøn ved testamente 100 rdl. I denne biskops sidste aar gav presten Samuel Loss i Os 10 rdl. af taknemmelighed, fordi Gud havde stanset krigen (Kalmarkrigen), og Statius Rogge (eller Roggert) den førømtalte bod paa 100 rdl. Hertil kommer endelig de af biskop Kolding til skolens bedste opsparede 300 rdl.,² som efter hans død udsattes paa rente.

Karen Lauritsdatter, enke efter en borger Johannes Rasmussøn, testamenterede 1636 skolen 50 sletdaler, som tilfaldt den ved hendes død 1663.

I anden halvdel af aarhundredet var der kun en eneste person, som betænkte latinskolen med en gave, idet Kristofer Cortz i 1689 testamenterede den 140 rdl.

Af en anden art end de øvrige gaver var det legat, som 1629 oprettedes af Jørgen Søfrenssøn, borger i Bergen. Han skjænkede 100 sletdaler, hvis renter skulde tilfalde trængende studenter fra Bergens skole under deres ophold i Kjøbenhavn. Legatet, hvis midler i tidens løb var sammenblandet med skolens øvrige kapitaler, blev gjenoprettet i 1847 med et fond paa omtr. 80 spd., fra hvilken tid renterne hvert aar af skolens kasserer tilstilles universitetets kvæstor for at uddeles efter testators bestemmelse.

Vi har endnu at gjøre rede for det betydeligste legat, som nogen enkeltmand har skjænket skolen, det Friis'ske. Kongens kansler Kristian Friis til Kragerup blev 1626 forlenet med Munkeliv og St. Hanskloster. Han var i sit fødeland bekjendt for sin opofrende interesse for videnskaberne og skolerne. Dette lod han nu ogsaa komme Bergen tilgode, tildels efter tilskyndelse af hans ven, biskop Nils Paaske. Allerede 1627 skjænkede Friis af sit bergenske lens indtægter aarlig 200 rigsdaler til „ret fattige og helst hjælpeløse børn“ i kathedralskolen, en meget anseelig gave. Af disse penge sattes halvparten paa rente, medens der for 100 rdl. hvert aar anskaffedes klæder til skolebørnene. I 1633 skede heri med kanslerens samtykke den forandring, at kun 50 rdl. anvendtes paa disciplene, medens de andre 50 brugtes som lønsbidrag til den

¹ N. Stift. III 598.

² Se foran s. 40.

nys ansatte konrektor. Paa denne maade gik det til 1638, da giveren havde truffet en ny disposition. Da i de forløbne 10 aar kun halvparten af det tilstaaede annuum var brugt, var der samlet en kapital af 100 rdl. foruden renter.

Den gode kansler, som var en mand tilaars, betænkte, at ved hans død vilde den gave, som var knyttet til den bergenske forlening, bortfalde. Han stiftede derfor i forening med sin hustru et nyt og varigt legat, hvortil han skjænkede 1720 rigsdaler, som den 2. januar 1638 blev udbetalt paa Bergens raadstue til borgermestre, raad og 12 borgere. Disse udtaler i en takkeskrivelse sin erkjendtlighed mod kansleren, „som ikke alene fattige skolepersoner her udi byen for 10 aar forleden haver givet en summa penge, hvoraf mange have havt stor hjælp og endnu dagligen have, saa at skolen, det Gud være lovet, meget haver tiltaget og sig forbedret,“ men nu atter meget rundelig og mildelig har betænkt Bergens by og dens skole. Samme dag (2. januar) er den udførlige fundats for legatet dateret. Af denne skal fremhæves, at kapitalens renter kun for en halvpart kom skolen tilgode, da de skulde deles mellem 6

Kansler KRISTIAN FRIIS til Kragerup.
Efter „Danmarks Riges Historie“.

fattige enker og 6 fattige faderløse skolebørn, „som ere smaa, nøgne og uhjælpelige.“ Uddelingen skulde begynde straks, fra nytaar 1638, og skulde ikke, som andre uddelinger, bestaa i klæder eller penge, men i madportioner. Det ordnedes saaledes, at rentepengene gennem biskopen i 3 aarlige terminer overgaves en paalidelig bager og en lignende brygger; hos dem fik de 6 skolebørn daglig hver brød for 1 β og norsk øl for $\frac{1}{2}$ β. Børnene (og enkerne ligesaa) skal selv hente hver dag øllet og brødet, forat enhver kan se, at de er „saadanne, som behøver almisse og ikke skammer sig ved at gaa efter brødet i Herrens navn.“

I lang tid var det saa, at saavel de 6 børn som de 6 enker udvalgte af biskopen, sognepresten til Domkirken og borgermesteren; men i 1756 skede den rimelige forandring, at børnenes andel gik i skolens kasse og uddeltes af rektor. I den første del af det 19de aarhundrede formindskedes kapitalen paa grund af pengenes forringede værdi, hvorfor skolen i mange aar maatte undlade at bruge renterne, der lagdes til kapitalen. Ved udgangen af 1857 udgjorde dette skolelegat, hvorfor særskilt regnskab aflagdes under navn af kansler Friis's donation, 245 spd¹ Nu udgjør det kr. 2600.00.

Skolens formue var siden 1638 vokset med en paafaldende hurtighed; i 1646 udgjorde den nemlig 2783 rigsdaler, som var udlaant mod sikkerhed i fast eiendom til 27 personer. I 1694, da Edvardssøn den 21. novbr. afsluttede sin virksomhed som kurator, var obligationernes antal 23² og renterne for den forløbne del af aaret 251 rdl., hvilket viser, at kapitalen i aarenes løb var vokset anseelig.

I 1651 faar vi for første gang fuld besked om rentepengenes anvendelse. De beløb sig i dette aar til 152 rdl., hvoraf 15 ansaaes som uerholdelige. Af resten, 137 rdl., faar konrektor 50 og regnskabsføreren 6, hvorefter det øvrige bruges til indkøb af klæder til de trængende disciple. I mesterlektien fik 4 disciple hele klædninger, 1 fik trøje og 1 bukser. 4de lektie kun hele klædninger (ialt 7), i 3dje ligesaa (ialt 10), i 2den hele klædninger til 5, bukser til 7, i 1ste lektie 4 hele klædninger, 6 bukser, 1 trøje. Tilsammen uddeltes 30 hele klædninger, 14 par bukser og 2 trøjer, hvilket altsaa var udbyttet af 81 rigsdaler. — I det følgende aar uddeltes til mesterlektianerne ikke klæder, men penge, „at de disse kunde samle til deres ligpenge og diskantpenge og fli sig klæderne des bedre.“ — I 1672 fik hele 86 godt af denne uddeling, men ikke alle var tilfredse, som det fremgaar af følgende postscriptum: „*Hemmingii Jonæ* moder fnysede, fordi sønnen ikke fik mere end bukser, og tog hannem *ingrata* af skolen.“ — Nøiagtigst underretning om uddelingen har vi for aaret 1694, da antallet af beklædte disciple blev større end nogensinde før. Disciplene og

¹ N. Stift. III 646 fg.

² Blandt disse skolens debitorer var den Peder Feldbereder, om hvem Holberg udtaler sig paa en drastisk maade i en af sine Epistler (Bruuns udg. III 158).

deres lærere var samlet paa bispegaarden, hvor akten naturligvis har været foretaget med en vis høitidelighed. Klædets godhed og pris var forskjellig; bedste slags, der var betinget for $7\frac{1}{2}$ fl , var forbeholdt mesterlektianerne og foruden dem kun brødrene Peder Holberg i 3dje lektie samt Fredrik Kristian og „Ludovic“ Holberg, som begge gik i 2den; Ludvig var da 10 aar gammel. Ellers maatte 3dje og 2den lektie nøie sig med godt kjersei, hvoraf 2 alen kostede som 1 alen klæde. Af de mange børn i *infima* (1ste lektie) blev der ikke mere tilovers til de 5 sidste end et par sko til hver.¹

Foruden sin kapital eiede kathedralskolen nogle grunder i byen. Grundleien af disse havde „fra Arilds tid“ tilfaldt de 2 ældste lokater. Gjennem en stor del af aarhundredet var der megen ugreie med disse grunder. De havde længe, uvist hvorfor, været bestyret af den i alskens pengeforhold indviklede Maurits Bosted, som tillige var forvalter for Munkeliv klostets gods og grunder i Bergen. Hermed var skolen daarlig tjent. Som det forklares i 2 kongebreve af 16. apr. 1636, havde paa grund af Bosteds forsømmelighed baade den ene og den anden efterhaanden sat sig i besiddelse af skolens grunder uden at betale nogen afgift; der var fare for, at disse eiendomme kunde „frahævdes“ skolen. Af et nyt kongebrev af 15. decbr. 1637 sees, at de 2 hørere i nogle aar ikke havde oppebaaret noget af denne indtægt. Gjennem samme brev fik lensherren paa Bergenhus befaling til at sørge for, at Maurits Bosted skaffede hørerne sin ret, og det inden førstkommende paaske; midlertidig skulde han tage sikkerhed i Bosteds private gods og eiendom. Mange aar efter Bosteds død oplyste magistraten i en skrivelse af 26. sept. 1661, at de nævnte skolens grunder „for rum tid siden“ var blevet „konfunderede“ med Munkelivs gods (naturligvis af Bosted, som bestyrede begge), saa at de ikke kunde redes ud fra hinanden. Imidlertid havde Munkelivs forvalter tilfredsstillet hørerne ved at betale dem 24 rdl. aarlig. Da nu kongen (1660) havde skjænket Bergens by Munkelivs grunder, overtager byen den aarlige udredsel til hørerne.²

En senere erhvervelse var de saakaldte Abel Munthes grunder. Skolen kom 1678 i besiddelse af disse som erstatning for et beløb, som mag. Peder Lem i egenskab af skolens kurator

¹ Bergens domkapitels protokol 1686—95.

² Rigsregistr. VII 204 fg., 372, XII 435.

antoges at være bleven skolen skyldig ved sin død. Disse grunder var ialt 13 og gav i grundleie 24 rdl. Men i 1774 var de kun 9 i tallet og gav 17 rdl. 4 $\frac{2}{3}$ i leie.¹

Den samlede indtægt af grundleie er nu ifølge skolens regnskab for 1903—4 kr. 74.26.

15. Hvorledes skolens lærere blev lønnet.

Ligesom i saamange andre henseender saaledes indtager ogsaa med hensyn til aflønning lektoren en plads for sig selv. Han lønnedes, kan man sige, slet ikke af skolen, han havde ingen del i de mangehaande usikre indtægter, som var et fællesgode for de øvrige lærere og deres disciple. Lektor blev fra gammel tid lønnet med indtægten af det til embedet henlagte jordegods. Dertil kom fra 1622 den indtægt, som blev tilovers af Fane sognekald, naar kapellanen var betalt. Lektor Daberg fik 1673 tilladelse til at lade sig selv indsætte som sogneprest i Fane, hvorved hans udbytte af kaldet naturligvis blev betydelig større.²

Der haves en opgave fra 1668 over, hvad domkapitlets medlemmer maatte yde i „prinsessestyr“. Da denne godt oplyser forholdet mellem de indtægter, som skolens og kirkens mænd nød, skal deraf hidsættes nogle tal: lektor betalte 141 rdl., rektor 57, Domkirkens sogneprest 78, Korskirkens 59, Nykirkens 18. Skatten var $\frac{1}{3}$ af indtægten, altsaa ganske overordentlig trykkende. De nævnte 141 rdl. var lektors skat af præbendegodset, hvoraf han altsaa havde en indtægt af 705 rdl. Men hertil kommer udbyttet af Fane, der sattes til 121 rdl., og hvoraf han betalte i skat 24 rdl. Lektors samlede indtægt blev altsaa i 1668 826 rdl., en meget rigelig embedsløn, ja i forhold til det arbeide, som krævedes og præsteredes, tør man kanske sige, at lektoraterne var de bedst aflagte embeder i landet.

Et stort sprang var der fra denne indtægt til rektors, der ifølge hans prinsessestyr paa 57 rdl. har beløbet sig til 285 rdl.; men hertil kom hans indtægt af Hammer 80 rdl. (med særskilt

¹ Frimann I 128 fg., hvor grundene opregnes. Abel Munthe var mag. Peder Lens enke.

² Domkapitlets protokol 1666—73.

skat 16 rdl.) Han tjente altsaa ialt 365 rdl., hvortil kommer fri bolig. Det var ikke meget, men alligevel nogen fremgang siden 1625, da rektors indtægt opføres med 321 rdl.

I Bergens stiftsarkiv findes et dokument, som giver os den paalideligste besked om, hvorledes rektors løn tilveiebragtes. Det er udfærdiget af biskop Randulf i 1704 til underretning for Lintrups eftermand, men det gjælder (med undtagelse af den første post) ligesaa vel den senere del af det foregaaende aarhundrede. Hans løn opføres saaledes (ved post 2 og 3 har vi tilknyttet nogle bemærkninger):

1. 40 rdl. aarlig af skolens penge som erstatning for rektor-bolig efter branden i 1702.

2. „Det lidet præbendegods,¹ som af gammel tid har været *rectori* i Bergen tillagt, nyder han, og haver session i kapitlet ligesom hans formænd.“ Det ligger heri, at det ikke var i medfør af sit embede, men som indehaver af en af domkapitlets præbender, at rektor havde sæde i kapitlet.

3. Hammers prestekald. Dette havde siden 1663 faktisk været fraskilt rektoratet, da hr. Anders Garmann blev selvstændig sogneprest der og kun udredede til rektor den ringe afgift 40 rdl. aarlig. Afgiften skulde jo være dobbelt saameget, men det lykkedes Garmann at faa lagt 40 rdl. først paa Mangers prest alene og senere (fra 1688) fordelt paa hver sogneprest i stiftet. Denne ordning var en uret mod Bergens rektor, og et kgl. aabent brev af 1685 bestemte derfor, at naar Garmann døde, skulde det gamle forhold indtræde, saa at rektor blev den virkelige sogneprest i Hammer.² Dette indtraf 1704.

4. Af ligpenge og brudepenge faar rektor en tredjepart.

5. Af de kgl. kostpenge „en hel kost“, d. v. s. 27 rdl.

6. Af degnepengene faar han 24 rdl. aarlig.

7. Af diskantpengene tilkommer ham en tredjedel; der tilføies, at disse i den senere tid har været ringe.

8. Hertil kommer frivillige gaver, som disciplene pleiede at skjænke sin rektor paa Gregoriidag, ved sin introduktion i skolen og ved sin dimission til universitetet som en erkjendtlighed for det testimonium, som de ved denne leilighed modtog af rektor.

¹ Det opregnes hos Frimann I 132 fg.

² Wessel Berg, Reskripter I 132 og 171.

— Om konrektors løn. Da Arnoldus de Fine var bleven konrektor, beklagede han sig over, at hans hele løn kun beløb sig til 125 rdl., hvoraf han umulig kunde leve. Han opnaaede en forbedring derved, at der gjennem et kongebrev af 16. juni 1642 tilstodes ham 1 rigsdaler af hver hovedkirke og $\frac{1}{2}$ rdl. af hver annexkirke i stiftet.¹ Denne indtægt, som egentlig var tilstaaet de Fine personlig, blev senere overført paa hans eftermand og gik efterhaanden over til at blive en del af embedets faste løn. I 1774 udgjorde indtægten af kirkerne 100 rdl. En liden rest deraf opførtes endnu paa skolerøgnskabet for 1903—4. Forøvrigt nød konrektor sin del i rentepenge, degnepenge, kostpenge o. lign.; men hele aarhundredet igjennem klages over, at denne lærer, som dog indtog en mere ansvarsfuld stilling ved skolen, var slet aflagt. Embedet var alligevel eftertragtet, da det betragtedes som og virkelig blev en ret sikker gennemgang til rektoratet.

— Hørernes indtægter. Nogle af disse kan betegnes som faste. Hertil hører den før omtalte afgift af skolens grunder i Bergen, andel i kostpenge og degnepenge o. a. Ved beregningen af prinsessestyr i 1668 opgaves hørernes samlede „visse“ løn til 96 rdl. eller paa hver 24 rdl., hvoraf sees, at de 4 hørere lønnedes lige, hvilket ogsaa fremgaar af den maade, hvorpaa de uvisse indtægter — ligpenge, brudepenge, diskantpenge — fordeles mellem dem.

Disse smaa indtægter udgjorde tilsammenlagt et saa ringe beløb, at hørerne — og mest de gifte blandt dem — maatte gjøre sin gjerning sukkende, som det ofte heder om dem. Bitre klager og indtrængende ansøgninger vidner derom. Der kom i 1661 en kgl. skrivelse til lensherren Ove Bjelke om, at konrektor og hørerne skulde betænkes med geistlige og verdslige embeder i Bergen.² Det hjalp ingenting: naar noget blev ledigt, viste det sig, at det allerede var bortlovet til en anden. Under 23. april 1666 udfærdigedes et andragende fra det hele personale med rektor Bleking i spidsen. Rektoren klager, at han kun har udsigt til skyld og gjæld, men endnu værre er det med hørerne, hvoraf der er dem, som har tjent 15 til 16 aar, men ingen forfremmelse kan opnaa udenfor skolen, hvorfor nogle af dem har forladt sin stilling og

¹ Rigsregistr. VIII 217.

² Efter orig. i det danske rigsarkiv.

givet sig til verdslig haandtering; det hænder ofte, at hørerne, naar de søger noget, maa staa tilbage for sine forrige disciple. De beder derfor biskopen at udvirke hos hs. majestæt, at veltjente lærere ved denne skole maa komme mere i betragtning, end hidtil er skeet. Biskop Randulf sendte andragendet med sin anbefaling til kansleren Peder Reedtz.¹

Efter tronskiftet i 1670 fremstillede Bergens lærere sig for den nye arvekonge med et bønsskrift, som tildels er en gjentagelse af det forrige, men sterkere i udtrykkene; de havde jo nu lagt nye aar til sin tjeneste, „saa at alderdom og de graa haar begynder nu at fremkomme.“ De fremhæver modsætningen mellem før og nu: i forrige tider havde de fleste, som fik prestekald i Bergens by og len eller andre gode stillinger som f. ex. lektoratet, i forveien tjent som lærere i Bergens skole („de fleste“ er en betydelig overdrivelse), men de, som nu tjener i skolen, opnaar intet af mangel paa patroner og befordrere, uagtet „skolen er som et fundament baade til kirkens og politiens velstand“. De beder derfor for det første om at komme i betragtning, naar noget bliver ledigt; dernæst andrager de om, at de kgl. kostpenge atter maatte komme dem og disciplene tilgode. Det sidste opnaaedes, som paa sit sted er oplyst. Den første bøn derimod opfyldtes ikke mere nu end før. Dette andragende, der er dateret 18. febr. 1671, er underskrevet af rektor Bleking, konrektor Edvardssøn, hørerne Søren Kock, Mads Anderssøn, David Henrikssøn og Ludvig Munthe. Af disse forblev de 5 endnu længe i skolens tjeneste og kom aldrig videre. Kun Mads Anderssøn opnaaede paa sine gamle dage en smule forfremmelse, idet han blev organist i Korskirken.

16. Andre skoler.

I landets største by gaves der selvfølgelig ogsaa andre veie til at opnaa den for livet fornødne kundskab end at gennemgaa latinskolen. De, som tænkte at gaa „den praktiske vei“, fandt sagtens, at den lærde undervisning ikke passede for dem. Vi har en udtalelse af Holberg (af 1737), som berører dette: „Lærdom og boglige konster have i Bergen ikke været synderlig dyrkede;

¹ Domkapitlets protokol, hvori andragendet er indført ordlydende.

thi, saasom indbyggerne fast alle have havt deres tanker henvendte til handel og kjøbmandskab, saa have de fleste borgere fundet for godt heller at sætte deres børn udi den store styrmandsskole end udi latinskolen, saa at de fleste disciple udi latinskolen have bestaaet enten af ungdom fra landet eller fattige byens børn. Dog er formedelst handelens aftagelse nu omstunder ogsaa temmelig forandring derudi gjort, saa at man ser mange kjøbmænds børn nu aarligen at dimitteres til Kjøbenhavns universitet.“ Han oplyser fremdeles om denne styrmandsskole, at den i 2den halvdel af det 17de aarhundrede var saa sterkt besøgt, at den kunde holdes for den største navigationsskole i de nordiske lande.¹

Men der var flere skoler, baade „danske“ og tyske. Det var ikke sjelden, at man lod børnene lægge det første grundlag i en af disse private skoler. Der haves flere eksempler paa, at man lod norske gutter lægge dette grundlag i den tyske skole. Men der var naturligvis mange, som foretrak at benytte privatskolerne helt igjennem, skjønt man der maatte betale for undervisningen. Allerede i 1617 fandt de geistlige og borgerlige autoriteter at burde have indseende ogsaa med disse skoler. Lensherren og biskopen indfandt sig 4. septbr. paa raadhuset til møde med lagmand, borgermestre og raad. Den mandsterke øvrighed udstedte da en forordning om disse „norske (eller danske) og tyske“ skoler. Som det sees, forsøgte man at bruge ordet „norsk“ om den første slags for at være i overensstemmelse med kirkeordinantsen, som 10 aar i forveien vilde slaa dette navn fast; men man faldt snart tilbage til det tilvante „danske skoler“, som blev den gjængse benævnelse lige til rigernes adskillelse. De fattede bestemmelser er forøvrigt ganske merkelige; man vilde ikke i vore dage kunne lægge saadanne baand paa den private pædagogiske foretagsomhed. Vi skal nævne et og andet: Naar en skolemesterpost er ledig, skal borgermestre og raad præsentere en person for biskopen, som skal prøve hans lærdom og levnet, og hvis han findes skikket, ansætte ham og tage ham i ed. Ingen skolemester maatte i sin skole have mere end 60 disciple, „uden han ellers vil nogle instituere for Guds skyld“, d. e. give dem friplads. Skolemesterens løn bestod i skolepengene: af dem, som lærer at læse, 1 rdl., af dem, som baade lærer at læse og skrive, 1½ rdl., af dem, som ogsaa regner, 2 rdl.

¹ L. Holberg, Bergens beskr. s. 94, 200.

Skoler, som var saa afhængige af byens autoriteter, kunde man kaldt kommunale, hvis ikke deres pengevæsen havde været bykassen aldeles uvedkommende.

I 1632 suppleredes dette reglement med et tillæg, hvori der ogaa ofres nogle ord paa pige børns undervisning, noget hvorom der ellers høres saare lidet i hine fjerne tider: „Ærlige kvindfolk, som af fornødenhed lærer pigebørn at sy, kniple, læse, maa og her tilstedes,“ dog saa, at hvis der skal gives religionsundervisning, maa der øves nogen kontrol.

Det samme tillæg indeholder en bestemmelse, som fører os ind paa huslærervæsenet: „Ingen *domesticus pædagogus* eller skolemester hjemme i husene maa antages, uden han er af superintenden examineret og approberet.“ At bruge huslærere til byens børn istedenfor at sætte dem i kathedralskolen, var en uskik, som stemmede med tidens honette ambition og tiltog med denne udgjennem aarhundredet, indtil den kulminerede paa Kristian den 5tes tid, da embedsmænd og borgere kappedes om at lægge sin fornemhed for dagen paa denne vis. I Bergen levede derfor i slutningen af dette tidsrum saamange studenter, at de kunde danne en egen „societet“. ¹

¹ Afsnittets indhold hviler paa dokumenter i Bergens stiftsarkiv.

Fjerde tidsrum. 1702—1806.

1. Skolens historie under Burennæus og Møinichen.

Da man efter den store brand i 1702 igjen fik tid til at tænke paa kathedralskolen, og da det ikke saa ud til, at rektor Lintrup vilde komme tilbage, blev det konrektoren, mag. Burennæus, som maatte paatage sig den vanskelige opgave at fornye skolen.

Rudolf Burennæus var født omtr. 1670 og søn af landsdommer Johan Rudolf Burennæus paa Fyn. Farfaderen, der ogsaa hed Rudolf Burennæus, blev 1635 *poeta laureatus* i Tyskland og døde som borgermester i Kiel.¹ Konrektoren var en fætter af geheimeraad Matthias Moth og hans bekjendte søster Sofia Amalie grevinde af Samsø. Han blev allerede som barn forældreløs, men kom ved en slegtnings hjælp i Odense skole, hvorfra han blev student 1689. Derefter studerede han i Kjøbenhavn, Kiel, Wittenberg og andensteds, indtil han 1695 blev Edwardsens eftermand som konrektor i Bergen, hvor han blev en af Holbergs lærere. Ved ildebranden mistede Burennæus sit i nærheden af Domkirken liggende hus og alt hvad han forøvrigt eiede, deriblandt en ret anseelig bogsamling. Han maatte leie hus til bolig for sig og lokale for skoleundervisningen, da denne igjen kom igang. Som erstatning herfor bevilgedes der ham senere 60 rigsdaler. Et kongebrev af 11. septbr. 1702 befaler biskopen at beskikke Burennæus til at være

¹ Katalog ov. d. arnamagnæanske haandskriftsaml. II 472. Jöchers Gelehrtenlex.

rektor og „at meddele ham bestallingsbrev paa kgl. ratification“. Dermed var han bemyndiget til at udføre rektors arbeide, men Lintrup vedblev i Kjøbenhavn at hæve rektoratets indtægter. Burennæus betegner sig i denne mellemtid officielt¹ som *conrector et designatus rector*.

Det kunde være behageligt nok for Lintrup at nyde et otium i hovedstaden, men det var misbrug af biskop Randulfs altfor store langmodighed mod sin lærde svigersøn og en uret mod den mand, som maatte bære embedets byrder i en vanskelig tid. Det var derfor ikke for tidligt, at Lintrup, paamindet gennem kgl. reskript af 5. januar 1704, endelig gavs opgav rektoratet. Biskopen beskikkede derefter Burennæus 13. oktbr. „til at være virkelig rektor“. Han var saa heldig, at sognepresten i Hammer døde samme aar, hvorved han kom i besiddelse af dette sognekald. Han lod sig ordinere og prækede engang imellem, væsentlig paa de store høitidsdage, i Hammer, hvor han ellers lønnede en kapellan til at udføre de geistlige forretninger, saa at skolevirksomheden intet led ved hans dobbelte stilling. Burennæus's indtægter blev saaledes meget bedre end hans to nærmeste formænds.

Det gjaldt naturligvis at skaffe skolen tag over hovedet saa snart som muligt. I en erklæring fra selve brandaaret udtaler biskopen, at det var ønskeligt — ogsaa for den nære Domkirkes skyld — at man byggede af sten, og han anførte, at man jo havde fjeldet lige ved haanden, hvorfra sten kunde tages. Imidlertid vilde en saadan bygning neppe koste mindre end 5000 rigsdaler, snarere mere. Der var ikke tale om, at Domkirken, som efter loven skulde holde skolen med lokale, kunde afse en saa stor sum.²

Den nye skolebygning byggedes af mursten, noget som paa den tid var en sjældenhed i Bergen. Den opførtes i 2 etager og indeholdt foruden undervisningsrum, der blev indrettet paa samme maade som før, tillige familiebolig for rektor og kamre til hørerne. Bygningen kostede 3214 rdl. Den blev indviet den 17. november 1706 med en latinsk tale af rektor.³ Som vi senere skal høre, var dette skolehus allerede efter 30 aars forløb saa brøstfældigt, at der maatte foretages en gennemgribende reparation.

¹ I skoletestimonier, hvoraf nogle er bevaret i d. store kgl. bibl. i Kbhvn. (Gl. kgl. saml. fol. 1076).

² Skrivelser i Bergens stiftsarkiv.

³ N. Mæz. III 597. N. Stift. III 594.

Der er ikke tvivl om, at Burennæus baade var en velstuderet filolog og en interesseret skolemand. Magistergraden tog han 1696. Medens han var konrektor, udgav han 1699 en liden latinsk digtsamling: *Epigrammata sacroprofana et serio-jocosa*, forsynet med æresvers af to af skolens hørere; i disse *epigrammata* „forherliger han bispers, lektors eller presteskabets giftermaal og begravelser eller besynger stormænd, der besøgte byen.“¹ Ved at omtale denne digtsamling skriver en yngre slegtning af ham, Edvard Schwartzkopf, mange aar efter Burennæus's død: „Havde jeg havt forstand til at tage imod hans øvrige papirer, da jeg kunde have faaet dem, saa skulde hans hukommelse bleven reddet paa en langt solennere maade.“ I de faa aar, hvori han overlevede Bergens brand, lykkedes det ham at samle sig et nyt bibliothek, der var „udvalgt og rart“. Ifølge Schwartzkopf var han af en „thisisk“ (ftisisk) konstitution og derhos meget kolerisk, hvilket forkortede hans levetid.

Hvor anset skolemand Burennæus end var, saa havde han dog ubehageligheder af en konkurrerende privatlærer, nemlig den fordums hører Jon Knudsen eller Jonas Canuti Hesvichius, som han kalder sig paa latin. Han var, efter at have gjort sig umulig som hører, bleven klokke ved Nykirken. Det ser ud til, at denne mand benyttede sig af kathedralskolens opløste tilstand efter branden til at samle sig disciple, som han ikke, ligesom de tidligere „pugeskoler“, blot bibragte de elementære kundskaber; han førte dem helt frem og afsendte dem med sit testimonium til universitetet. Allerede 1703 dimitterede han Ole Jansen Wessel, Tordenskjolds broder; i testimoniet betegner han sig som svoger af dimittendens fader, raadmand Jan Wessel i Trondhjem.²

Over dette forhold indgav mag. Burennæus i 1707 gennem biskopen en skriftlig klage til konsistoriet, der indkaldte Jon Knudsen. Han paastod, at han engang havde faaet biskopens samtykke til at dimittere sine disciple med sit eget testimonium; men for ikke at fortørne nogen havde han ikke dimitteret i de sidste aar og agtede heller ikke herefter at gjøre det, men vilde heller persvadere

¹ L. Daae i Hist. Tidsskrift II 259.

² Da Jan Wessels søster Katharina vides gift med den følgende klokke til Nykirken, Nils Wendelboe (B. Moe, Tidsskr. f. Personahist. I, 101), kunde man gjette paa, at hun i 1ste egteskab var gift med Jon Knudsen. I universitetsmatriklen er Ole Wessel anført i forbindelse med de fra kathedralskolen dimitterede.

forældrene til at sætte deres børn i kathedralskolen. Trods disse skønne løfter fandt konsistoriet det mest betryggende udtrykkelig at forbyde ham at antage flere disciple under en mulkt af 10 rdr. til latinskolen for hver overtrædelse, „anseende, at han for sin person er af kgl. maj. aflagt med saadant levebrød, hvoraf han nok kan leve og ikke behøver at indfalde udi skolebetjenternes embeder.“ Da der oplystes, at han for tiden kun havde 7 eller 8 disciple, skulde han faa lov at beholde disse, indtil de var modne til at komme i 4de klasse eller i mesterlektien; da skulde han afgive dem til kathedralskolen og derefter aldrig mere befatte sig med at holde skole.¹

Men klokkeren lod sig ikke imponere af Bergens konsistorium. Tilfældet har bevaret hans egenhændige testimonier af marts og april 1708 for Hans Jakob Hjort, Hans Paulsen Glad, Didrik Herman v. d. Lippe og Jakob Hansen Thode.² I universitetets matrikel betegnes disse 4 kun som *Bergenses* uden antydning til, at de var privatister.³ Merkelig nok sees altsaa sønner fra de bedste hjem at være betroet denne frimester.

Mag. Burennæus døde 17. januar 1708. Han blev neppe over 38 aar. Hans hustru Karen var datter af konrektor Edvard Edvardsen. Hun levede til 1757, var altsaa enke i henved et halvt aarhundrede. Paa sine gamle dage boede hun sammen med sin datter, Jens Bruns enke, i Korskirkenes sogn; men den gamle var ikke at formaa til at gaa til alters andensteds end i Domkirken, som hun fra barnsben af var knyttet til, og dette opnaaede hun da ogsaa ved kongelig naade.⁴

Burennæus's eftermand, mag. Erik à Møinichen, var født 1672 paa Bodø, hvor hans fader dengang var prest; senere blev han sogneprest til Nykirken i Bergen. Sønnen blev student fra Kjøbenhavns skole 1693. Han var af en familie, som havde frembragt flere duelige læger, og han selv lagde sig i sin studietid med forkjærlighed efter medicin og kemi. Som alumnus paa Borchs collegium udgav han 5 disputationer, hvoraf de 4 var af medicinsk ind-

¹ Konsistoriets protokol i rigsarkivet.

² *Collectanea ad historiam literariam* paa d. store kgl. bibl. i Kbhvn., ggl. kgl. saml. fol. 1076.

³ Man ser heraf, at man af matriklens angivelse af hjemstedet ikke altid kan være sikker paa, at vedkommende var dimitteret fra byens skole.

⁴ Kongebrev af 23. novbr. 1753 i Bergens stiftsarkiv.

hold. Forøvrigt blev han i begyndelsen af sit ophold paa kollegiet tiltalt og straffet for opsætsighed mod stiftelsens forstander.¹ Efter at have tilbragt de sedvanlige 5 aar i Borchs kollegium havde han haabet et stipendium for at komme udenlands; men dette slog feil. Derimod aabnede der sig udsigter for ham i Bergen, hvor han ankom netop som Burennæus i 1702 overtog rektoratets bestyrelse. Møinichen antoges da til at forrette som konrektor og kom i virkelig besiddelse af konrektoratet samtidig med at Burennæus blev rektor. I sin ansøgning om at blive konrektor udtaler Møinichen som sin hensigt at drive medicinsk praxis ved siden af skolegjerningen; dette blev dog vistnok ikke til noget. Rektor blev han 1708 (biskopens kaldelse er allerede dateret 26. januar) og samme aar magister. Ogsaa Møinichen lod sig ordinere til prest, men antog ikke som formanden en kapellan i Hammer; selv forrettede han som sogneprest i dette store kald samtidig med at han var rektor i byen. Dette maatte gaa ilde, og det var skolen, som kom til at lide mest. I de sidste 10 aar opholdt han sig for det meste i Hammer og synes omtrent ganske at have ladet skolen skjøtte sig selv.

At en saadan forsømmelse af kathedralskolens tarv har kunnet finde sted, vidner tydelig om, at overtilsynet har været meget slapt. Dr. Nils Randulf var en høitbedaget og af alderen svækket mand, da han 1711 afløstes af mag. Nils Smed, der, ligesom sine to eftermænd, Schmidt og Müller, kun beklædte bispestolen i ganske faa aar; ingen af dem tog sig saaledes af skolen, som Randulf havde gjort i sine velmagtsdage.

Møinichen savnede interesse for skolegjerningen, og han har aabenbart som filolog staaet langt under tidens fordringer. Tilsidst havde han bare én discipel i mesterlektien. Den senere prest Peter Harboe Frimann fortæller, at han af sin fader blev sendt til Bergen for at gaa i skole, medens Møinichen var rektor; men da latin-skolen var saa at sige indhyllet i et underjordisk mørke,² blev han betroet til privat undervisning af Ole Camstrup, som dimitterede ham. I 1716 hændte endog det særsyn, at skoledisciple, hjemme-hørende i Bergen, sendtes til den lille latinske i Stavanger, som

¹ Festskrift i anl. af Borchs kollegiums jubilæum s. 90, 112, 165.

² *Triviali Bergarum schola cimmerica quasi involuta tenebris.* Geistliges autobiografier i Kristiania bispearkiv (Rigsark.)

just da havde faaet en ny og virkelysten rektor.¹ Under disse forhold er det noksaa forstaaeligt, at Møinichen ikke formaaede at hævde sin autoritet ligeoverfor de underordnede lærere. Allerede i begyndelsen af sin rektortid havde han en langvarig strid med kantoren Søren Rumann, der tillige var ansat som hører i 1ste lektie. Striden dreiede sig om Rumanns aflønning som kantor; han mente sig forurettet af rektor. Under sagens behandling ved provsteretten blev Rumann af biskopen suspenderet fra sin hørerstilling, fordi han havde „til offentlig forargelse for den hele skole beegnet *rectori scholæ* med stolthed og opsætsighed“.

„Bergens skoles bog“ oplyser, at man i 1719 begyndte at uddele klæde til alle disciple, ikke bare til de fattigere. Forandringen havde øiensynlig sin grund i, at discipeltallet var blevet saa ringe, at der kunde blive noget til alle. Vi faar saaledes sikker besked om, hvormange der gik i hver klasse paa denne tid. De 7 disciple i *suprema* fik hver 4½ alen klæde à 8 fl , 5 disciple i 4de klasse hver 4 alen, i 3dje var der kun 2 disciple, hvoraf den ene fik 3½ og den anden 4¼ alen, thi uddelingen skede „efter enhvers statur“; i 2den klasse var der 4 disciple, i 1ste 12. I hele skolen gik der altsaa kun 30 gutter, fordelt paa 5 klasser. Dette var et meningsløst lidet antal for landets største by og viser, i hvilket forfald skolen var kommen. Forøvrigt sees af „skolebogen“, at man ikke som før lod disciplene faa færdige klæder, men kun klædet. Dettets kostende for hele skolen var 113 rdr. 5 fl 8 ß . Denne udgift bestredes af de indkomne lig- og brudepenge, der beløb sig til 111 rdr., og en beholdning fra det foregaaende aar; endda blev der lidt tilovers. Det vil erindres, at man før havde taget af renterne af skolens kapital til indkjøb af klæder. Nu kunde dette undgaaes og renterne lægges til kapitalen, der voksede alt eftersom elevantallet aftog.

I 1720 (i dette aar er disciplenes navne for første gang skrevet paa norsk) talte mesterlektionen 6 disciple, 4de klasse 6, 3dje 3, 2den 5 og 1ste 7, ialt 27. Af de 7 i nederste klasse var kun én ny-indmeldt. I det hele var der i hele skolen kun 4 nye elever i dette aar. Klædeuddelingen kostede 108 rdr. 5 fl , men da lig- og brudepengene gik op til 115 rdr. 4 fl 9 ß , blev der atter penge tilovers.

¹ Biskop Bircherods kopibog i Rigsark.

Om begivenheder i skolens historie er der ellers ikke meget at sige i denne rektors tid. Da der i 1717 i begge riger holdtes en jubelfest til minde om den lutherske reformationens begyndelse, holdt rektor Møinichen den 31. oktober en tale i skolen om de mest fremragende lærere i reformationens første aarhundrede, biskop Schmidt talte dagen efter om pavedømmets udskeielser, og lektor Bornemann holdt den tredje festdag en tale paa to timer om den rene kristne religion, som nu var bevaret hos os i to aarhundreder.¹

Det er muligt, at Møinichen har været mere paa sin plads som prest end i skolen. Meget vides ikke derom; et enkelt træk er dog opbevaret fra hans virksomhed i Hammer. Et spøgeri paa gaarden Erstad havde i 1711 sat saadan skræk i sindene, at Møinichen af biskopen fik paalæg om at undersøge sagen. Møinichen gik mere koldblodig og skeptisk tilverks, end man dengang var vant til ved deslige foreteelser. Han fik en samtale igang med den formentlige aand, som han underkastede et formeligt forhør. Da han spurgte: „Hvad heder jeg?“ vidste aanden kun at svare: „Du heder rektor,“ og de spørgsmaal af katekismen, som presten stillede, blev saa ufuldkomment besvarede, at Møinichen forlod gaarden overbevist om, at bønderne havde ladet sig holde for nar af en spøgefugl. Historiens udgang kjendes ikke, men den viser, at Møinichen var hævet over tidens fordomme.²

Erik à Møinichen døde 1728, blev begravet 2. august.

— Under Møinichen var mag. Jørgen Harboe konrektor. Han var prestesøn fra Selje, gik under Lintrup i Bergens skole og blev student 1699. Han havde været øverste hører i 4 aar, da biskop Randulf beskikkede ham til konrektor 26. januar 1708, samme dag da embedet blev ledigt ved Møinichens forfremmelse; det var da 40 aar siden nogen hører ved Bergens skole var bleven befordret til en bedre stilling.³ Samtidig med konrektor Harboe var hans broder Nils Harboe hører ved skolen, men omkom som ung mand paa sjøen.

Sandsynligvis har Jørgen Harboe faktisk været rektor i de lange perioder, da Møinichen opholdt sig i Hammer, ligesom han

¹ Kirkehist. Saml. 4 R. I 286.

² Historien er i stor udforlighed fortalt hos O. A. Øverland, *Af sagnet og historien* s. 36—43.

³ Efter kancelliindlæg, meddelt af D. Thrap.

efter dennes død i et halvt aars tid bestyrede skolen. Men hvad han i sin lange skoletid har udrettet, er det ikke let at gjøre sig nogen tanke om. Havde han som konrektor grebet sig alvorlig an, var vel ikke skolens tilbagegang bleven saa sørgelig. Han interesserede sig for sin skoles historie og sendte i 1721 Albert Thura de efterretninger om Bergens skole, der findes optagne i dennes *Idea historiæ litterariæ Danorum*; det er den første behandling af dette emne, der er fremkommet paa tryk. Forøvrigt viser mag. Harboe sig ikke uberørt af tidens honette ambition. I en henvendelse til autoriteterne paaviste han, at ligesom rektor ved kathedralskolen har havt sin gang og sæde sammen med byens sogneprester og borgermestrene, saa har altid konrektor havt lige gang og sæde med kapellaner i byen, sogneprester paa landet og raadmænd; men nu mente nogle af dem, som han hidtil havde havt sin gang med, at skulle rangere over ham. Et kgl. reskript til stiftamtmand og biskop bestemte, at der med den bergenske rangordning skulde forholdes som før.¹ Jørgen Harboe blev 1729 sogneprest paa Voss, hvorfra han 1744 ved mageskifte forflyttedes til Viborg; her døde han 1752.

2. Ole Camstrups privatskole.

Medens kathedralskolen laa i dødvande under Møinichens styrelse, begyndte Ole Camstrup sin private latinskole, som, ialfald i den første tid, ganske fordunklede latinskolen. Camstrup var en prestesøn fra Etne, hvor han var født 1685. I Bergens skole, hvor han under Lintrup blev en mer end almindelig flink latiner, var han Ludvig Holbergs klassekamerat og blev som denne student 1702. Han tog ingen attestats og levede hele sit liv som studiosus og privatiserende skolemand. Efter tilbagekomsten fra universitetet tilbragte han først nogle aar som huslærer hos provst Geelmuyden i Vikør, hvis søn Kristofer han førte saalangt frem, at han 1713 efter en overhøring af rektor dimitteredes „*ex schola Bergensi*“. Paa denne maade dimitteredes dengang ikke sjelden med en rektors testimonium kandidater, hvis hele forberedelse var foregaaet privat. Naar Camstrup begyndte med sin skole i Bergen, er ikke bekjendt; sandsynligvis omkring 1715. Han holdt ved med

¹ Bergens stiftsarkiv.

den i over 30 aar. Han boede paa „Klostret“, hvor han eiede hus og have, og her har altsaa hans undervisning foregaaet. Sandsynligvis har elevantallet aldrig været meget stort, men blandt dem hørte sønner af byens bedste familier. Det har aabenbart været finere at gaa i Camstrups skole end i kathedralskolen, hvor skolegangen var gratis. Medens der fra autoriteternes side altid blev seet skjævt til de andre „pugeskoler“, som sættes igang i Bergen, blev Camstrups ikke blot taalt, men var tydeligvis, ligesom han selv, yndet og respekteret. Han stod sig særdeles godt med saavel den civile som den geistlige øvrighed; stiftamtmand Undal lod sine sønner undervise af ham, og Pontoppidan roste ham offentlig i sin tale ved indvielsen af Seminarium Fridericianum. Ved Camstrups død indrykkede en af hans fordums disciple i Kjøbenhavns Adressekontors Efterretninger et digt til hans ros, hvori det heder:

Mit minde er: han var en dygtig lærefader,
 En født poet, en mand som underviste vel.
 Han lagde i mig først poeters lyst og lader,
 Studerings faste grund og omsorg for min sjæl.
 Udfører mandens ros, I sædle Undaliner,
 Og husker hver sin pligt, som hans discipel var.
 Du Heiberg, Fasting, Paus, I Foormænd og De Finer,
 Udfører mandens ros! I bedre gaver har.

Den før citerede Schwartzkopf udtaler sig i overstrømmende pris om Camstrups filologiske lærdom og pædagogiske begavelse; hans *testimonia scholastica* var saa elegant udarbejdede, at de burde samles og udgives; i historien, især den norske, var han, siger Schwartzkopf, saa forfaren, at man godt kunde sidestille ham med Torfæus. Biskop Bornemann taler om hans „hurtige ingenium, medfødte poetiske geist samt læsning og gode *studia*“. Bergenserne har aabenbart været stolte af ham for hans poetiske gavers skyld. Der har sikkert ogsaa ved Camstrups person været noget vindende. Hildebrand Meyer kalder ham „vores elskværdige og høiagtede bergensk skjald“. Et træk, der vidner om godmodig hjælpsomhed, kan her medtages. Der kom til Bergen en yngre dansk mand, Peder Hjort, som i sin tid havde maattet afbryde sine studier i Kjøbenhavns latinske skole formedelst armod, siden havde gjort tjeneste ved en trup komedianter og havde giftet sig. I Bergen slog han sig ned som danselærer, men det var smaat for ham. Camstrup, der gjorde hans bekjendtskab, fandt, at han var et godt hoved

og endnu ikke havde glemt sin latin. Han tog sig da for at undervise ham gratis og gav sig ikke, før han fik ham frem til universitetet; han oplevede, at den forrige dansemester blev prest og provst i sit hjemland.

Om det liv, Camstrup førte i Bergen, vides forøvrigt ikke særdeles meget. I studentersocieteten, hvoraf han var medlem fra 1716, var han „ephorus“ i hele 12 aar, i hvilken tid han maa betragtes som dette samfunds ledende aand. I 1737 indgav han en ansøgning paa vers om det ledige postmesterembede:

Postmesteren her udi Bergen er død
Og hviler med sine forfædre, —
Høinaadige konge, forund mig det brød,
Saa bliver min lykke straks bedre o.s.v.

Han tillod sig at minde om, at hans geist havde forherliget kongeparrets besøg i Bergen 4 aar tidligere; men det nyttede ikke.

Mest bekjendt er Camstrup bleven gennem den omfangsrige digtsamling, som han 1739 udgav under navnet *Trifolium Metricum*. „Trifolium“ (trekløver) sigter til indholdets 3 afdelinger. Næsten alt er leilighedsdigte, forfattede gennem mange aar og nu samlede. De hæver sig neppe over mængden af den tids leiligheds-poesier, men har naturligvis i høj grad interesseret hans bysbørn. For nutiden har bogen væsentlig betydning som bidrag til de bergenske familiers personalhistorie. En del af disse digte er paa latin og vidner om forfatterens dygtighed i dette sprog. Et enkelt bryllupsdigt (i samme versmaal som Petter Dass's „Nordlands Trompet“) er skrevet i bondedialekt og hører til det bedre i samlingen.

Ole Camstrup var 76 aar, da han døde 29. januar 1762. Hans eneste søn var da allerede sogneprest til Stavangers Domkirke; gennem ham er slekten forplantet til vor tid.¹

¹ Biogr. Lex. Danske Saml. IV 80. Rahbek og Nyerup, Den danske digtekunsts hist. IV 330. J. Barfod, Den fælsterske geistligheds personalhist. I 176. Bergens hist. forenings skr. nr. 4, III 26 fg. Morgenbl. extranummer 1896 nr. 22. Hans digteriske virksomhed behandles indgaaende af L. Dietrichson i Den norske poesis hist. I 95 fgg.

3. Mag. Jakob Steensens rektorat.

Efter den for skolen ligegyldige Møinichen fulgte en rektor, der var skolemand fra top til taa, **Jakob Steensen**. Om denne mands herkomst vides ikke mere end, at hans fader hed **Sten Jensen** og boede i Rudkjøbing paa Langeland; der blev sønnen født 1694.¹ Efter skolegang i Odense blev han student 1712 og tog 1714 theologisk examen med bedste karakter, noget som dengang var usedvanligt. Det følgende treaar tilbragte han i Kjøbenhavn, visselig optagen af studier og undervisning. Han blev ikke alene en dybtgaaende filolog, men lagde sig ogsaa efter dansk og norsk lovkyndighed. Neppe 23 aar gammel blev han 1717 rektor paa Herlufsholm og tog aaret efter magistergraden. Han giftede sig 1721 med **Kristine Voldborg Schouboe**, en enke paa henved de fyrsti. Steensen roses som en af de dygtigste rektorer, Herlufsholm har havt; men de økonomiske forhold, hvorunder denne skole virkede, var blevet saa mislige, at man saa sig nødt til at lukke den i mai 1729.

Da udsigterne til fornyet virksomhed paa Herlufsholm var noksaa smaa, modtog Steensen den 3. oktober 1729 kaldelse til Bergens rektorat. I modsætning til formanden befattede han sig slet ikke med de geistlige forretninger i Hammer, men lod dette kald bestyre af en vicepastor, som oppebar indtægten mod aarlig at udrede 500 rdl. til rektoren. I det hele begyndte der nu en sontring mellem kirken og skolen. Den tid nærmede sig sin afslutning, da man i enhver skolemand halvveis saa en prest og skoleembederne betragtedes som gennemgang til en geistlig stilling. I den første halvdel af det 18de aarhundrede havde de norske kathedralskoler rektorer som **Jakob Rasch** i Kristiania, **Benjamin Dass** i Trondhjem og **Jakob Steensen** i Bergen, der ved sin fremragende dygtighed og berømmelse hævede landets lærerstand til en selvstændig betydning, som før var ukjendt.

Der foreligger saadanne vidnesbyrd om mag. Steensens rektorat, at der ikke kan være tvivl om, at han maa regnes blandt de ypperste Bergensrektorer, og at skolen under ham har havt en glans-

¹ Efter G. L. Wad, *Rektorerne paa Herlufsholm*, Kbn. 1878, hvor Steensens levnet er behandlet udførlig s. 199 fgg.

tid. Hildebrand Meyer, som vel ikke havde været hans discipel, men dog havde rig leilighed til at dømme om skolen og dens rektor, skriver derom: „Han modtog skolen efter sin formand udi en forfalden tilstand; men han viste, hvad en mands dyd og duelighed kunde udrette; thi han satte skolen udi saadan tilstand, som den aldrig havde været, og ingen syntes med nogen ære at kunne reise til akademiet, uden han havde nydt denne mands information og var forsynet med hans testimonium. Neppe har skolen nogen tid staaet udi større anseelse, ei heller været frekventeret mere talrig og med større nytte, og aldrig har den heller mere floreret end udi hans tid. De mangfoldige kandidater, som han i sin tid dimitterede, har gjort sig noksom bekjendt overalt udi rigerne.“¹

Med ikke mindre lovord omtaler Steensens fordums disciple denne sin lærer. Nordlændingen Nils Bloch, som Steensen dimitterede 1741 (siden prest i Telemarken), mindedes med taknemmelige

Rektor STEENSENS haandskrift.

Efter et brev af 25. Juni 1743 i Bergens stiftsarkiv.

følelser „denne store lærer, hvis støv jeg ærer, og som var berømt saavel af sin store lærdom som af sine uforlignelige læregaver.“ Han skal, heder det andensteds, mesterlig have forstaaet den kunst at gjøre det alvorlige behageligt, uden at alvorlet led derved. Den senere biskop i Bergen dr. theol. Eiler Hagerup var paa hans tid hører ved skolen, og hans ansigt lyste, fortæller man, naar talen var om Steensen og hans undervisning.²

Mag. Nathanael Sunde, der døde som prest i Sund, var 1734 bleven dimitteret af Steensen. Han har om sin rektor nedskrevet følgende: „Under denne store lærer og skolereformator profiterede vi meget. Indtil skolen blev opbygget, maatte vi læse i huset hos ham fra tidlig om morgenen til kl. 1 om eftermiddagen og fra kl. 2 til 7 om aftenen. Alle geistlige og andre lærde

¹ N. Magasin III 596.

² Personalhist. tidsskr. IV 2. L. Sagens skoleprogr. om Bergens kathedralskole.

strømmede til for at høre denne lærde rektor, naar han holdt oration, ja mange kom ofte i læsetimerne paa skolen for at høre ham forklare *Ciceronis Officia* og *Isocratis Orationes*. I hans tid blev skolen fra alle kanter formeret med disciple. Private skoler syntes paa den tid at have været unødvendige. I græsk og latin, filosofi og theologi profitterede vi meget af ham, især i det sidste, besynderlig naar han præparerede os til *sacram coenam*² 2 dage forud med bøn og sang i hele skolen; thi da talte han for os som en fuldkommen prest og bad os flittig læse det nye testamente, ikke alene for grundsprogets skyld, men lagde alvorlig dette til: „Derudi er den rette himmelvei.“³

Efter hvad Nathanael Sunde forøvrigt fortæller fra sin skolegang, var rektor Steensen baade selv musikalsk begavet og søgte at udvikle musikalske talenter blandt disciplene. Da kong Kristian VI i 1733 besøgte Bergen, afsang Nathanael, som da var mesterlektianer, en solo til ære for kongen, da denne steg iland paa Triangelen, efter en musik, som var komponeret af rektoren.

Det fremgaar af Nathanael Sundes udtalelser, at skolen i nogen tid var husvild. Den bygning, som efter den store brand toges i brug i 1705, var nemlig ikke solidere end at den efter 30 aars forløb maatte underkastes en hovedreparation eller maaske rettere ombygning. Rektor og hørere havde maattet flytte ud af huset. Efter loven var det kirkernes sag at bekoste istandsættelsen; men disse var siden ildebranden i økonomisk henseende daarlig stillede, hvorfor kirkevergerne prøvede alt muligt for at spare dem for denne udgift, idet de gjorde gjældende, at kathedralskolen selv havde en saa stor kapital, at byggearbeidet deraf kunde bestrides. Denne betragtning vilde stiftamtmand og biskop ikke gaa med paa. Da istandsættelsen maatte paaskyndes, hvis ikke bygningen skulde falde ned, bestemte disse autoriteter sig til at optage laan hos manufakturhuset i Bergen og derfor pantsætte nogle af skolens obligationer. For disse penge blev en del af arbeidet udført. Inden man skred til fortsættelsen, erhvervedes et kgl. reskript af 12. april 1737, hvori det bestemt forbydes at bruge noget af skolens kapital eller dens renter til dette øiemed. Derimod tillades det kirkeinspektørerne

¹ Til Guds bord.

² Kirkelig kalender 1875 s. 49 fg. efter de utrykte partier af Hattings prestehistorie.

paa kirkernes vegne at laane de til byggearbeidet fornødne penge af skolens kapital mod obligation til skolen og aarlig rente, indtil kirkerne bliver istand til at indløse obligationen. Paa samme vis skal kirkerne udstede obligation for de hos manufakturhuset laante penge, saa at skolen kan faa sine panteobligationer tilbage. Udgiften ved dette arbejde blev ligelig fordelt paa byens 3 kirker.¹

Rektor Steensen, som ikke var fremmed for tidens sterke higen efter rang og titler, ansøgte i 1733 om „at nyde et anseeligere navn blandt deres kgl. majestæts allerunderdanigste tro tjenere“ og antydede en beskikkelse som assessor i høiesteret. Dette bevilgedes, og „assessor Steensen“ blev nu rektorens benævnelse indtil 1747, da han blev virkelig justitsraad, som dengang var en usedvanlig høi titel for en rektor.

De æresbevisninger, som saaledes blev Steensen tildelt, skyldes maaske mindre hans dygtige bestyrelse af kathedralskolen end hans betydning for det dansk-norske skolevæsen i det hele. De lærde skoler modtog, som bekjendt, en fornyelse gennem forordningen af 1739. Forarbejderne hertil begyndte allerede 1732, da Kristian VI udstedte et reskript til samtlige biskoper om at afgive sine erklæringer om skolernes mangler med forslag til forbedring. Biskop Bornemann i Bergen henstillede, som rimeligt kunde være, til kathedralskolens erfarne rektor at udtale sig. Steensens erklæring, dateret 8. decbr. 1732, „Uforgribelige betænkninger om skolevæsenets forandring og forbedring“, er endnu i behold. I begyndelsen af 1733 nedsattes en kgl. kommission med geheimeraad Iver Rosenkrantz som formand; dens sagkyndigste medlem var prof. Hans Gram. Før Steensen kom til Norge, havde han staaet Gram personlig nær, og denne havde stor respekt for hans meninger. Det er saaledes rimeligt nok, at der blev tillagt Steensens erklæring en betydning fremfor alle andres, og at den fik stor indflydelse paa den nye ordning af skolevæsenet.

Af Steensens erklæring skal vi her eksempelvis nævne enkelte punkter.²

Han dadler meget, at den grammatik, hvoraf børnene skulde lære det latinske sprog, var skrevet paa latin, et børnene paa forhaand ubekjendt sprog. Den bør affattes paa dansk og saaledes, at samme

¹ N. Magasin III 598.

² Efter det uddrag af hans „Uforgribelige betænkninger“, som er meddelt i Nyerups Udkast til en historie om de lat. skoler s. 184—194.

bog kan strække til for hele skolen, saa at man kan afskaffe baade Donat og den større grammatik, som hidtil var brugt i de høiere klasser. Han foreslog til dette brug at lade oversætte fra tysk Joachim Langes grammatik som den bedste han kjendte. Dette arbeide blev ogsaa udført, dog først 1741, af en dansk magister Andreas Lundhoff; denne oversættelse blev da ogsaa straks indført i Bergens skole, til hvis brug Steensen gennem biskopen bestilte 40 à 50 eksemplarer.¹ Imidlertid havde man i Danmark kastet sine øine just paa Steensen som den rette mand til at skaffe skolerne en ny latinsk grammatik. Opgaven tiltalte ham, og han lagde haand paa verket; men forskjellige omstændigheder nødte ham efter nogen tids forløb til at frasige sig dette arbeide. Endelig fik man 1751 ved rektor Anchersen en grammatik, som blev indført i alle skoler.

Steensen ivrer i sin betænkning imod alt pugverk og udenadslæsning; selv grammatikens paradigmer burde indøves paa skolen ved lærerens hjælp. I det hele maatte alt, som skulde læres, gennemgaaes i forveien paa skolen; og naar disciplen skulde gjøre rede for sin lekse, maatte han bruge andre ord end de, som stod i bogen. Han fandt det urigtigt, at hver dag, ja næsten hver time havde sit fag, hvilket kun gjorde disciplene konfuse; „i den sted burde med én videnskab kontinuerlig fortfares, indtil derudi nogen kjendelig progres var gjort.“

Idet Steensen vilde lægge mere arbeide paa lærerne, som burde være noget andet end „hørere“ i ordets egentlige betydning, vilde han ogsaa have deres ydre kaar forbedret. Der skulde ved hver skole være en kapital til lærernes lønsforbedring. De burde regelmæssig hvert 3dje aar faa tillæg i sin løn, — saavidt vides, den første tanke om alderstillæg for lærere. Desuden burde de duelige hørere have udsigt til forfremmelse inden skoleetaten; derimod tiltalte det ikke Steensen, at lærere belønnedes med pretekald.

Blandt andre forandringer i skolevæsenet havde den gennemgribende forordning af 1739 foretaget en betydelig reduktion i latinskolenes antal. De midler, som de nedlagte skoler eiede, benyttedes til at forbedre lærerlønningerne ved de skoler i stiftet, som beholdtes. Nu var der paa hele Vestlandet kun én skole at inddrage, nemlig Stavangers, hvis midler kom Kristianssands kathedralskole tilgode. I Bergens stift var der ingen. Den hele foranstaltning medførte

¹ Steensens brev til biskopen i Bergens stiftsarkiv.

altsaa ikke den tilsigtede fordel for de bergenske lærere. Tvertimod mistede disse noget af sine gamle indtægter, da forordningens § 60 afskaffede den „omgang med sang“, som havde fundet sted fra Arilds tid; lærerne gik altsaa glip af sin andel i diskantpengene. Det var visselig efter anmodning af Steensen, at biskop og stiftamtmand i 1740 fremholdt lærernes daarlige stilling i en skrivelse til kancelliet. De oplyser, at renterne af skolens kapital udgjør 260 rdl. aarlig, hvoraf 50 rdl. bruges til kapitalens vekst, det øvrige gaar til fattige disciple. De foreslaar nu, at af disse penge for det første gives 24 rdl. til 1ste lekties hører, som har meget lidet at leve af; de øvrige 236 rdl. bruges til skolens øvrige udgifter, deriblandt forbedring af lærerlønninger. Forslaget blev af kancelliet forelagt de mænd, som havde været de ledende i den store skolekommission, biskop Hersleb og prof. Gram, som udtalte, „at skolens kapitaler er alle givne til fattige disciples hjælp og ikke til andet.“ Derfor fandt de det betænkeligt at tage rentepengene fra dem. Dog tillades det af de 260 rdl. at anvende som før til kapitalens forøgelse 50, til forbedring af konrektors løn 50, til skrivesager for regnskabsføreren 10, til skolens vedforsyning 20 og til skorstensfeieren 2 rdl., „saasom det kan ansees at være til disciplenes nytte.“ Hvad lærernes tab af diskantpenge angaar, da faar de her finde sig deri uden erstatning ligesom i alle andre skoler. Disciplenes tab i samme anledning, der anslaaes til 50 rdl. eller mere, erstattes dem med 30 rdl. af renterne. Hvad den nederste hører angaar, da faar han nøie sig med, hvad han hidtil har havt „og soulageres med haab om ascension til de høiere lectier i skolen, naar vacance bliver.“¹ — Havde de bergenske lærere ventet sig nogen forbedring i sine kaar ved den nye ordning, blev de grundig skuffede.

Forordningen af 1739 bestemte, at der aarlig straks efter St. Hansdag skal holdes offentlig examen, hvortil rektor ved 2 disciple skal indbyde stiftamtmand og biskop, presterne og de medlemmer af magistraten, som er studerede. Der examineres i mundtlige fag og gives en latinsk stil, som biskopen vælger. Ved den mundtlige prøve kunde enhver af de indbudne rette spørgsmaal til examinanden, og den fornemste af dem bør bestemme, i hvilket kapitel af de gjennemgaaede autorer der skal examineres.

¹ Reskript af 2. septbr. 1740 i Bergens stiftsarkiv.

Ved denne examen havde Steensen den indvending, at tiden faldt saa ubekvem som muligt for hans skole; thi dimittenderne maatte, for at komme tidsnok til depositsen, reise sydover om vaaren med de først afgaaende skibe og vilde saaledes aldrig kunne deltage i skolens examen. Desuden pleiede altid biskopen paa den valgte tid at være paa visitatsreise. Af disse og andre grunde begjærede Steensen, at examen publicum i Bergens skole maatte afholdes i begyndelsen af marts. Hans grunde blev i kancelliet fundne fyldestgjørende og hans begjæring opfyldt.¹

Den tilstrømning, som Bergens skole kunde glæde sig ved under Steensen, bragte ham til at tænke paa, om ikke noget kunde gjøres for alle de elever, som var hjemløse i Bergen. Da Erik Pontoppidan i 1748 overtog bispeembedet, henvendte rektoren sig straks til ham; han forestillede ham, at de udenbys disciple i en saa stor og fristende by som Bergen var udsat for fordærvelse, dersom de ikke holdtes under tilbørlig opsig. Han mente, dette skede bedst ved at faa istand en stiftelse, hvor de kunde bo sammen under kontrol. Den tanke, Steensen saaledes udkastede, slog rod hos Pontoppidan, som aaret efter havde anledning til i Kristiania at tale med kongen selv om sagen. Den stiftelse, som efter Steensens tid virkelig kom istand, blev noget mere, end han havde tænkt sig: Seminarium Fridericianum blev ikke blot et herberge for skoleungdom, men en læreanstalt.²

— Da Steensen blev rektor, fik skolen ogsaa en ny konrektor, idet den hidtilværende øverste hører Jens Pedersen Hanning (hvis farfaders fader havde været skolens anden konrektor) i 1729 efterfulgte Harboe. Han havde neppe været konrektor et halvt aar, da han tog afsked 17. marts 1730, rimeligvis paa grund af sygdom; han døde kort efter.

Hans eftermand blev Mathias Albert Haberdorff, der skulde blive et sandt kors for Steensen og en plage for alle, som fik med ham at bestille. Haberdorff var født Kjøbenhavner, af en ganske ukjendt slekt. Student blev han 1717. Det testimonium publicum, han fik fra universitetet 1729, var forfattet af Hans Gram, som selv bekjendte, at det var det sletteste af de mange hundrede testimonier, han havde skrevet, og dog bedre end Haber-

¹ Skriv. fra kancelliet af 14. novbr. 1739 i Berg. stiftsark.

² Büsching, Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften III 398 fgg.

dorff havde fortjent.¹ Det fortælles, at Haberdorff førte et vildt liv som student, og en skramme i ansigtet, som han beholdt til sin dødsdag, skrev sig fra et kaardestød under et slagsmaal. Han gik ubefordret ligetil 1730, da han efter en ansøgning paa vers opnaaede konrektoratet i Bergen. At han fik det, skyldtes nok mest, at han egtede en broderdatter af Bergens biskop Markus Müller.² Det lykkedes ham 1733 tillige at blive prest ved St. Jørgens hospital og de søfarendes fattighus. I Bergen slog han sig til pietisterne, men levede i ufred med de fleste mennesker. Med sin rektor kom han fra første stund paa en spændt fod og var ham i mange aar en daglig plage. I sine breve til Gram klagede Steensen bittert over dette forhold; men Gram kunde bare trøste med, at konrektoren „med sin dristighed i det onde“ vel tilsidst vilde gjøre sig umulig i Bergen. Samtidig ærgrede Haberdorff i egenskab af hospitalsprest biskop Bornemann saaledes, at denne klagede til kirkeinspektionskollegiet og vilde have ham afsat. Der kom da under 15. novbr. 1738 en skarp tilrettevisning til konrektoren „formedelst hans fra embedets tiltrædelse udviste forhold ved trættekjærhed, opsætsighed imod hans foresatte og allehaande selvraadige forgribelser imod sine medundersaatte og derved givne forargelser i menigheden, skolen og byen.“³ Han svarede øieblikkelig kollegiet med udsøgt hyckleri, „at hans skjulte liv i Kristo skulde ved kollegiets formaninger dag fra dag oplives og forbedres.“ Efter 11 aars skoletjeneste gik Haberdorff helt over til kirken, da han 1741 blev residerende kapellan ved Domkirken og 1747 sogneprest til Nykirken. Som prest brugte han fra prædikestolen at chikanere dem af sine uvenner, som han ikke paa anden maade kunde angribe. De skarpe advarsler, han af og til modtog, kunde han give en god dag, da mægtige venner i hovedstaden holdt sin haand over ham. Denne prest, som forlængst burde været afsat, hædredes med rang som konsistorialraad, derefter som professor, og blev endelig stiftsprovst i Kristiania, hvor hans biskop sagde om ham: „Denne mand beskjemmer vor orden.“ Han døde pludselig 1762.

¹ Brev fra Gram til statholder Rantzau af 13. juli 1737 i O. Wolfs Journal 1810 II 30.

² D. Thrap i Biogr. Lex.

³ N. Magasin III 307 fg. Bergens hist. forenings skr. nr. 7, I 10. Kirkelig kalender II 198.

Steensen havde været et skinnende lys i den dansk-norske skoleverden, men det blev altfor snart udslukt. Affældigheden og tilbagegangen begyndte paaældende tidlig. Da Pontoppidan i 1748 som biskop, fuld af initiativ og handlekraft, kom til Bergen, fandt han den kun 4 aar ældre rektor som en svækket og udslidt mand. Følgerne var allerede paaatagelige. I de høiere klasser stod disciplinen paa svage fødder, og i hele skolen forefaldt betænkelige uordener og forsømmelser. Biskopen henvendte sig (30. oktbr. 1748) skriftlig til Steensen om at paase, at mesterlektianerne fremmødte paa skolen til bestemt tid og ikke, som nu ofte skede, naar klok-

ken gik til 10. Desuden klagede han over disciplenes korsang i Domkirken, som er bleven „til en daarlig børneleg“, til hvilken der undertiden bare indfinder sig én eller et par disciple. Hørerne havde aldeles ophørt med at følge sine disciple til kirken.

Biskop ERIK PONTOPPIDAN.

Nogle maaneder senere (17. janr. 1749) lod biskopen i en ny skrivelse Steensen forstaa, at, som forholdene nu var i Bergens skole, kunde man ikke engang vente skolelovens iagttagelse i alle punkter. Han bad derfor rektoren udtale sig om,

hvilke afslag i fordringerne der passende kunde gjøres. Denne henvendelse fandt Steensen krænkende. Han svarede, at skoleforordningen baade kunde efterleves i alle ting og virkelig ogsaa blev efterlevet; her læses i alle foreskrevne timer og i alle foreskrevne materier; „følgelig er her en upaaklagelig og god skole.“

Pontoppidan tilstillede rektoren faa dage derefter en udførlig fremstilling af de mangler, han fandt ved skolen. De 3 nederste klasser, skriver han, kan jeg lade passere; men 4de lektie og mesterlektionen er i en saare slet tilstand. „For mig er det bevis nok, at jeg endog af de disciple, som iaar dimitteres til akademiet, har paa visse spørgsmaal faaet af deres egen mund til gjensvar: Dette kan vi ikke gjøre, det forstaar vi ikke, den bog har vi ikke læst.

Hvilken lærer deri har mindst eller mest skyld, er et andet spørgsmaal, som jeg ikke har behov at gjøre, men giver Dem selv at betænke, al den stund hele skolen er Dem betroet og staar under Dem, saa De ikke selv fratager Dem skylden ved at anklage og overbevise andre.“ Det værste af alt, skriver biskopen, er disciplenes frie og frække levemaade. Midt i skoletiden hænder det, at de færdes paa saadanne steder, hvor de aldrig burde findes. „Ja saavidt gaar deres daarlighed, at de bevislig anstiller ordentlig assemblés, lader hente kvindfolk til sig af byen, kjørende paa deres bekostning i kareter og modtagne ved døren af musikanter, som og siden spiller op ved deres danselag.“ Han minder om, at de fleste af disse unge mennesker i fremtiden vil blive prester, og at det er hans pligt som biskop at skride ind, naar galt er paaferde. Han ender saaledes: „En forandring er her høist fornøden; uden den kan min samvittighed ei finde fred. Lader os da træde sammen i det kristelige forsæt at overlægge og udfinde mulige midler til en forbedring.“

Pontoppidans alvorlige og bestemte holdning i denne sag undlod ikke at gjøre sin virkning paa Steensen. De drøftede sagen mundtlig; men biskopen fandt ham saa svækket, at han forstod, at der maatte skaffes ham lettelse eller rettere afløsning i skolearbeidet. Han fik, dog ikke uden vanskelighed, Steensen til at indgive ansøgning om beskikkelse af en subrektor, som skulde bære embedets byrder mod en løn af 300 rdl. af skolens midler samt 100 rdl. i accidentser. Derefter skrev biskopen straks til kancelliets sekretær Jessen et brev, hvori det bl. a. heder: „Vores latinske skole er i slet stand, endskjønt dens rektor, justitsraad Steensen, er en excellent mand, men udslidt.“ Da ogsaa konrektoren er sygelig, beder han Jessen give anslag paa en habil og tillige kristelig-sindet mand til subrektor. En saadan vilde have udsigt til at succedere i embedet, der anslaaes til 1000 rdl. Selv har han tænkt paa mag. F. C. Eilschow, „dersom hans religion ikke er altfor filosofisk.“ Derom beder han nu Jessen at forhøre sig.¹

Der blev dog ikke brug for nogen subrektor. Det gik raskt nedad med Steensens helbred. Der fortælles, at de pinlige forhandlinger med biskopen angreb ham saaledes, at han blev kastet paa sygeleiet; han gik tilsengs med de ord: „Herfra kommer jeg

¹ Kirkelig kalender I, 49 fgg.

aldrig mere til at reise mig.¹ Hans død indtraf 30. marts 1749. Han blev 55 aar gammel. Steensen efterlod sig en aldrende enke, men ikke børn. Han havde i al sin rektortid maattet udrede til sine to formænds enker en aarlig pension paa tilsammen 100 slettedaler.² Da der nu blev ikke mindre end 3 rektorenker, blev det bestemt, at de to ældre skulde som før nyde tilsammen 100 sl. daler og Steensens enke alene 100 sl. daler, hvilke pensioner efter billig fordeling skulde betales af den nye rektor og de nye prester i Hammer.³

Ledigheden i rektorembetet benyttedes nemlig til at foretage en fuldstændig løsning af den forbindelse mellem Hammer prestekald og rektoratet, der havde bestaaet siden 1622. Dette fulgte med nødvendighed af den sidste skoleforordning, som i sin § 6 forbød enhver rektor og konrektor at have noget andet end sit skoleembede at tage vare paa, „efterdi samme, naar han opvarter det troligen, kan skaffe ham nok at bestille.“ Det nye forhold blev allerede under 5. mai 1749 fastsat ved et kgl. reskript, der suppleredes ved et lignende af 5. decbr. s. a. Hammer skiltes fra rektorembedet, og det store kald — det havde 5 kirker og 3 kapeller — deltes i to, idet anneksed Hosanger blev eget prestegjæld. De to sogneprester skulde tilsammen udrede 300 rdr. aarlig til Bergens rektor samt 100 slettedaler til rektorernes enker.⁴

4. Mag. Jakob Høyer.

Samme dag da afgjørelsen om Hammers fraskillelse fandt sted — 5. mai 1749 — fik den nye rektor, mag. Jakob Høyer, kongelig udnævnelse. Høyer var født paa Sjælland 1712, søn af en prest. Han blev 1732 student fra Roskilde skole og tog 1742 magistergraden; samme aar blev han øverste hører ved vor Frue skole (Metropolitanskolen) i Kjøbenhavn. I de 7 aar, han virkede her, vandt han et navn som dygtig lærer og optraadte i litteraturen. En poetisk oversættelse af Reineke Fos, som udkom 1747, et ret

¹ D. Thrap i Biogr. Lex.

² 100 slettedaler var = 66 rdl. 4 $\frac{1}{2}$.

³ Reskript af 5. mai 1749 i Bergens stiftsark.

⁴ Frimanns stiftelser I 130 fgg.

merkeligt arbeide, menes at skyldes Høyer.¹ Allermest henledede han opmærksomheden paa sig ved sin optræden mod filosofen Eilschow, den bekjendte reformator saavel paa skoleundervisningens som paa sprogets omraade. Høyer optraadte i denne polemik som en dygtig forsvarer af det bestaaendes ret.

Som man efter mag. Høyers fortid kunde vente, blev han en fortræffelig rektor. Der blev sat en stopper for de uordener, som havde indsneget sig i Steensens sidste tid, og Pontoppidan kunde i en skrivelse af 16 novbr. 1751 til oversekretæren i det danske kancelli grev Holstein indberette: „Vor nye rektor fortjener største flittigheds ros og har meget vel begyndt at bringe skolen i flor.“ Imidlertid havde han i nogle aar en kamp at bestaa med en konkurrerende privatskole („pugeskole“), der var oprettet af en norsk akademikus Rasmus Finde Cortin.

Cortin havde en kort tid været knyttet til kathedralskolen. I mellemtiden mellem Steensens død og Høyers ankomst var konrektoren, Lakiær, en tidlang fraværende paa en reise til Danmark, og biskopen lod da, for at holde maskineriet gaaende, Cortin konstituere som konrektor. Denne havde gjennemgaaet Trondhjems skole under den udmerkede rektor Benjamin Dass og var visselig en velstuderet mand; som student havde han med forkjærlighed lagt sig efter levende sprog og navnlig dygtiggjort sig i fransk. Men under sin konstitution ved skolen viste Cortin et utaaeligt overmod ligeoverfor hørerne, af hvilke én, Hans Whitte, vilde have ham sat under provsteret. Mod disciplene var han en tyran og vakte anstød ved sin forargelige banden. Man længtes efter at blive ham kvit og biskopen tilskrev 17. febr. 1750 Lakiær om at komme hjem og overtage sit embede; „hvad fortræd jeg har havt af Cortin, som fremfor alle mennesker paa jorden har saaret mit sind med sin forgiftige slangebraad, det ved Gud alene.“ Lakiær kom da omsider tilbage, og det var vel da, at Cortin, som nu var ledig, begyndte med sin pugeskole, til hvilken han endog lokkede disciple fra kathedralskolen. Af disse dimitterede han 6 til universitetet, men med slet resultat, idet nogle blev rejicerede, andre fik admonition. Rektor Høyer vilde ikke finde sig i denne konkurrence, som rent ud stred mod Kristian d. 5tes norske lov. Ved biskopens hjælp opnaaedes et kgl. reskript af 5. mai 1752, hvorved Cortins privat-

¹ Rabbek og Nyerup, Den d. digtekunst under Fredrik d. 5te s. 19.

skole blev forbudt som „stridig mod den offentlige latinske skoles flør og frihed“. Cortin fik dog lov til at fortsætte de gutters undervisning, som han da havde i sin skole, men dimittere maatte han ikke.¹

Vi har nogle gange nævnt konrektor Lakiær og skal her noget nærmere omtale denne mand, hvis navn ved aarhundredets midte var paa alles læber, ikke formedelst særlig pædagogisk eller anden dygtighed, men fordi han spillede en hovedrolle i en bergensk skandalhistorie af betydelige dimensioner.

Paul Lakiær var født 1713 og blev student fra Ribe skole 1734. Af en haandskrivelse fra Kristian d. 6te af 23. april 1738 sees, at kongen vilde hjælpe ham (og en anden studiosus) til en reise til fremmede universiteter.² Mere vides ikke, om ham, førend han 1742 træffes i Bergen som Haberdorffs eftermand i konrektoratet. Rektor Steensen, som i sine senere aar kunde trængt en duelig konrektor, var ilde hjulpen med Lakiær, som ikke formaaede at optræde med nogen autoritet; han var ogsaa noksaa sygelig, „led af skjørbug og hypokondri.“ Det var derfor ved Steensens bortgang ingen, der tænkte paa Lakiær som rektoremne. Forøvrigt var det just i Steensens dødsaar, og da skolen allermest kunde behøve sin konrektor, at Lakiær begav sig paa sin omtalte lange udflugt til Danmark. Det var snart kjendt over hele Bergen, at han paa denne reise havde med sig politi- og borgermester Mathiesens ugifte, men frugtsommelige datter. Nogle aar efter kom det op, at jfr. Mathiesen, som fødte sit barn i Jylland, af Lakiær var bleven hjulpet til at faa barnet døbt som egte ved hjælp af falske attester og falske navne. Retsforhandlingerne, som strakte sig over aar, bragte for dagen, at viceborgermester Peter Severin Garboe var barnets fader, og der fremkom derhos andre graverende oplysninger om denne mand og hans ligesaa letsindige hustru. I det hele faar man af denne retssag ligesom ogsaa ved at gjenneblade bispearkivets papirer et bestemt indtryk af, at den moralske forældelse har været stor i byens fornemmere kredse ved midten af det 18de aarhundrede.³

¹ J. F. Lampe i Kirkelig kalender I 59. Theol. tidsskr., udg. af Caspar og Johnson, ny række V 452. Bergens stiftsark.

² Möllers Mnemosyne III s. CLI.

³ Den udførligste fremstilling af den hele skandalsag findes hos F. W. Wivet, Forsøg til fortælling om merkverdige sager udførte i høiesteret.

Biskop Pontoppidan indsendte under 8. januar 1754 til kancelliet en redegjørelse for konrektorens forhold i denne sag og udtalte, at han „havde fornummet disciplenes kjendelige anstød paa denne deres lærer som den, de ikke længere havde eller kunde have synderlig respekt eller kredit for.“ Et reskript af 15. februar paalagde biskopen at sætte Lakiær under tiltale og suspendere ham fra hans embede, dog med bibehold af løn. Den 8. marts modtog Lakiær en skriftlig meddelelse fra biskopen om, at han fra samme dag suspenderes som konrektor.¹ For at hævne sin ven Lakiær og formodentlig tilskyndet af denne fremkom nu Garboe under et forhør i Jylland med den over alle grænser lumpne sigtelse mod Pontoppidan, at denne formentlig var ligesaa skyldig ligeoverfor borgermester Mathiesens datter som han selv. Biskopen tog sig overordentlig nær af denne frække beskyldning og reiste om sommeren til København for at rense sig for enhver mistanke, hvilket fuldkommen lykkedes. Men til Bergen kom han ikke mere tilbage. Lakiær blev 1754 af provsteretten fradømt sit embede, men en høiesteretsdom af 1757 frikendte ham. Han fungerede saa atter som konrektor indtil begyndelsen af 1769, da han søgte og fik afsked. Han havde indgaaet en akkord med Hans Mikal Seehus om, at denne skulde overtage hans embede mod en aarlig pension til Lakiær; men da denne tog afsked, vilde Seehus ikke forlade Danmark, hvor han var bleven prest.² Lakiær vedblev at bo i Bergen til sin død 1783; trods sin sygelighed naaede han en alder af 80 aar.

Konrektoren var ikke den eneste lærer, som forvoldte Høyer ubehageligheder i hans faa rektoraar. Fra sin formands tid havde han modtaget en hører ved navn Hans Mathias Whitte, en prestesøn fra Manger. Hans fader havde i sin tid i København vakt en del opsigt ved pædagogisk initiativ og indsigt, lagt for dagen ved skrifter saavel som gennem lærerpraxis. Ikke mindre end 3 af hans sønner (de forekommer alle i det følgende) havde i Steensens tid været lærere i Bergens skole. Da Hans Mathias i 7 aar havde været hører ved kathedralskolen, reiste han med biskopens permission til København for at sollicitere. Da hans vikar mag. Ludvig Daae i 1752 blev kapellan i Leikanger, lod Pontoppidan en anden faa hørerposten mod for det første aar at afgive 100 rdl.

¹ Dokumenterne i Bergens stiftsark.

² Bergens hist. forenings skr. nr. 8, Thraps afhandl. s. 2.

til Whitte, som da havde været borte i omtrent 4 aar og ingen mine gjorde til at komme hjem, uagtet hans permission for længe siden var udløben. Afsættelsen fra hørerposten virkede saaledes paa Whitte, at han henfaldt i melankoli „og stor sinds urolighed“. Man sendte ham over til Bornholm til en ældre broder, som der var prest. Denne klagede til kancelliet over biskopens fremfærd. Pontoppidan oplyste da i en officiel skrivelse fra Kjøbenhavn, at han umulig længer kunde lade lærerposten staa ledig, især da ogsaa samtidig konrektor var borte; fremdeles at H. M. Whittes broder Johan Whitte, kapellan til Korskirken, i biskopens hus havde erklæret, at Hans Mathias ikke havde lyst til mere at indtræde i skoletjenesten, og endelig var det godtgjort, at han ogsaa i sin hørertid nogle gange havde lidt af sindssvaghed og urolighed. Biskopen foreslog derfor som et middel „til dette elendige menneskes hjælp og ophold“, at to hørere, som ved hans afgang forfremmedes til en høiere klasse, og den nye 1ste lektiehører, som ved samme leilighed antoges, skulde sammenskyde aarlig tilsammen 50 rdl., hvortil af skolens rentepenge kunde lægges 20 rdl., og for disse 70 rdl. maatte man kunne paalægge hans broder paa Bornholm at have ham i sit hus. Dette forslag billigedes ved kgl. skrivelse af 16. januar 1756.¹

Ogsaa denne historie vakte adskillig opsigt og blev af Pontoppidans uvenner benyttet til hans skade. Benjamin Dass skriver derom fra Kjøbenhavn i et brev til Suhm af 15. novbr. 1755. Dass, som ikke var nogen beundrer af Pontoppidan, fremstiller sagen, som om Whitte var ulovlig afsat og derfor var gaaet fra forstanden; „manden“ (biskopen) havde villet undskylde sagen med, at sindssyge var arvelig i Whittes familie, og af denne grund blev der indrykket i aviserne en erklæring om, at Whittes fader og moder havde sin sunde fornuft til sin dødsdag.² Det kan ikke betvivles, at Pontoppidan i denne sag handlede udelukkende af hensyn til Bergens skoles tarv. Forøvrigt maa Whitte snart have kommet sig igjen; thi endnu samme aar (1756) vendte han tilbage til Bergen, hvor han blev konstitueret som lektor ved Seminarium Fridericianum. I 1760 blev han kapellan ved Nykirken, men straks efter gik han

¹ Dokumenterne i Bergens stiftsarkiv.

² P. F. Suhms Levnet og skrifter, Khvn. 1798, s. 228.

PROGRAMMA
De
ANTIQUA NATALIUM CELEBRATIONE,
COMPARATA
CUM HODIERNA,

Occasione

Natalis

REGIS AUGUSTISSIMI,
FRIDERICI QVINTI,

*REGIS Daniae & Norvegiae, Vandalorum Gothorumque, Ducis
Slesvici, Holsatiae, Stormariae & Ditmarsiae, Comitiss in
Oldenburgo & Delmenhorstio,*

Publicatum

&

Orationi, pridie Calendarum Aprilis Anni MDCCLIII, hora
ante meridiem decima, in Cathedra Scholaistica habenda, praemisum

a

JACOBO HÖYER

Scholæ Bergensis Rectore.

BERGIS NORVEGLÆ, ex Typographeo Reg. Maj. Christoph. Kotherti.

Titelbladet af kathedralskolens ældste program, 1753.
Efter exemplar i universitetsbibliotheket.

atter fra forstanden. Han levede til 1790, men var i den senere del af sit liv ikke istand til at tage sig noget for.¹

Der kjendes ogsaa et par dygtige lærere fra Høyers tid, der ikke bør være unævnte. Mag. Mikal Olrik, fjerdelektiehører, var fra Sunds prestegjæld, født 1714. Han var aldrig andet end hører; som saadan tog han afsked 1760, men døde først 1788. Mag. Johan Omsen, andenlektiehører, født i Finnaas 1715, døde som klokker ved Nykirken 1773, maaske en enestaaende klokker med magistergrad.

Høyer er den første rektor i Bergen, som har udgivet skoleprogrammer. Der haves fra hans haand 3 saadanne, alle trykte i Bergen hos Kristofer Kothert, kgl. privilegeret bogtrykker, og alle udgivne i anledning af kongens fødselsdag. Det første, *Programma de antiqua natalium celebratione comparata cum hodierna*,² udkom 1753. Programmer af beslegtet indhold udgaves i 1754 og 1755.³ Dette er det eneste forfatterskab, hvormed han befattede sig efter bosættelsen i Bergen.

Rektor Høyer døde 44 aar gammel den 12. januar 1756. Hans hustru Mette Karstine Sylow overlevede ham. Over hans bøger udkom trykt katalog i Bergen 1756.⁴

Høyer var den sidste danskfødte rektor i Bergen. Som en merkelighed kan noteres, at medens de 6 nærmeste rektorer før 1756 tilsammen kun udfylder et tidsrum af 61 aar, optager de følgende 6 rektorer den hele tid fra 1756 indtil denne dag, 150 aar.

5. Lektoratets ophævelse. Seminarium Fridericianum begynder sin virksomhed.

Da mag. Nils Smed blev biskop 1711, efterfulgtes han som lektor af Ole Bornemann, født i Kjøbenhavn 1683. Han var efter Pontoppidans sigende en brav og from mand, „men temmelig flegmatisk“. Som lektor fungerede han lige til 1732, men om hans virksomhed i alle disse aar er intet at fortælle. Fra lektoratet gik

¹ Hattings Prestehistorie I, Khvn. 1775, s. 170 fg.

² D. e. Om oldtidens festligholdelse af fødselsdagen sammenlignet med nutidens.

³ De fuldstændige og meget omstændelige titler findes i Hjalmar Pettersens Norsk bogfortegnelse.

⁴ Katalog over d. norske vid. selsk. saml., Khvn. 1808, s. 480.

han over til Bergens bispestol, som han beklædte til sin død 1747. Han var den første lutherske biskop i Bergen, som hverken havde doktor- eller magistergraden.

Bergens sidste lektor var Edvard Londeman (1732—49), født paa Island 1680; hans fader var dansk, men moderen en søsterdatter af Torfæus. Londeman blev student fra Kjøbenhavns skole 1698 og senere hører ved samme skole. Han syslede i denne tid, ligesom ogsaa senere, med poetiske arbejder paa latin, hvilket sprog han behandlede med stor færdighed. Han kom snart i forbindelse med Rostgaard og brugte jævnlig sin muse til denne mægtige mands forherligelse. 1706 blev han sogneprest til Skelund i Jylland, s. a. magister, 1727 professor i filosofi og 1732 lektor i Bergen. Af titel blev han efterhaanden konsistorialraad, høieretsassessor og endelig biskop. Han var en udmerket finantsmand og samlede allerede som prest nogen formue, der efterhaanden blev til rigdom. I Jylland eiede han herregaarden Nøragergaard og købte 1745 i Norge baroniet Rosendal for 18000 rdl. Han blev adlet 29. janr. 1749 og kaldte sig Londeman de Rosencrone i de maaneder, han havde tilbage at leve. Hans død indtraf 16. septbr. 1749, 7 dage efterat Rosendal var ophøiet til stamhus for hans familie, som endnu besidder det.¹

Londeman var i usedvanlig høi grad en træl af penge og rang; han opnaaede ogsaa, som vi har seet, begge dele. Fra hans prestedid i Jylland har man et brev fra ham til Rostgaard, hvem han trygler om bispestolen i Viborg mod at han forpligter sig til at egte en af Rostgaards eller hans frues uforsørgede slegtninger. Da brevet, som gjør et meget slet indtryk, kom frem, var Rostgaard en falden mand.²

Londeman var gift to gange; ialfald med den anden hustru, enke efter biskop Markus Müller, fik han betydelige midler. Han efterlod sig et godt bibliothek, der navnlig var rigt paa gode udgaver af klassiske verker og den moderne latinske digtning. Katalog over samlingen udkom i Kjøbenhavn 1750, udarbejdet af de to ovenfor omtalte hørere H. M. Whitte og J. Omsen.³

¹ D. Thrap i Biogr. Lex. Saml. til d. norske folks sprog og hist. VI 228 fgg.

² Chr. Bruun, Fredrik Rostgaard og hans samtid II 238.

³ Chr. Bruun, Fortegnelse over en del af L. Holbergs bibliothek Khvn. 1869 s. III.

Lektoratet havde overlevet sig selv. Det var forlængst erkjendt af de styrende, at disse embeder nu liden eller ingen nytte gjorde, og i Norge var allerede alle undtagen det bergenske nedlagt. Biskop Pontoppidan ventede ikke mange dage efter Londemans død med at henvende sig til styrelsen om at ophæve Bergens lektorat. Da der ikke kunde røres ved embedets væsentligste indtægter, som bestod i afgiften af jordegods, førend naadsensaaret var tilende, besluttedes for det første ved reskript af 24. oktbr. 1749 at lade Fane, som havde tilligget lektoratet, gaa over til selvstændigt prestegjæld; den hidtilværende kapellan i Fane blev sogneprest. Saaledes blev i et og samme aar de to kald Hammer og Fane løst fra forbindelsen med skolen.

Pontoppidan har vistnok længe i stilhed forberedt den plan for anvendelsen af lektoratets øvrige indtægter, som han inden kort tid kunde forelægge kongen. Den gik ud paa oprettelsen af den undervisningsanstalt, som fik navn af Seminarium Fridericianum. Planer, som havde foresvævet rektor Steensen, har vistnok fra først af givet ham idéen; de gymnasier, som Kristian den 4de havde oprettet ved enkelte kathedralskoler, har maaske ogsaa ledet hans tanker i denne retning. Men i sin virkeliggjørelse blev Pontoppidans seminarium noget uden sidestykke i begge riger; det blev hverken mer eller mindre end en højere realskole, sat i forbindelse med kathedralskolen og forenet med internat. Med kathedralskolen er det saaledes sammenvokset, at det kræver sin plads i en fremstilling af dennes historie.

Det heder i Pontoppidans omhyggelig motiverede forslag, at det maa ansees som høist ønskeligt, at Bergens skole — den eneste offentlige skole paa en strækning af hundrede mile — bringes i en florissant tilstand ved at annekteres et seminarium, hvor fornemmelig de udenbys elever kunde faa herberge under tilsyn og i visse timer, især i dimissionsaaret, faa undervisning i saadanne fag, som ikke doceres paa kathedralskolen. Den nye indretning var altsaa kun for kathedralskolens disciple, og øiemedet var dels at vaage over deres seder dels at skaffe dem en fyldigere almindelse, inden de deponerede. Der skulde ialt optages 12 seminarister. For disse skulde i den bygning, som maatte opføres for stiftelsen, indrettes 6 værelser; to og to skulde bo sammen. Alle 12 skulde have fri bolig, lys, varme og undervisning, hvorhos de 6 mest trængende burde faa pengehjælp til sin underholdning.

Rektor øver over seminaristerne samme magt og tugt som over de øvrige disciple.

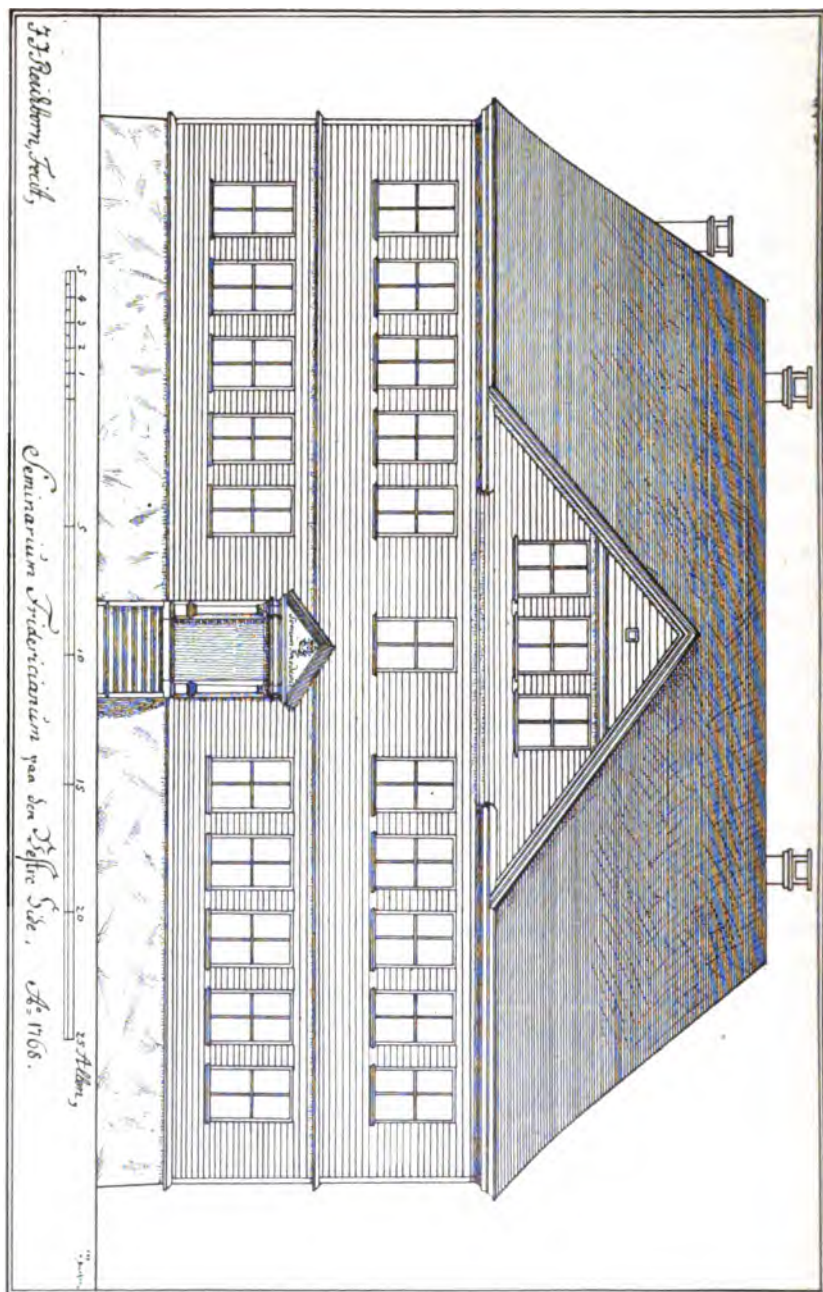
Pontoppidan beregnede, at den undervisning, der meddeltes i seminariet, vilde optage gennemsnitlig 12 timer ugentlig. Hertil toges først de 4 formiddagstimer, som tidligere var afseet til at høre lektors forelæsninger. Af de øvrige timer maatte flere røves fra disciplenes fritid, hvilket var mindre heldigt. Den ugentlige timestfordeling saa efter forslaget saaledes ud: moralfilosofi 3, matematik og fysik 3, fransk og tysk 4, literaturhistorie 2 timer. Pontoppidan haabede, at det med tiden kunde bringes dertil, at matematik og experimentalphysik kunde foredrages paa seminariets læsesal for et større publikum, ustuderede og studerede blandt byens folk.

Der skulde antages 2 lærere, hvoraf den ene med navn af *lector philosophiæ moralis* foruden at undervise 8 timer om ugen ogsaa skulde være seminariets inspektør og der have fri bolig. Biskopen havde allerede en habil person at foreslaa til lektor, mag. Peter Kristian Gartner. Den anden, en sprogmester i fransk og tysk, vilde man kunne faa for en betaling af 2 mark pr. time.

Hvad havde man nu til at bestride udgifterne med? Lektoratets jordebog udviste en aarlig indtægt af 350 rdl., hvortil kom nogle smaabeløb i form af grundleie af huse i byen og afgift af nogle stuer paa Tyskebryggen. Dernæst følte man ingen skrupler ved at benytte sig af kathedralskolens penge, da seminariet jo paa en vis var en del af skolen. Der oplystes, at skolens kapital i løbet af ikke mange aar var vokset fra 5000 rdl. til henimod 8000 derved, at kun faa stipendier deraf var uddelt til disciplene. Af denne kapital foresloges nu at lade renterne af 3000 rdl. komme seminariet tilgode, nemlig dels til stipendier til de 6 trængende seminarister dels til at grundlægge et fond for stiftelsen. I sidstnævnte øiemed raadede man desuden over 1000 rdl., som var skjænket af „en vis god mand udi byen“.

Blandt de aarlige udgifter opføres ogsaa 15 rdl. til den seminarist, som præsterede den bedste tale eller poetiske frembringelse til minde om stifteren, kong Fredrik den 5te.

Pontoppidans plan nød i alle dele kgl. approbation gennem reskript af 23. januar 1750, ligesom ogsaa hans forslag til navn for den nye institution: Seminarium Fridericianum.

Huset blev bygget. Pontoppidan anbragte over indgangen med forgyldte bogstaver dette ønske:

*Stet domus et spargat semen pietatis et artis,
Stetque simul nomen, Rex Friderice, tuum!*¹

„Huset,“ skriver Kristofer Frimann i 1774, „er en stor og smuk træbygning, bestaaende af 6 kamre til disciplene foruden portnerens stue og kjøkken i første etage. I den anden haver inspektoren sine værelser. Saa er og der en stor auditoriesal, hvor orationer aarlig, en dansk og en fransk, af disciplene holdes paa kongens høie fødselsdag.“ Der var ogsaa bogsamlingen, som paa Frimanns tid talte 1200 bind. Fra anden kilde vides, at i seminaristernes værelser var vinduerne forsynede med jernstænger, naturligtvis forat beboerne ikke skulde benytte dem som døre paa ulovlige tider. Disse jernstænger borttoges først i 1800.²

Den nye indretning modtoges straks med tillid og store forhaabninger. I de første 12 aar strømmede upaaregnede indtægter ind. Toldforpagtnings-societetet forærede straks 500 rdl. og stillede i udsigt, at der kunde komme mere. Med kongelig tilladelse gav Hans Faber 300, Joakim Geelmuyden 500 og Hildebrand Meyer 600 rdl. til seminariet for at faa hver sit raadmandsembede. Melkior Falch betalte 800 rdl. for at blive sorenskriver paa Søndmøre, ja F. A. de Fine skjenkede 1762 hele 1000 rdl. for at blive vice-borgermester.

Da seminariet begyndte sin virksomhed om høsten 1752, var den antagne lektor mag. Gartner allerede død. I hans sted ansattes mag. Ove Kristian Leyrdal, en prestesøn fra Lærdal, som lektor. Det viste sig snart, at den samvirken mellem seminariets lektor og kathedralskolens rektor, som maatte finde sted, let kunde medføre rivninger. Allerede i rektor Høyers tid var der af og til noget iveien mellem ham og lektoren.

¹ Kan oversættes saaledes

Gid det maa staa, vort hus, med sæd til kundskab og guds frygt

Gid, kong Fredrik, dit navn Aldrig af minde maa gaa

² L. Sagens program om kathedralskolen s. 25.

6. Mag. Jens Boalth (rektor 1756—80).

Jens Boalth var født den 8. marts 1725 i Kristiania (han er den eneste Kristianienser blandt Bergens rektorer). Faderen var øltapper og hed ogsaa Jens Boalth, moderen Kathrine Pedersdatter Kolding. Sønnen blev 1742 dimitteret fra sin fødebys latinskole og tog 1745 theologisk examen. Derefter fik han ansættelse som hører ved Kristiania skole og steg efterhaanden til fjerdelektiehører; som saadan tog han magistergraden. I denne tid levede

Rektor BOALTH.

Efter buste, tilhørende kathedralskolen.

han i det fortroligste venskab med den senere som digter saa berømte Kristian Brauman Tullin. De havde været skolekamerater, men der var ogsaa andre berøringspunkter: fælles interesse for musik, tegning og poesi samt smag for moderne udenlandsk litteratur. Da budskabet om Tullins tidlige død naaede Boalth, tolkede han i et sørgekvad den almindelige sorg over det store tab.¹

Boalth blev den 19. marts 1756 udnævnt til Bergens skoles rektor,² men indsattes først 12. januar 1757 i embedet ved en latinsk tale af biskop Ole Tidemand. Vi skal ikke laste Boalth, fordi

han fulgte mange brave embedsmænds eksempel, idet han efter at være kaldt rektor i 6 aar henvendte sig til grev Holstein (storkansleren) om at faa „en anstændig karakter“. Han fandt selv en rang som professor philosophiæ passende og tilbød sig at ofre, „hvad der ved saadan leilighed pleier at ydes,“ hvilket da burde

¹ Trykt i Tullins Samtl. Skrifter, Khvn 1770, I.

² Efterretn. om nye bøger og lærde sager 1756 s. 162.

komme hans skole tilgode. Professor blev han ikke, men fik 1762 titel af virkelig kancelliraad, hvilken ære han maatte betale med 600 rdl. til skolens kasse. 1777 blev han virkelig justitsraad.¹

Skolebygningen, som i Steensens tid havde modtaget en hovedreparation, befandtes atter 1760 saa brøstfældig, at stiftsdirektionen maatte skride ind. Istandsættelsen beregnedes at koste 800 rdl., som byens kirker, hvem denne udgift fremdeles paalaa, ikke var istand til at udrede. Det tillodes derfor ved et reskript af 2. januar 1761 at tage pengene af skolens beholdning, som opgives at beløbe sig til omtr. 5670 rdl., imod at beløbet godtgjordes af kirkerne, naar de blev istand dertil. Huset blev nu saa godt istandsat, at det efter Hildebrand Meyers forsikring „udvendig endog fik en besynderlig god anseelse“.²

Der foreligger mange udtalelser, som viser, at Boalth gennem sin personlighed har gjort sterkt indtryk paa disciplene. Lyder Sagen, som interesserede sig for skolens historie, henvendte sig til den bekjendte prest og Eidsvoldsmand Hans Jakob Grøgaard, som 1775 var sat i Bergens skole, med anmodning om at meddele ham noget om Boalth. Grøgaard skildrede da sin rektor saaledes: „Han havde et behageligt udvortes, forenet med værdighed. Naar han efter skolens daværende indretning passerede forbi alle dens 4 klasser for at komme i den øverste, naar alle vore agtede lærere da reiste sig op og ligesom vi blev staaende, indtil han var passeret forbi, da var det, som kongen selv var kommen i skolen. Hans paaklædning, fra parykken indtil skoene, var, uden pragt, saa ordentlig, at han hver dag kunde i den samme have vist sig i hvilket som helst selskab. Dette træk synes mig ikke uvigtigt. Aldrig merkede man hos ham spor af skolestøvet. Uden alt pedanteri var hans hele anstand, aasyn, gang, gebærder og tale. Han var et udmerket sproggeni. Jeg har hørt ham tale latin, græsk, tysk, fransk, engelsk og italiensk. I det sidste aar af sit liv studerede han det russiske. Latinske vers strømmede fra hans pen. Mens vi var i de nedre klasser, frygtede vi ham som en bussemand; naar vi kom i den øverste, blev frygten forvandlet til dyb ærbødighed, forenet med kjærlighed hos alle de disciple, hvis

¹ D. Thraps excerpter af kancelliindlæg. Indbydelsesskr. til d. off. examen i Bergens kathedralsk. 1868 s. 7.

² N. Mag. III 600.

forstand og hjerte duede noget. Han besøgte den sygelige Dichmann¹ og bevidnede os sin sorg over den kjære discipels svage helbred, men sin inderlige glæde over at have fundet ham, skjønt sygelig, levende begravet i studeringer. Han gennemskuede sine disciple, saavidt et menneske kan; løgn, smiger, ondskab kunde ikke let skjule sig for ham. Han havde smag for det skønne og nyttige. Derom vidner hans stiftelser: det harmoniske selskab, tegneskolen, det nyttige selskab, og hans egen med ikke liden bekostning og møie anlagte skønne hauge, hvori han ikke sjelden med egen haand bidrog til dens forskjønnelse.“²

Boalth var besjælet af en sterk trang til at virke for alt skjønt og ædelt; herved tænkte han ikke blot paa skolen, men paa det hele bergenske samfund, idet han arbeidede paa, ved ligesindede medborgeres medhjælp, at forædle omgangstonen og det selskabelige samliv og at sprede oplysning og dannelse blandt alle samfundsklasser. Hertil sigtede det af Boalth stiftede „Harmonisternes akademi“, hvor han selv tilbragte mange lykkelige timer. Dette selskab lod hver uge afholde en offentlig koncert til glæde for byens indvaanere; det gav ogsaa unge haandverkere fri undervisning i tegning.³ I selskabets stiftelse deltog Claus Fasting, der havde været Boalths discipel og som mand blev „hans sjæls fortrolige“, med stor iver. I 1769 talte det omtr. 30 musicerende medlemmer. Musikalske mesterlektianere fik adgang til at blive medlemmer. „Det nyttige selskab“, som Boalth havde stiftet 1773, havde oprindelig til formaal at ophjælpe industri, almueoplysning, agerdyrkning og fiskeri, altsaa et meget omfattende program.

Det siger sig selv, at sang og musik under denne rektor blev drevet med stor iver paa kathedralskolen. Det heder ogsaa i en gammel beretning, at „disciplene morede byens indvaanere søndagsaftenerne om sommeren ved sang og musik i den saakaldte Hæg eller engen bagved kathedralskolen, Domkirken og bispegaarden. Her samledes mange af byens indvaanere under de mange ved ælde ærværdige træer, hvormed dette strøg dengang var bevokset.“⁴

¹ Fredrik Dichmann blev student 1781, omtales i det følgende.

² Sagen, Om Bergens latinske. Neumann, Hans Jakob Grøgaard, e mindeskrift, Bergen 1886, s. 4.

³ C. F. Hagerups biografi i Fallesens Magasin VII 400.

Sagen og Foss. Bergens Beskrivelse, Bergen 1824, s. 593.

Da rigernes unge dronning, Karoline Mathilde, i 1766 overalt hyldedes med begeistring og jubel, har, som det heder i Adresseavisen, „ei heller de unge hjerter i Bergens skole været følelseløse.“ Rektor foresatte sine mesterlektianere at oversætte paa modersmaalet et latinsk digt af ham selv, kaldet „Tidernes lyksalighed“. Han lod det ikke trykke,¹ men med eller mod hans vilje blev det fire aar senere i afskrift nedsendt til redaktionen af „Den kritiske journal“, som optog prøver deraf. Digtet, som han selv benævner en *ecloga*, er affattet i hexametre; de bevarede brudstykker indeholder en lidet heldig lovprisning af de styrende herrer i Kristian den 7de første regjeringsaar; det endte med et kor af de 9 musen, som talte hver i sit sprog. Journalen var temmelig unaadig mod dette festdigt, men endnu mere mod en oversættelse, som blev trykt i Bergen 1770 og „underdanigst“ var tilegnet rektorens frue. Man skulde tro, at man havde for sig en af de oversættelser, som mesterlektianerne var beordret at præstere, dersom man ikke vidste, at arbeidet skyldtes en af hørerne, Henrik Bryssel Middelthon, ellers en flink mand.² Vi kan ikke negte os at gengive nogle linjer af dedikationen til rektorinden, der viser tidens eller ialfald mandens smag: „Ligesaa umuligen som nogen skildring kan udtrykke Deres persons tækkelighed eller fysiognomiens fuldkommenheder, ligesaa umuligen kan nogen være en fuldkommen tolk for hr. kancelliraaden, enten naar han paa siden af den værdigste, den yndigste frue veksler forelskede øiekast med hende, eller naar han kaster et overflødigt øie paa et lykkeligt papir for at zire det med saadan en *ecloga*.“³

Boalths mangesidige interesser bragte ham til at anlægge en naturhistorisk samling ved skolen, dengang noget uhørt. Den bekjendte Hans Strøm skriver derom i et brev til Gunnerus; han roser samlingen, om han end naturligvis maa betegne rektoren som en dilettant paa det omraade.⁴ Den omtales ogsaa af den tyske lærde J. C. Fabricius, som paa sin norske reise aflagde et besøg i skolen. Naturaliesamlingen, siger han, er endnu i sin begyndelse, men al

¹ Det er derfor urigtigt, naar Nyerups Literaturlex. opfører det som et særskilt udkommet skrift.

² At Middelthon var oversætteren, oplyses i Hjalmar Pettersens Norske bogfortegnelse, s. 37.

³ Den kritiske journal 1770 nr. 52.

⁴ Arkiv for matematik IX 426.

ære værd. Naturalierne bestaar af frembringelser af alle tre natur-riger; de er vistnok ikke særdeles kostbare eller pragtfulde, men vel egnede til at bibringe disciplene en almindelig kundskab om naturen og lyst til at betragte og undersøge den.¹

Nogle spirer til et skolebibliothek fandtes allerede før Boalths tid. Den før omtalte viceborgermester Peter Severin Garboe havde efterhaanden lagt sig til en samling af danske og norske juridiske verker, som han udbød tilsalgs for 200 rdl. Det tillodes da i 1750 købmand Fredrik Fosswinkel at være fri for alle borgerlige tjenester, hvorom han havde ansøgt, mod at købe Garboes bøger og skjenke dem til skolens bibliothek.² Af katalogen sees, at der medfulgte et manuskript, der formodentlig nu er forsvundet: „St. Olufs norske laug, item adskillige fremfarne konger udi Norge samt andres udgivne privilegier og rettebøder.“ Den Garboeske bogsamling har passet daarlig som grundstamme for et skolebibliothek, og Boalth har antagelig solgt eller bortbyttet den. Fabricius omtaler skolens bibliothek som stiftet af denne rektor og hovedsagelig bestaaende af gode udgaver af klassikerne. Biskop Hagerup skal have interesseret sig for at forsyne bibliotheket med filologisk og theologisk literatur.³ Under Boalth udgjorde det hele dog ikke mere end omtr. 300 bind, og dermed havde det sit forblivende til langt ind i det 19de aarhundrede.

Skolerne modtog, som bekjendt, en fornyelse, der fornemmelig berørte undervisningens stof og methode, ved forordningen af 1775, i det væsentlige et udslag af Guldbergs principer. Til artium skulde skolens dimittender herefter prøves i religion, de gamle sprog, historie, geografi og astronomi; derimod udelukkedes af fagkredsen filosofi, fysik og matematik, som opsattes til examen philosophicum. Det er ikke her stedet til at gaa ind paa re-formen i dens enkeltheder. Kun skal mindes om, at moders-maalet ved denne forordning for første gang fik en plads mellem skolens fag, ligesom om, at det med hensyn til undervisningen saavel i de klassiske sprog som i modersmaalet udtrykkelig indskjærpedes, at indholdet ikke maatte glemmes for formen, at disciplenes øine skulde oplades for skønhederne i det læste, og at de skulde oplæres

¹ J. C. Fabricius, *Reise nach Norwegen*, Hamburg 1779, s. 370.

² Bergens stiftsark. Han skulde desuden yde 100 rdl. til Stranges fattighus.

³ L. Sagen, *Bergens latinskole*, s. 25.

til at læse med forstaaelse og smag. En rektor som Boalth maatte i det hele hilse den nye ordning velkommen, uagtet han vistnok har ønsket, at den i enkelte punkter end mer havde imødekommet den senere tids krav; der var saaledes f. ex. intet gjort for de nyere sprog.

Bergens skole nød stor anseelse og kunde glæde sig ved sterk søgning, medens Boalth var rektor. Over skolens dimittender i hans tid haves fuldstændig fortegnelse, der med samtliges biografier er udgivet af J. F. Lampe.¹ Det samlede antal er 145, hvilket, fordelt paa 24 aar, bliver gjennemsnitlig 6 aarlig. Den sidste af dem var Jens Zetlitz.

Rektor Boalths hustru var Kristiane Valentinsen, født 1739, død 1785. Hun var datter af en velstaaende kjøbmand i Stavanger, Peder Valentinsen. Denne forbindelse gav anledning til, at Boalth af og til færdedes i Stavanger; om disse hans besøg taler mange aar senere Zetlitz i sit beskrivende digt „Egenæs“, hvori han ofrer „Gratiers og Musers Boalth“ nogle anerkjendende linjer.²

Boalth døde den 4. decbr. 1780. Claus Fasting digtede i anledning af hans bortgang en sørgekantate, der opførtes i det musikalske akademi.³ Det heder her:

Konst! din glans og styrke døde!
 Visdoms templer hvile øde!
 Dybe saar, som evig bløde, —
 Hvem forbinder dem igjen?

Der eksisterer neppe noget portræt af Boalth. Derimod blev af en som billedhugger begavet bonde fra Finnaas udført en buste af ham, som opstilledes i det musikalske akademi, og som efter L. Sagens vidnesbyrd „foruden træffende lighed har al den kunstskjønhed, man kan ønske sig.“ Den havde længe plads i Bergens billedgalleri, men er nu overdraget til kathedralskolen.⁴

*

*

*

Efter hvad der af samtid og eftertid er os berettet om Boalth, ligger det nær at forestille sig ham som en *rector consummatus*, et

¹ I skolens indbydelsesskrift for 1868.

² Topogr. Journal V 124.

³ Fastings Samlede skrifter, udg. af L. Sagen, s. 409.

⁴ Johan Bøgh, Bergens kunstforening i femti aar, Bergen 1888, s. 5.

ideal af en rektor. Men i lovtalernes harmoni blander sig en skurrende mislyd, der vistnok er enkeltstaaende, men saa skarp som mulig, og den skriver sig fra en mand, der kunde iagttage ham paa nært hold, konrektor Cortin. Denne var i 1761 bleven lektor i i de humane fag ved Seminarium Fridericianum. Da konrektoratet ved kathedralskolen i 1769 blev ledigt efter Lakier, traf man den ordning, at Cortin og den anden lektor, Arentz, ved siden af sine forretninger ved seminariet ogsaa skulde dele konrektoratet mellem sig. Cortin blev paa den maade knyttet til skolen i 9 aar, til 1778. I det samme aar, da han blev konrektor, skriver han til sin ven presten Schytte i Bodø bl. a. følgende: „Vor langmodige og næsten altfor lemfældige biskop (Arentz) brygger dog nu endelig paa ulykke imod den lumpne rektor Boalth, hvis uduelighed, forsømmelighed, interesserede væsen i skolens penge og subordinations tilsidesættelse er i det embede langt mere skadelig end i noget andet, og Gud ved, han fortjener total remotion. Men hos os beholder man et embede, naar man først har faaet det, enten man gjør arbeidet eller ikke.“

Det gaar ikke an at stikke disse udtalelser under stolen, da de allerede foreligger trykt.¹ Men det maa gjentages, at de ikke finder støtte fra nogen kant, og det maa erindres, at Cortin var en ondskafuld og dadlesyg mand; i et privat brev mente han naturligvis allermindst at behøve at lægge baand paa sig. Et slet forhold vedblev der at være mellem dem. I Adressekontorets Efterretninger 1771 nr. 12 læses under overskriften „Dette er begjært indført“ et referat af en netop falden provsteretsdom i „den af lektor Cortin for sin fordrede billige betalings ubillige negtelse mod kancelliraad Boalth anlagte sag“, hvorved Boalth blev dømt til at betale Cortin for læsning i 13 uger à 9 mark ugentlig samt processens omkostninger. Nærmere forklaring savnes, men sandsynligvis gjælder det et vikariat, medens Boalth var fraværende paa en Kjøbenhavnsreise. Han har vel havt den opfatning, at konrektor var pligtig til at læse timerne uden vederlag. At det er Cortin selv, som har sat referatet af dommen i stil og forlangt det indtaget, kan neppe betvivles.

Med sine hørere synes rektor Boalth at have staaet paa en særdeles god fod. I den anden halvdel af aarhundredet var de allerfleste hørere byens egne børn. Saaledes blev af kathedralskolens

¹ Illustr. nyhedsblad 1863 nr. 30.

dimittender i 1758 ikke mindre end 4 ansat ved skolen: Claus Bremer, Svend Johannes Heintze, Baltasar Johan Flottmann og den før nævnte Henrik Bryssel Middelthon. Alle 4 var hørere lige til sin dødsdag. Heintze havde som theologisk kandidat oprettet en privat latinskele, som fik ikke ganske ringe søgning; men den bortfaldt, da Boalth i 1769 fik Heintze ansat som førstelektiehører, hvilket han bekjendtgjorde i avisen „til efterretning for dem, som maatte have lyst til at spare undervisnings-bekostninger og lade deres børn anføre gratis i latinskolen.“ Af de øvrige fortjener Middelthon særskilt omtale, idet han ikke alene var en livlig og afholdt lærer, men ogsaa henledede opmærksomheden paa sig ved sine literære foretagender. Han forsøgte sig endog i dramaet og udgav 1770 — altsaa 2 aar før Bruns „Zarine“ — et sørgespil i 3 akter, „Claes Rynholt“, som fik en indgaaende recension i Kritiske Journal, hvor anmelderen vistnok havde mangt og meget at udsætte paa stykket, men dog sluttede med, at forfatteren „bør ikke afskrækkes fra flere forsøg“, da man, naar han har gjort bekjendtskab med de bedste tragiske mønstre og naaet større øvelse i versifikation, turde vente at se fuldkomnere stykker af ham.¹ Middelthon lod det dog klogelig blive med dette forsøg som dramatisk forfatter. Derimod fattede og realiserede han tanken om et lokalt tidsskrift og udgav i maanedlige hefter „Det bergenske magazin“, hvoraf der fra septbr. 1772 til juni 1773 udkom 10 smaa oktavhefter, trykte hos den privilegerede bogtrykker H. Dedecken. Af det høist brogede indhold skrev vistnok det meste sig fra udgiverens egen pen.

Da den lærde dr. Eiler Hagerup havde tiltraadt Bergens bispestol og straks efter stiftede det filologiske selskab, blev Middelthon dettes „dekanus“ og den, som skulde holde liv i det. Da biskopen, selskabets patron, første gang indfandt sig der, modtoges han af Middelthon med en smuk latinsk tale, som han uden forberedelse besvarede paa samme sprog, hvilket han talte baade flydende og sirlig. Det filologiske selskab blev forresten af stakket varighed; i 1778 omtales det som ophævet af sig selv, af mangel paa medlemmer.

Henrik Bryssel Middelthon døde som fjerdelektiehører 1787, 46 aar gammel.

¹ Kritiske journal 1770 nr. 24.

7. F. C. H. Arentz's rektorat. De første 25 aar (1781—1806).

Fredrik Christian Holberg Arentz blev født den 28. septbr. 1736 paa Askevolds prestegaard i Søndfjord. Hans fader, Fredrik Arentz, regnedes i de 31 aar, hvori han var sogneprest i Askevold, for en af stiftets dygtigste geistlige; da han 1762 blev dets biskop, var han allerede sygelig; han tog afsked 1774 og døde 1779. Rektor Arentz's moder Kathrine Fredrikke Holberg var broderdatter af Ludvig Holberg. Fra opdragelsen i hjemmet bevarede han gennem et langt liv et barnlig fromt sindelag. Han fik en duelig huslærer i Johan Plate Brun (død som sogneprest til Nykirken), af hvem han dimitteredes 1751, 15 aar gammel. I Kjøbenhavn hilste han paa sin grandonkel, men havde ikke megen glæde af det besøg; Holberg tog sig ikke i mindste maade af ham eller i det hele af sine slegtninger. Opholdet i Kjøbenhavn blev meget kortvarigt, og Arentz var snart atter hjemme i Askevold, hvor han, saa ung han var, paatog sig at føre to brødre frem til artium. Samtidig forberedte han sig paa egen haand, noget veiledet af faderen, til theologisk examen med det resultat, at da brødrene i 1756 ved en udmerket artium vidnede om hans pædagogiske dygtighed, tog han selv theologicum med bedste karakter, dengang en sjældenhed; han lagde op hele det gamle testamente paa hebraisk.

Arentz begyndte, forskjellig fra de fleste andre, sine universitetsstudier efter embedsexamen. Hans fader var dengang formuende, og sønnen behøvede for det første ikke at sørge for sit udkomme. Det fortælles, at han lige fra examensbordet gik hen for at høre en matematisk forelæsning. Det blev da i to aar væsentlig matematik og filosofi, han kastede sig over med liv og lyst. Imidlertid var det som selvsagt, at den theologiske kandidat, hvis forfædre i mange generationer alle havde været prester, skulde gaa den geistlige vei. Dette var ham heller ikke imod; men der mødte ham en vanskelighed, som han ikke kunde overvinde: han kunde ikke memorere; og paa den tid var det ikke presterne tilladt at læse sin prædiken af papiret. Arentz prædikede kun en eneste gang; den møie, som det kostede ham at lære denne ene prædiken udenad, vilde han ikke have om igjen. Han vedblev derefter som før at leve for sine yndlingsstudier. Faderen hjalp ham til et ophold

udenlands. Den 25. aug. 1758 blev han indskreven ved universitetet i Leyden, hvor han i mere end et aar fortsatte sine studier, idet han fornemmelig hørte den berømte Muschenbrocks forelæsninger over matematik og fysik. I 1759 kom han hjem og tilbragte tiden paa Askevold, indtil han i 1760 af biskop Tidemand blev konstitueret som lektor ved Seminarium Fridericianum. Dermed opgav han en reiseplan, som i et par aar havde optaget ham. Han havde nemlig faaet tilbud om som fysiker at deltage i den videnskabelige expedition, som Fredrik den 5te lod reise paa offentlig bekostning til Orienten. I Arentz's sted indtraadte den lærde Karsten Niebuhr, der efter 6 aars forløb var den eneste af deltagerne, som kom levende tilbage. Arentz priste sig ofte lykkelig over, at han ikke kom til at deltage. Han slog sig nu for resten af sit liv til ro i Bergen, hvor han i 65 aar førte en stille tilværelse som skolemand og videnskabsdyrker.

I 1762 fik Arentz kongelig udnævnelse som lektor; derhos blev han, som vi har hørt, i 1769 tillige konrektor ved kathedralskolen. Han tog magistergraden 1773 og efterfulgte 1781 Boalth som rektor.

Arentz var i besiddelse af en ualmindelig lærerbegavelse. Hans evne til at tydeliggjøre og til at vække interessen var fremragende. Naar han docerede de klassiske forfattere, forstod han, uden derfor at forsømme den grammatiske fortolkning, „at oplive følelsen og danne smagen ved at gjøre opmærksom paa det høie og skjønne,“ og mange af hans disciple tog senere i livet sine klassikere ned af hylden for at opfriske de indtryk, de havde modtaget under sin rektors vejledning. Som latinlærer drev han meget paa stilskrivningen og øvede disciplene i den mundtlige brug af sproget, saa at mængden en til embedsexamen (hvor den mundtlige examination i alle fakulteter foregik paa latin) ikke talte bedre latin end artianerne fra Bergens skole. Endnu større navn havde han som lærer i matematik og fandt som saadan ikke let sin overmand; selv umatematiske individer kunde han bibringe nogen interesse for faget, idet han, heder det, udtænkte kuriøse opgaver, som det morede dem at løse. I de matematiske timer glemte han ofte tiden, indtil kirkeklokken eller en ny lærers komme mindede ham om, at timen var ude. Studenterne fra Bergen udmerkede sig da ogsaa til artium i matematik og astronomi, og vedkommende professor ventede sig altid mere af rektor Arentz's disciple end af andre.

Han gik fuldstændig op i lærergjerningen. „Det var ham hans kjæreste syssel at sidde blandt sine disciples fortrolige klynge; der glemte han sygdom, smerte eller andre bekymringer. Ofte gik han syg og sorgfuld paa skolen, men vendte friskere og munter tilbage.“ „Kjærlighed og ærefrygt forstod han at vække hos sine elever, ligesom i senere tider alderens imponerende værdighed erstattede de yngre aars fyrighed og kraft, og saaledes nød han indtil den sildigste tid sine elevers uskrømtede kjærlighed og dybe agtelse, der virkede, at kun saare faa elever, og det som oftest med de øvriges retfærdige misbilligelse, voldte ham egentlige ubehageligheder.“ At undervise føltes neppe af ham som et arbejde. Endog aftentimerne tilbragte han ofte med at læse med sine sønner paa sit studerekammer; da den sidste af dem var bleven student, begyndte han paa samme maade med sine børnebørn.¹

Et meget stort antal unge mennesker har naturligvis nydt Arentz's undervisning i de mange aar. Han har selv efterladt en tredobbelt fortegnelse over dem. Først opregner han dem, som havde nydt hans „private information“ indtil 1781, da han blev rektor. De beløber sig til 39, hvoraf han vel har dimitteret de fleste. Blandt disse privatelever var den senere biskop Peter Olivarius Bugge, hvem han underviste i 4 aar, og flere, der blev udmerkede ved artium. Den anden fortegnelse indeholder navnene paa de 99, som var hans elever paa kathedralskolen (og tildels til lige paa seminariet), medens han var konrektor; disse blev altsaa dimitterede af rektor Boalth. Den 3dje fortegnelse er den omfangsrigeste og vigtigste; den indeholder 345 navne paa „elever, som have været i skolen siden 1781, da professor Arentz blev rektor.“ Vi har altsaa her antallet af alle skolens elever i tidsrummet fra 1781 til 1812, med hvilket aar fortegnelsen slutter. I dette tidsrum dimitteredes 173, der altsaa nød godt af rektorens undervisning, som regelmæssig indskrænkedes til mesterlektionen. Det sees altsaa, at af det samlede discipeltal 345 afsluttede netop halvdelen (172) sin skolegang uden dimission; nogle af dem har taget artium som privatister, men de allerfleste har forladt den studerende vei.² Efter

¹ H. S. Arentz, Prof. og rektor F. C. H. Arentz's biografi, Thjem. 1827.

² Disse fortegnelser er trykt i „Vestlandske personalia“, Bergen 1897, s. 45 fgg., men under den meget urigtige titel „Prof. Arentz's elever ved Seminarium Fridericianum“.

1812 dimitterede Arentz endnu en enkelt discipel til Kjøbenhavn og derefter 52 til Kristiania universitet. Det samlede antal af dimittender i hans 44aarige rektortid bliver følgelig 226.

Den lange række begynder glimrende med Fredrik Dichmann, som ved artium opnaaede at blive „*publico encomio ornatus*“ og var den bedste af begge rigers samtlige dimittender. Dichmann blev lærer ved søkadetakademiet og ved „Efterslegtens skole“, hvor Oehlenschläger blev hans taknemmelige discipel: „hans navn vil mindes i Danmark, saalænge der er nogen, som vil høre om Oehlenschläger.“¹ Samme aar dimitteredes Hans Jakob Grøgaard, Eidsvoldsmanden. Listen over Arentz's dimittender opviser et forholdsvis stort antal af merkelige navne; en betragtelig del af de mænd, som i de sidste decennier af det 18de og hele første halvpart af det 19de aarhundrede var de bedste her i landet i kirken, skolen, i det politiske liv og i litteraturen, har plads i denne fortegnelse. Regner man eleverne fra hans konrektortid med, vil man finde, at den samme lærer, som havde undervist Claus Fasting, Peter Harboe Frimann og Martin Wahl, levede længe nok til (som den sidste i rækken) at kunne dimittere Welhaven.

Mod slutningen af det 18de aarhundrede var, som bekjendt, ønskerne om et norsk universitet begyndt at lyde stærkere end før. Det var ikke regjeringens hensigt at imødekomme disse ønsker; men for dog at gjøre noget tillod den under 27. febr. 1796, at examen artium herefter kunde tages ved de norske katedral-skoler. Rektor, konrektor og biskop afholder prøverne, der skulde foregaa med en vis høitidelighed, hvorfor ogsaa honoratiores og lærde mænd maatte indbydes. Biskopen vælger opgaven i latinsk stil, men forøvrigt deler han samt rektor og konrektor fagene mellem sig.² Ogsaa norske privatister kunde tage artium ved landets skoler. Endvidere tillodes det de norske studenter at tage examem philosophicum i forbindelse med embedsexamen. De kunde saaledes, uhindret af examina, efter skolegangen vedblive at opholde sig i fødelandet. Denne kongelige naade vakte dog ikke synderlig begeistring i Norge; som erstatning for, hvad man attraaede, var den

¹ Efterretn. om Efterslegtens skole 1896—97 s. 12.

² I L. Daas Bergenske Apotheker, Bergen 1898, s. 40 er aftrykt en karakterseddel ved artium 1803, undertegnet af biskop Brun, rektor Arentz og konrektor Kisbye. Vedkommende kandidat, den senere apotheker Johan Storn Bull, er ikke nævnt i Lampes fortegnelse over skolens dimittender.

altfor fattig. De norske studenter maatte jo alligevel ned til Kjøbenhavn, hvis forberedelsen til embedsexamen skulde drives med nogen klem. Der udkom samme aar i Bergen et lidet skrift under titelen „Kritik over den nye norske examen“; man har ment, at ingen ringere end Johan Nordahl Brun er forfatteren.¹ I modsætning til de fleste af sine landsmænd tager den anonyme forfatter den norske artium i forsvar. Det er, siger han, en stor fordel, at de, som har undervist, ogsaa giver karakteren; denne vil da kunne bestemmes ikke udelukkende af et flygtigt indtryk ved den mundtlige prøve, men ogsaa efter den under skolegangen udviste flid og dygtighed. Jakob Baden, som recenserer skriftet i sin universitetsjournal, vil dog ikke medgive dette, men anser professorerne som mere upartiske dommere. Blandt andre fordele nævner den bergenske anonymus den, at man herefter undgaar den ørkesløse mellemtid, som fandt sted mellem skoleexamen (i juni) og artium (i oktober). I disse maaneder, tilbragte i Kjøbenhavn, „er mange blevne *male feriati*,² har indaandet klubgeist og uddampet en god del af det hukommelsesverk, som de havde inde til skoleexamen.“ Dette er nu forebygget. „Endelig er herved den skjændige vei til barbari forpurret, paa hvilken mange nu begyndte at vandre. Veien var denne: N. N., enten doven eller udsvævende eller ubekvem til studeringer, fordrev sine 2 à 3 aar i mesterlektien; rektor vil ikke dimittere ham og burde ikke heller. Fluks mennesket til Kjøbenhavn, hvor han kaster sin aandelige fattigdom i en manuduktørs arme, gaar op i oktober og faar lige karakter med rektors ordentlig dimitterede og meget dueligere kandidater. Denne triumf flyver paa rygtets vinger over Kattegat herop. Dovenskabs aand overfalder mesterlektiens vevre drengebørn. „Manuduktøren,“ tænker de, „skal gjøre med os som den Helligaand med apostlerne paa pinsedag, og vi skal tale med tunger. Men vi ældre have ingen tro til disse nye mirakler. Man indbilder ikke os, at en manuduktør skulde virke mere paa et subjekt i to maaneder end en duelig rektor og konrektor have kunnet virke i to aar.“ Den norske artium har nu gjort ende paa dette uvæsen. „Rektor og konrektor bør derfor vaage over denne examens hæder og hellighed som over deres øiesten.“

¹ Hjalmar Pettersen, Norsk bogfortegnelse.

² D. e. har brugt sine ferier slet.

Vi har dvælet saa længe ved denne brochure, da den, som forfattet i Bergen, naturligvis først og fremst har bergenske forhold for øie og belyser disse. I sin recension drøfter Baden forfatterens udtalelser med en vis respekt, men tager bestemt afstand fra en saa „extravagant tanke“ som følgende (hvori vi tror at J. N. Brun røber sig): „Overalt er det den sande Nordmands stolthed, og som enhver fader bør indblæse sin søn, at undvære mandeligen alt det fra Kjøbenhavn, som kan haves i Norge, om og dette sidste ikke var fuldt saa godt.“

Hvad rektor Arentz har tænkt om den norske artium, vides ikke. I det hele deltog han ikke i den pædagogiske diskussion, som ved aarhundredskiftet satte saamange andre penne i bevægelse. Han var den praktiske skolemand og den korrekte embedsmand, der uden at kritisere gennemførte de vigtige reformer, som det lærde skolevæsen modtog i hans tid. De stunder, som blev tilovers fra undervisningen, tilbragte han mellem sine bøger, sysselsat med læsning og videnskabelige undersøgelser.

Som videnskabsmand kan man nok trygt betegne Arentz som den sidste polyhistor hertillands i stor stil, hvorfor biskop Brun ikke betænkte sig paa at erklære: „Han kunde være professor i næsten alle videnskaber ved hvilkensomhelst høiskole.“ Hans studier omfattede theologi, den klassiske filologi, hebraisk, historie, filosofi, matematik, astronomi og fysik. Der er imidlertid ikke tvivl om, at det var filosofien og end mer de matematiske fag, der fornemmelig lagde beslag paa hans tid og interesse. Hans forfatterskab, der i omfang ikke er betydeligt, dreier sig hovedsagelig om disse emner. Sine afhandlinger tilstillede han dels det kjøbenhavnske dels det trondhjemske videnskabsselskab (han var medlem af begge), og i disse selskabers „skrifter“ er de offentliggjorte. Arentz's matematiske arbeider, skriver en fagmand,¹ „har sin interesse først som et vidnesbyrd om, at ogsaa Norge efterhaanden begyndte at tælle repræsentanter for den exakte videnskab, men desuden ogsaa ved eget værd, særlig et af dem, en temmelig tidlig undersøgelse af den art størrelse-kombinationer, som nu kaldes determinanter.“ Foruden med videnskabelige forskninger beskjæftigede den alsidige rektor sig ogsaa med forskjellige praktiske spørgsmaal; han har skrevet om det beneficerede gods, om „bankosedlers mulige kredit

¹ Dr. Elling Holst i H. Jægers Illustr. norsk literaturhist. II 72.

og sikkerhed“, hvortil ogsaa maa lægges et lidet latinsk skrift, som han i 1812 udgav til ungdommens nytte, hvori han paaviser en rent mekanisk maade, hvorpaa man kan hjælpe paa hukommelsen, navnlig naar det gjælder at lære navne og tal. Skriftet skal være ganske mærkeligt, men blev neppe synderlig paaagtet af samtiden.¹

*

*

*

Konrektor ved kathedralskolen var i aarhundredets sidste decennier mag. Rasmus Severin Kisbye. „Den iegode, lærde Kisbye,“ som Sagen kalder ham, passede godt sammen med rektor Arentz; rivninger som de, der ikke sjelden før havde fundet sted mellem konrektor og rektor, var der nu ikke tale om. Kisbye var født 1754 i Odense, hvor hans fader var professor ved gymnasiet; moderen var af norsk slegt. Han deponerede 1771 og blev som student alumnus paa Ehlers's kollegium, hvor han udgav nogle disputater. Efterat han 1777 havde taget theologisk examen, tiltraadte han med stipendium en reise til Tyskland, hvor han i 3 aar studerede i Leipzig og Göttingen. 1782 fik han magistergraden og udnævntes samme aar til konrektor, hvorhos han blev inspektor ved Seminarium Fridericianum. Efter 22 aars virksomhed i Bergen blev han 1804 rektor ved Aalborgs kathedralskole, men paa grund af svækket helbred og svageligt syn søgte og fik han allerede 1811 afsked i naade med titel af professor. Efter den tid underviste han i nogle aar i latin og tysk ved den skole, hvis rektor han havde været. Han døde 1. sept. 1826, nedbøiet af sorg over en elsket hustrus og begge sine sønners død, som alle blev ham berøvet paa mindre end et aar.²

Fra Aalborg og Bergen lyder samme dom om Kisbye som den samvittighedsfulde skolemand og det elskelige menneske. Lyder Sagen, som selv havde været hans discipel, udtrykker sig saaledes: „Større hjertensgodhed, forenet med grundig og smagfuld lærdom, fandtes vel hos faa. Maaske var han altfor god og eftergivende imod mangan *ribaldus* i sin tid paa seminariet, hvor han som inspektor boede i 22 aar.“ Provst Nils Hertzberg taler i et utrykt brev ogsaa

¹ Det blev dog grundig studeret af hans discipel Fredrik Stang, som udferlig beskriver metoden i sine Erindringer.

² Hundrup, Lærerstanden ved Aalborg kathedralsk. II 51. Hundrup, Biogr. efterretn. om filol. kandidater II 14. Thaarup, Fædrelandsk nekrolog I 455.

om, at Kisbyes disciple undertiden gjorde spilopper, og at han da brugte at sige: „Ih, nu skal jeg ret straks fare paa ham!“ Hvilket vistnok aldrig skede.

Vi skal endnu nævne de hørere, som gjorde tjeneste under Arentz. De var alle indfødte Bergensere.

Fjerdelektiehører var Kristofer Bremer Vahl, en af Arentz's elever før hans rektortid; ved sin artium 1781 blev han „indkaldt“. Han tog theologisk examen 1786 og blev aaret efter hører. Han var subinspektør ved seminariet, hvorfor han havde fri bolig og en løn af 60 rdl. Baade af sin rektor og af biskop Brun roses han som en flink latinlærer. Ved skolens reform i 1806 blev Vahl udnævnt til adjunkt, men allerede 1808 forlod han skolen for at overtage klokkerposten ved Korskirken. Som saadan levede han endnu 1828.

Fra sin formand arvede Arentz tredjelektiehøreren Balthasar Johan Flottmann (theologisk kandidat 1765). Han døde 1800 efter lang skoletjeneste. Hans søn var den bekendte stiftsprovst i Bergen af samme navn.

Andenlektiehøreren Klaus Lydersen Fasting var født 1743, blev hører 1778 og døde 1827 som klokke ved Domkirken og en af Bergens største originaler.¹ I et brev af 1. decbr. 1804 fra justitiarius Schydtz til Nyerup heder det om ham: „Høreren Fasting er bleven, siger man, klokke ved Domkirken. Skolen vil vinde meget ved hans bortgang, om pladsen bliver godt besat.“² Han udgav i 1793: „Forsøg til en fortegnelse over de udi Danmark og Norge fra bogtrykkeriets indførsel til 1789 aars udgang udkomne danske skrifter“, en bog paa 615 sider, trykt i Bergen. Ordningen er alfabetisk efter forfatternes navne; der meddeles ingen biografiske oplysninger. Det er forbausende, at han har kunnet faa udgivet en saa stor bog, der neppe kunde paaregne mange købere.

En ret mærkelig mand var førstelektiehøreren Johannes Grøgaard. Han var født i Kristianssand, søn af en skrædder. Efter 12 aars skolegang i sin fødebys latinskole, stadig understøttet af skolens stipendier, blev han student 1758 med bedste karakter. Aaret efter kom han til Solør, hvor han underholdt sig som lærer og derefter som fuldmægtig hos en bygdeprokurator; her giftede

¹ Om hans underlige fagter og grimaser, hvorved han blev til spas og spot for gadegutterne, fortælles i Bergens hist. foren. skr. nr. 9, I, 7.

² Udvalg af breve til Nyerup, udg. af L. Daae s. 8.

han sig med en bondepige. Efter to aars tjeneste som underofficer kom han 1767 til Bergen. Han henvendte sig i et latinsk brev til biskop Irgens, og hans gode latin var det, heder det, som bevirkede, at biskopen først skaffede ham klokkerposten ved St. Jørgens hospital og 1789 hjalp ham til at blive hører. Han skildres som en streng og tillige duelig lærer. Grøgaard døde 1800 og blev begravet ved alteret i Hospitalskirken, hvilket tyder paa, at han har indehavt sin klokkerpost ogsaa som hører. Den før nævnte Hans Jakob Grøgaard (død 1836 som sogneprest til Nykirken) var hans søn.

8. Seminarium Fridericianum.

Som vi har hørt, var mag. Ove Kristian Leyrdal bleven lektor og inspektør ved Seminarium Fridericianum kort efter dettes oprettelse. Om denne lektor erfarer vi i en skrivelse fra biskop Tidemand til kancelliet af 25. sept. 1759, at han da i 2 aar havde opholdt sig i Kjøbenhavn og uagtet mange paamindelser ikke var at formaa til at begive sig hjem til sit embede. Kancelliet betydede lektoren, at hvis han ikke straks reiste tilbage til Bergen, vilde man betragte hans embede som ledigt.¹ Truslen sees virkelig at være bleven udført; thi Leyrdals svigerfader, sogneprest Anders Daae i Sogn, siger i et andragende af april 1762, at lektoren er „removeret fra sit brød“, hvorved hans hustru, Marie Daae, var bragt i de miserableste omstændigheder, da hans kreditorer i Bergen havde sat sig i besiddelse af alt, hvad de eiede, saa at hun slet intet havde tilbage.² Leyrdal døde kort efter i Kjøbenhavn.

Istedenfor den fraværende Leyrdal blev i 1760 F. C. H. Arentz konstitueret som lektor. Han udnævntes 1762 til virkelig lektor i matematik og fysik. Straks før var den oftere omtalte Rasmus Finde Cortin bleven lektor i *philosophia moralis* og inspektør. Som før nævnt, blev i 1769 begge lektorerne knyttet direkte til kathedralskolen, idet de delte konrektorens forretninger mellem sig.

¹ Skrivelser i Bergens stiftsarkiv.

² Hartvig Munthe, Efterretn. om familien Munthe s. 204.

I 1773 opgives Cortins indtægter af seminariet til 350 rdl. aarlig og Arentz's til 322 rdl.¹ Cortin havde desuden som inspektør fri bolig.

Biskop Tidemand udarbejdede 1762 en instrux for de to lærere. Ifølge denne skulde den filosofiske lektor, som tillige underviste i sprog, læse 2 timer hver onsdag og fredag formiddag og 2 timer om eftermiddagen de samme dage. Den matematiske lektor havde ogsaa 2 formiddagstimer onsdag og fredag; hans eftermiddagstimer var henlagt til tirsdag og torsdag, men disse timer var kun for de elever af mesterlektionen, som ved skoleaarets udgang skulde afgaa til universitetet. Forat undervisningen kunde begynde og slutte i rette tid, forsynedes auditoriet med et timeglas, som løb ud i 2 timer og som portneren havde at passe. Hver dag holdtes morgen- og aftenbøn. — Aarlig skal der ifølge samme instrux uddeles 60 rigsdaler som stipendier til 12 fattige seminarister, som hver faar 5 rdl. Hver af lærerne foreslaar 6; hvis nogen seminarist foreslaaes af begge, faar han 10 rdl.

Seminarium Fridericianum kunde naturligvis, saalænge det var som et underbrug under den lærde skole, ikke tilfredsstille trangen til en paa vordende forretningsmænd beregnet uddannelse, en trang, der i en betydelig handelsby som Bergen føltes sterkere og sterkere.

Savnet af en handelsskole var allerede kraftig kommet til orde hos Christian Magnus Olrik, da han 1764 udgav sin læseværdige bog om Bergens handel.² „Man ved,“ skriver han, „hvor nødvendige historien, geografin og de fremmede sprog ere for en kjøbmand, hvor nyttigt det er for ham at vide andre landes vare, hvor de faaes lettest, hvor han kan afsætte sit eget lands varer med mest fordel o.s.v.“ Han udtaler sig skarpt om, at fornuende kjøbmænd i Bergen er altfor tilbøielige til at sætte sine børn til bogen og saadanne studeringer, som kan skaffe dem et embede, istedenfor at uddanne dem til duelige handelsmænd. En del aar senere førtes der i „det nyttige selskab“ diskussion om oprettelse af en handelsskole, ja Hildebrand Meyer vilde ikke nøie sig hermed, men foreslog et handelsakademi. Imidlertid gik aarhundredet til ende, uden at noget kom istand.

¹ Frimann, Stiftelser og gavebreve I, 167—171.

² C. M. Olrik, Forsøg om Bergens handel, Sorø 1764, s. 188 fgg.

Seminariets forbindelse med kathedralskolen var saameget mere uheldig, som der let kunde opstaa rivninger mellem lektorerne og skolens rektor. Sikkert er det, at stiftelsens virksomhed hæmmedes i høi grad, medens Boalth var rektor, ved de uafslidelige stridigheder mellem ham og seminariets inspektør Cortin, stridigheder, „der ved øretuderier stødse underholdtes.“ Forelæsningerne besøgte i almindelighed kun af de disciple, som boede paa stiftelsen.¹

Der er ikke tegn til, at Tidemands nærmeste eftermænd, biskopperne Arentz og Hagerup, har vist seminariet nogen interesse. Men da 1778 Søren Friedlieb tiltraadte Bergens bispestol, som han kun fik bestyre et knapt aar, henvendte han straks sin opmærksomhed paa denne stiftelse. Den nærmeste foranledning var den, at det ene lektorat blev ledigt ved Cortins død 20. oktbr. 1778. Faa uger derefter indsendte han til kongen en udførlig redegørelse for seminariets tilstand og forslag til reformer.

Øiemedet med stiftelsen, skriver Friedlieb, er ikke opnaaet i lang tid. Den har allerede i mange aar været meget slet besøgt. I 1765 og 1766 var der kun — én seminarist, i 1767 var der 3, men i aarene 1770—73 aldrig mere end 2. Antallet var i 1774 3 og i 1778 4. I forhold til omkostningerne stiftede saaledes seminariet liden eller ingen nytte. Aarsagen til denne bedrøvelige tilstand finder biskopen i seminariets forbindelse med kathedralskolen. Det var ikke heldigt, at seminariet alene skulde rekruteret af mesterlektianerne; heller ikke, at lektorerne ogsaa skulde være konrektorer. Seminariet bør, som landets eneste institution af den slags, ikke ophæves, men det maa skilles fra skolen.

Friedliebs forslag gik ud paa, at seminariet aabnes for enhver, som vil høre forelæsningerne. Vil rektor sende sine disciple som tilhørere, er dertil anledning for dem som for alle andre. De 12 seminarister, som man kan skaffe herberge, antages blandt brave folks børn i byen eller i stiftet, men ikke blandt latinskolens disciple. Efter 2 aars ophold dimitteres de med testimonium. Der skal kun være én lektor (Arentz), som tillige er inspektør; hans løn ansættes til 500 rdl., men han skal intet have med skolen at gjøre.²

¹ Minerva, mai 1800 s. 230.

² Efter meddelelser fra D. Thrap.

J. C. Fabricius, som netop paa dette tidspunkt aflagde et besøg i seminariet, udtaler sig ganske i overensstemmelse med Friedlieb. „Seminaristernes antal er meget lidet,“ skriver han, „og stridighederne med skolen, som dog skulde arbeide til samme maal, forhindrer den nytte, som de kunde have.“ Om seminariets bibliothek udtaler han, at det vel ikke er meget stort, men det værste er dog, at bøgerne er belagt med tykt støv.¹

Da biskop Friedlieb døde, var hans forslag uden talsmand. Saameget havde han dog udrettet, at man indsaa, at noget maatte foretages for at bringe Seminarium Fridericianum i bedre gjænge. Men forøvrigt toges der saalidet hensyn til hans idéer som vel muligt i det reskript af 6. juni 1781, som blev seminariets grundlov for hele dets fremtid. Naar denne ordning gaar i stik modsat retning af den, som Friedlieb havde foreslaaet, tør man nok søge forklaringen dertil saavel deri, at den nye biskop, Irgens, havde en anden opfatning end sin formand i dette stykke, som maaske mest i det rektorskifte, som foregik i mellemtiden. Det er aabenbart, at rektor Boalth ikke har været nogen beundrer af Seminarium Fridericianum; Friedliebs forsøg paa at sønderrive baandet mellem begge institutioner har vist i høi grad tiltalt ham. Anderledes forholdt det sig med den nye rektor, Arentz, der i 20 aar havde været knyttet til seminariet og gjerne, om dertil blev anledning, vilde fortsætte sin gjerning der. Reskriptet af 6. juni 1781, som vi altsaa tænker os forberedt af den nye biskop og den nye rektor, kan i korthed karakteriseres saaledes, at det oprettede en langt intimere forbindelse mellem begge institutioner, end nogen før havde tænkt sig. Forøvrigt blev seminariets hele indretning omgjort, som følgende korte oversigt over reskriptets 11. paragrafer vil vise:

Biskopen har den øverste direktion; men rektor er *ephorus seminarii* og som saadan stiftelsens styrer og leder; konrektor er dens inspektør og den øverste hører subinspektør samt bibliothekar.

I seminariet skal baade konrektor og øverste hører have fri bolig tilligemed 16 af skolens disciple, af hvilke de 10 mest trængende faar et stipendium paa 8 rdl., hvilket forøges til det dobbelte, naar seminariets fond er vokset til 2000 rdl.

Der er nu ikke mere tale om filosofi, heller ikke om fysik. Rektor skal i 4 timer om ugen foredrage navigation, konrektor

¹ J. C. Fabricius, Reise nach Norwegen, Hamburg 1779, s. 371 fg.

i ligesaa mange timer geografi anvendt paa handelen. og det ikke bare for disciplene. men for byens folk, til hvilken ende der skal vælges en for alle bekvem tid, som bekjendtgjøres ved en trykt indbydelse.

Rektor lønnes for sit arbejde ordinært med 150 rdl.; men da rektoratets indtægt ikke beløber sig til mere end 480 rdl.. skal han „for at have det til udkomme i denne tid fornødne“ (altsaa som dyrtidstillæg) oppebære desuden 150 rdl., saa at han i alt af seminariet faar 300 rdl.

Konrektor faar som geografilærer 100 rdl. aarlig. Men da hans konrektorløn, naar de 200 rdl., hvormed han pensionerer mag. Lakier, og nogle andre embedsudgifter fradrages. kun udgjør 169 aarlig, tillægges ham desuden 50 rdl., saalænge pensionen til Lakier vedvarer.

Den øverste hører skal læse over *historia literaria* 2 timer om ugen og faar derfor 50 rdl. aarlig. Hans hørerløn anslaaes til 151 rdl. Tredje klasses hører, hvis løn af skolen ogsaa er 151 rdl., nyder af seminariet 24 rdl. aarlig imod at undervise i fransk 2 timer ugentlig. Andenlektiehøreren læser paa seminariet tysk i 2 ugentlige timer, hvorfor han lønnes med 16 rdl. aarlig. Hans indtægt af skolen opføres med 120 rdl. Uagtet der ikke var brug for førstelektiehøreren, fik han dog af seminariets fond 20 rdl. aarlig, som vistnok kom vel med, da hans hørerindtægt kun udgjorde 75 rdl.

Den offentlige indbydelse til seminariets kursus fra høsten 1782 er bevaret. Det sees af denne, at rektor hver onsdag og fredag kl. 10—11 læste over navigationen og de samme dage kl. 11—12 over „astronomien appliceret til navigationen“. Ogsaa konrektors og de 3 høreres forelæsninger er opførte i indbydelsen og stemmer nøie med reskriptets paabud.¹

Der er ved den nye ordning to ting at merke: De særskilte lektorer er forsvundne. og al undervisning foregaar ved latinskolens lærere. Dernæst er undervisningen i end høiere grad end før lagt an paa det praktiske behov. Arentz er sagtens baade den første og sidste rektor, som har doceret navigation.

Seminariets egentlige fader, Pontoppidan. havde bestemt, at der aarlig skulde holdes en tale til minde om Fredrik den 5te. hvis navn

¹ Indbydelsen er trykt i „Vestlandske personalia“, Bergen 1897, s. 60 fg.

stiftelsen bar. Den aarlige tale vedblev man altid at holde; men under Kristian den 7de henlagdes den, ialfald ofte, til denne konges fødselsdag 29. januar. Man ser saaledes af Adresseavisen, at denne dag i 1770 feiredes med en „dansk“ tale af seminaristen Jørgen Peter Meldal og en fransk af Andreas Angell, efterat „fornemme folk“ dertil var indbudt ved et af lektor Cortin forfattet latinsk *programma*.

Der existerer et haandskrift i 2 bind, som indeholder seminaristernes offentlige taler for hvert aar fra 1783 til 1804. Det opbevares nu i Aalborg kathedralskoles bibliotek; der kan ikke være skygge af tvivl om, at konrektor Kisbye tog det med sig ved sin flytning til Aalborg 1804.¹ Den interessante samling begynder med en tale, som mesterlektianeren Andreas Nilsen (død som ubefordret student) i 1783 holdt om „Geografiens vigtige indflydelse paa religionen, videnskaberne og handelen“; man merker virkningen af den i 1781 indførte nye læseplan. Af de følgende kan nævnes: 1787 drøftede Fredrik Arentz Krog (død som sogneprest til Skudenes) det spørgsmaal, „om videnskaberne have den indflydelse paa en nations sedefordærvelse, at man skulde have grund til at ønske sig tilbage i vildhed og barbariets stand.“ 1792 udviklede Ludvig Daae (blev sogneprest i Gloppen) „Videnskabsmandens sande, store værd i staten“. 1793 L. A. Rodtwitt (vil snart blive nærmere omtalt): „Vor tidsalders oplysnings kjendetegn og misbrug“. 1796 talte Johan Georg Lange over „Den spekulative filosofis fremgang ved og efter Leibnitz“; taleren endte som lærer ved fattigskolen Bethlehem. 1798 Nils (siden Nikolai) Wergeland: „Offentlige stiftelsers større sikkerhed under den monarkiske end under hver andenslags regjeringsform“. 1801 Johan Kristen Fasmer (død i Kjøbenhavn som student): „Den studerendes tunge, men ved flid og moralitet sig selv belønnende bane“.

Professor L. Daae, hvem vi skylder vort kjendskab til talernes indhold, bemærker derom: „Som let vil forstaaes, har de unge talere — disciple af mesterlektien — været fuldkommen umodne til at behandle saa høitliggende emner, og man faar straks en mistanke om, at talerne umulig kan have været deres eget arbeide.

¹ Underretning om haandskriftets indhold er meddelt af prof. L. Daae i Hist. Tidsskr. 4 R. I, 46 fg. Haandskriftet indeholder efter Daaes oplysning ogsaa nogle prologer m. m. vedrørende det dramatiske selskab i Bergen.

At saa virkelig var tilfældet, derom har man ogsaa i Pavels's Dagbøger (1817—22) et udtrykkeligt vidnesbyrd. En af de ovennævnte talere, N. Wergeland, fortalte nemlig i 1817 Pavels, at talen altid var udarbejdet af konrektor eller fjerdelektiehøreren. Da Wergeland selv havde foredraget den under 1798 anførte tale, gjorde biskop Brun ham den kompliment, at det vilde glæde ham, om han nogensinde kunde høre en tale, forfattet af ham selv, saaledes foredraget.“

— Medens Arentz var seminariets ephorus, blev han gjenstand for et angreb, som vakte ikke liden opsigt, og som han tog sig meget nær af; det var ganske vist den største modgang, som mødte ham i hans lange skoleliv. Angriberen var en af hans forhenværende disciple, Laurits Augustinus Rodtwitt, paa den tid neppe 25 aar gammel. Medens han laa i Kjøbenhavn for at afslutte sine theologiske studier, tog han sig for poetisk at skildre „Bergen og omliggende egn“. Dette digt fik han anonymt optaget i det i Kristiania udkommende tidsskrift „Topografisk journal“ for 1798. I en indledning bebuder han, at han i noter under teksten vil aabne publikums øine for mangler ved de offentlige indretninger i Bergen og især paatale de misbrug, som fandt sted ved Seminarium Fridericianum. Hans klager i noterne gaar væsentlig ud paa følgende. Ved lektor Cortins død ophørte man, siger han, at docere de levende sprog, saa at alt, hvad man nu lærer paa seminariet, bestaar i en smule geografi og astronomi tilligemed den naturlige theologi, hvilke videnskaber ikke egentlig hører hjemme paa denne læreanstalt. I pladsenes uddeling viser ephorus den største uorden og vilkaarlighed, idet man ofte ser formuende folks børn at nyde plads, uagtet disse pladse alene skulde tilfalde trængende, og der er ingen mangel paa saadanne i skolen. I digtet selv heder det om seminariet:

Her kneiser end et musers sæde,
som vidner høit om Fredriks daad.
Før visdoms søn det saa med glæde,
men synet nu fremavler graad,
ja taus gudinden selv begræder
sit tempels skjændte helligdom,
hvor ussel daarskab, vilde seder
i visdoms sted ubudne kom.¹

¹ Topografisk journal XXII 81 og 97.

Herpaa svarede Arentz i samme tidsskrift med en hel afhandling, dateret 23. febr. 1799. Af den lange redegjørelse skal her hidsættes et og andet, der kan tjene til at belyse forholdene ved seminariet. Med hensyn til den første anke skriver han: „Der har været læst over de levende sprog efter Cortins død, der læses endnu, ja der læstes deri endog paa samme tid som forfatteren behagede at nedskrive sin beklagelse.“ Efter Cortins død paatog Arentz sig selv at docere disse sprog, uagtet det ikke egentlig var hans fag, indtil seminariet fik sin nye indretning. Ifølge denne skulde to af hørerne undervise i fransk og tysk; men det viste sig efterhaanden vanskeligt, for ikke at sige umuligt at drive denne undervisning, da eleverne, som ingen afkortning fik i sine timer paa kathedralskolen, blev aldeles overlæssede med undervisning. De gik derfor ogsaa altid til disse sprogtimer med stor ulyst, uagtet rektor søgte at opmuntre dem dertil. I 1797 fik han bragt det dertil, at en hel del af disciplene tog del i denne sprogundervisning; men det varede ikke længe, før der kun blev 4 à 5 tilbage, som endnu fortsætter. I det hele har der altid været adgang til at blive undervist i de levende sprog, men altid som en frivillig sag. Der blev ogsaa undervist i dem, da den anonyme forfatter var alumnus paa seminariet, — Arentz ved, hvem han er, men navngiver ham ikke, — men denne pleiede ikke at besvære sig med saadant arbejde, som han kunde slippe for. Forresten ræsonnerer de fleste saaledes, at den tysk, de behøver, kan de lære sig selv, naar de bliver studenter. „Hvormange hundrede danske og norske *literati* har ikke lært sig selv at kunne forstaa en tysk bog, uden at et helt seminarium, som forfatteren vil, for den skyld skulde være stiftet?“

I anledning af den foragtelige maade, hvorpaa forfatteren omtaler undervisningen i geografi og astronomi, bemærker Arentz, at konrektor Kisbye, som læser geografi, vistnok intet forsvar behøver ligeoverfor de anonyme skumlerier. Hvad angaar Arentz's egne forelæsninger over astronomi, saa henviser han til tre universitetslærere, som i sin tid i seminariet var tilhørere ved disse forelæsninger, og hvis vidnesbyrd sikkert vil gaa i en anden retning. I det hele synes forfatteren ved en hellig ed at have forpligtet sig til ikke at sige et sandt ord om seminariet.

Beskyldningen for at have misbrugt sin stilling som ephorus afviser Arentz med indignation. Han paaviser, at ingen trængende

discipel, som har ønsket rum paa seminariet, er bleven afvist. I denne vinter f. ex., skriver han, er antallet af mesterlektianere 32; af disse kan omtrent halvdelen siges at trænge den understøttelse, de kan faa; dog er der kun 6 af dem, som har ønsket plads paa seminariet; der er endnu 10 pladser, men disse staar ledige og er ikke tildelt nogen formuende. Derimod har det engang hændt, at en trængende discipel fra landet i hele 7 aar havde tilhold paa seminariet, hvilket var imod statuterne, men det blev tilladt af ephorus og direktionen, fordi han var af en agtet og brav familie og meget fattig. Denne mer end andre begunstigede var ingen anden end den anonyme skumler selv. Arentz haaber ved denne oplysning „at frembringe lidt rødme paa hans tykhudede pande“.

Med hensyn til klagen over seminaristernes „vilde seder“ siger Arentz bl. a.: „Hvorfor tier forfatteren med det utrættelige tilsyn, konrektor som *inspector seminarii* har havt og daglig har indtil sildigste aften og nat, naar andre allerede er gaaet til hvile? har han alt glemt det i saa kort tid efter fulde 7 aars erfaring?“

Arentz slutter med at udtale, at hvis der intet svar kommer fra anonymen, vil han anse hans taushed som en fuldstændig tilbagekaldelse af alt, hvad han har skrevet imod ham. Men skulde han ville fastholde sine løgne og bagtalelser, agter Arentz at gaa rettens vei.

Rodtwitt foretrak at tie. Hans optræden mod Arentz, hvad enten den skyldtes ondskab eller ungdommelig letsindighed, kom til at skade ham paa embedsveien. Han maatte i mange aar nøie sig med at blive benyttet som hjælpeprest snart hist snart her i stiftet og opnaaede først i 1813 at blive sogneprest i Vannelven paa Søndmør. Allerede 1820 maatte han tage afsked som sindssyg og døde 1829.

Rodtwitts angreb gav anledning til en artikel i „Minerva“ for 1800 af N. H. Weinwich, der var student fra Bergens skole 1773 og længe havde opholdt sig i Kjøbenhavn, optaget af æsthetiske og kunsthistoriske studier. Han sees at være ubekjendt med Arentz's tilsvar. Weinwich havde selv i sin tid frekventeret Seminarium Fridericianum og tænker med taknemmelighed paa det udbytte, han havde deraf. Det var ham derfor nu en sorg at læse om dets forfald. Hensigten med hans artikel er den dobbelte: at give det store publikum kundskab om seminariets bestemmelse og tidligere

virksomhed, og at anraabe kronprinsen, „der læser dette blad“, om at tage sig af denne hans farfaders stiftelse.

*

*

*

Uagtet rektor Arentz og hans lærere visselig gjorde sit bedste for at holde seminariet oppe, viste det sig, at denne institution manglede levedygtighed. I slutningen af det 18de aarhundrede førte den en hensygnende tilværelse, og i begyndelsen af det 19de aftog seminaristernes antal for hvert aar, indtil der i 1808 ingen var tilbage. Virksomheden døde hen af sig selv. De tomme rum blev for en tid overladt til sygehus for soldater. Ved kgl. resolution af 16. juli 1812 solgtes bygningen til den nyoprettede real-skole for 3300 rdl. dansk kurant, men paa det vilkaar, at kon-rektor Winding fremdeles skulde have fri bolig der og efter hans tid hans eftermænd.

Seminarium Fridericianum havde slæbt sig igjennem noget over et halvt aarhundrede. Trods tilstrækkelige pengemidler, der endog skaffede alumnerne materielle fordele, og uagtet en pædagog som rektor Arentz den meste tid var lederen og hovedlæreren, kom denne institution aldrig rigtig til kræfter. Feilen, tror vi, blev allerede paaapeget af biskop Friedlieb, men uden virkning. Det var forbindelsen med latinskolen, som gjorde det umuligt for seminariet at udrette noget synderligt. Optagelsen af alumner var indskrænket til latinskolens ældste disciple, og da den beroede paa disses egen vilje, kan man nok forstaa, at det for flerheden af disse ikke var smageligt at faa arbeidets byrde forøget ved at indtræde i seminariet, al den stund deres pensa paa skolen af hensyn til artium ikke kunde reduceres.

Femte tidsrum. 1806—1906.

1. Skolereformens indførelse 1806. Forskjellige skoleforhold i begyndelsen af det 19de aarhundrede.

I den senere del af den saakaldte oplysningsperiode havde man i Danmark og Norge overordentlig travlt med forslag til det høiere skolevæsens omstøbning. Der fremkom en omfangsrig pædagogisk literatur, hvortil mænd i alle stillinger gav sine velmente bidrag, og spørgsmaalet om skolevæsenets ordning var staaende samtaleemne i alle kredse. Offentlige kommissioner arbeidede i lange aarrækker paa at skabe et praktisk resultat af denne bevægelse. Det lykkedes ogsaa, og i overgangen til det nye aarhundrede indførtes „reformen“ forsøgsvis i 3 skoler. Derefter udkom plakaten af 22. marts 1805, hvori den nye ordnings grundlinjer blev optrukne, og en ny lov om examen artium af samme dato, hvorved de norske skoler atter mistede retten til at afholde denne examen. Derpaa blev ved kgl. resolution af 5. september 1806 reformen gjort gjældende foruden i 10 danske skoler ogsaa i Bergens og Trondhjems kathedralskoler. Endelig meddelte den bekjendte forordning angaaende de lærde skoler af 7. novbr. 1809 i alle enkeltheder de regler og bestemmelser, hvorefter herefter begge rigers høiere skolevæsen skulde indrettes.

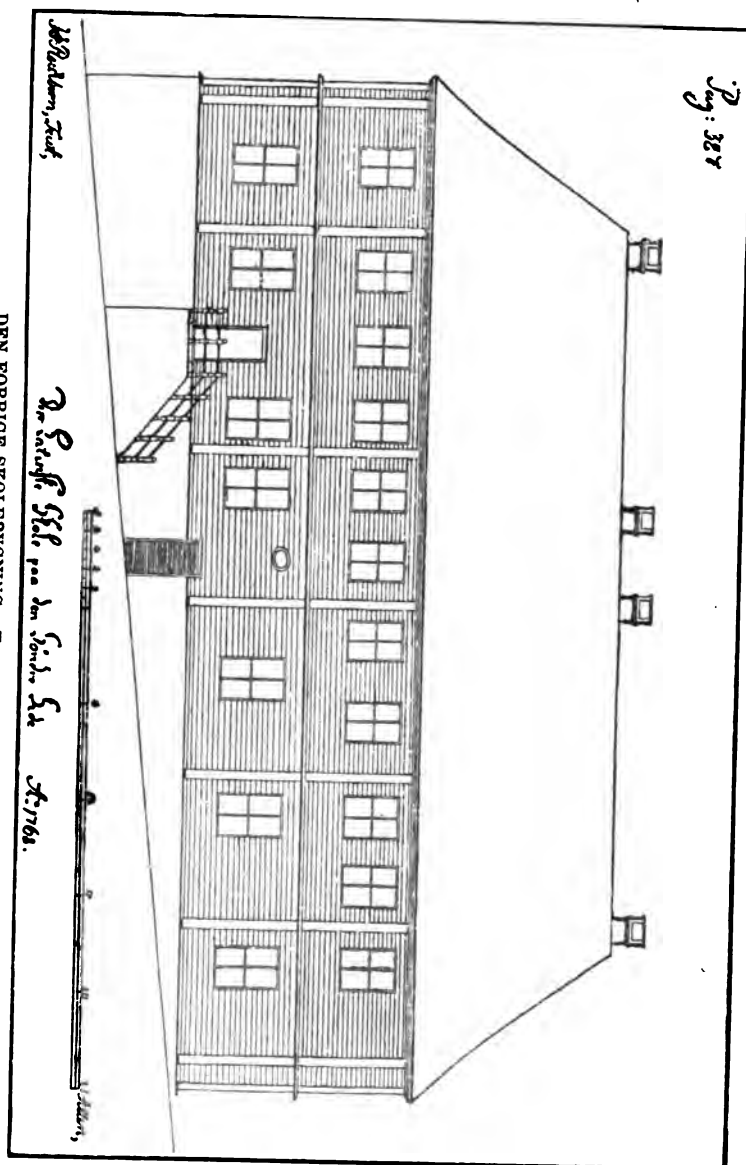
For skolerne blev denne reform af epokegjørende betydning og uden sammenligning vigtigere end de forordninger, som udgik i 1739 og 1775; den sidstes bestemmelser var desuden for en stor del ikke kommet længer end paa papiret. Ved „reformen“ løsnedes endelig det ældgamle baand, som knyttede skolen til kirken som

dennes tjener. Den førte fra nu af en selvstændig tilværelse. Man gik heller ikke længere ud fra, at enhver discipel nærmest var at betragte som en spire til en prest. Latinskolerne skulde nu foruden at uddanne vordende embedsmænd ogsaa være dannelsesanstalter for den øvrige del af landets ungdom. Ved siden af de lærde sprog optoges derfor ogsaa modersmaalets grammatik og skriftlige behandling, fransk og tysk (tildels ogsaa engelsk), arithmetik, geometri, naturhistorie, tegning. Man begyndte at drøfte gymnastik som skolefag, og det noteredes i Skoleannalerne i 1806 som interessant skolenyt, at kathedralskolen i Kristiania havde anskaffet nogle gymnastikapparater paa legepladsen.

Den skygge, som fattigdom og privilegeret tiggeri havde lagt over den lærde skole, faldt nu bort. Medens gutterne før havde havt fri skolegang, ja faaet penge og klæder i tilgift, saa maatte de herefter betale skolepenge. For lærerne afskaffedes navnet „hørere“, som længe havde lydt ilde; man fik overlærere og adjunkter isteden, og samtidig vandt standen ikke saa lidet saavel i indtægter som i borgerlig anseelse. Men der fordredes ogsaa mere af lærerne nu end før, dels paa grund af de nye fags indførelse, dels fordi der krævedes en mere energisk undervisning og sattes en stopper for den forsømmelighed fra de docerendes side, der før altfor meget havde indskrænket læsetiden.

Den vigtigste nyhed, som reformen bragte, var faglærersystemet. Hørerne havde som lektielærere havt alle fag i sin lektie og udenfor den intet. De nye overlærere og adjunkter fik sine særskilte fag, hvori de fulgte sine elever opigjennem skolen. Istedenfor „lektier“ talte man herefter kun om klasser. Eleverne skulde ikke som hidtil sidde alle i et og samme rum, men hver klasse fik sit særskilte værelse.

En høist paakrævet forbedring var sangopvartningens ophævelse, hvorved megen tid indsparedes til fordel for undervisningen og kilden til mangeslags uordener fjernedes. Sangopvartningen gik, som bekjendt, over til fattigskolens lærere og disciple. Var denne forandring paa den ene side en stor vinding for de lærde skoler, saa opgaves dog samtidig en pengeindtægt. Til sangopvartningen var ved enkelte skoler knyttet legater og andre faste indtægter; disse beholdt skolen. Derimod maatte de uvisse indtægter, som de enkelte leiligheder bragte og som var meget større, gaa over paa fattigskolerne. Regjeringen fandt imidlertid, at latin-

DEN FORRIGE SKOLEBYGNING. Tegnet af Reichborn 1768.

skolerne skulde have krav paa nogen erstatning for dette tab, og indsamlede derfor opgaver over de uvisse indtægters beløb. Det viser sig af disse opgaver, at blandt samtlige skoler i begge riger var Bergens kathedralskole den, som havde havt størst udbytte af sangopvartningen, idet den uvisse indtægt deraf var gennemsnitlig 1473 rdl. aarlig; dernæst kommer Aalborg med 878 rdl. Erstatningssummen fastsattes for Bergens skole til 1108 rdl., som udrededes af den dansk-norske statskasse indtil 1814. Efter den tid maa denne indtægt være frakommen skolen; den er nu forsvunden.¹

Plakaten af 22. marts 1805 indeholder ret indgaaende bestemmelser om de fornødne forandringer ved skolebygningerne: hver klasse maatte faa sin lyse og rummelige læsestue, og alt hvad der kunde gjøre opholdet i lokalet „modbydeligt“ for lærere og disciple, maatte rettes paa.

Bergens skolebygning, der var opført efter branden i 1702, indeholdt i 1ste etage foruden rektors værelser en ret stor læsestue for mesterlektien og en rummelig sal for de 4 lavere klasser. Ovenpaa havde skolen nogle smaa og daarlige værelser, der var bestemt for hørerne, men hvor siden H. B. Middelthons død ingen havde villet bo. Der var to trappeopgange, hvoraf den ene førte til skolen, den anden til rektorboligen, som laa i den ende af huset, der vendte ned mod byen; den bestod af 3 værelser i første etage og 3 ovenpaa.²

Mellem skolen og Domkirken var der intet gjerde, og i hele Arentz's tid blev fremdeles, som altid før, kirkegaarden benyttet til legeplads. Kirkevergen klagede over, at skolegutterne gjorde ustyr og nedrev indhegningerne om gravene for at gjøre sig stylder. Han henvendte sig derom til rektoren, som intet raad vidste.³

¹ Engelstofts Universitets- og skoleannaler 1806, II 140. Holmboes Universitets- og skoleannaler III 413 fg. Indtil 1847 opføres denne post paa skoleregnskabet indtægtsside, men beløbet er betegnet som „intet“. Naar stortingsrap. 1898 hovedpost IV kap. 4 s. 52 anfører kr. 1032 som skolens erstatning for sangopvartning, er dette aabenbart en forveksling med kostpengene, der netop udgjør dette beløb (se førn s. 98). Kristiania, Trondhjems og Fredrikstads skoler oppebærer fremdeles af statskassen erstatning for sangopvartningen. Det beløb, som Bergens skole gennem de mange aar saaledes er gaaet glip af, bliver tilsammenlagt ganske betydeligt.

² D. Thrap i Dansk Illustr. Tid. septbr. 1879, hvor ogsaa huset er afbildet.

³ Pavels's Dagbøger 1817—22, II 300.

DEN FORRIGE SKOLEBYGNING (benyttet indtil 1840).

Der indsendtes fra Bergen forskellige forslag til saadanne forbedringer ved skolehuset, at de nye krav kunde ske fyldest. Under 31. juli 1807 approberedes et forslag fra stiftsdirektionen, hvorefter der skulde indrettes 5 adskilte læseværelser med en korridor i midten. Disse forandringer samt anskaffelse af nyt inventar (det gamle var aldeles forældet) og nye kakkelovne beregnedes at skulle koste 1719 rdl. Udførelsen blev foreløbig stanset „ved følgerne af den siden paakomne krig“.¹ Den gik dog for sig i 1808. Mesterlektionen, som før var kalket og hvidtet, blev nu panelet og malet, og der blev rettet paa andre mangler, saa at rektor Arentz udtalte, at han nu for første gang, efter 30 aars forløb, sad ret varmt. Den store læsestue blev ved panelvægge delt i 4 mindre værelser, tvende paa hver side af en korridor. Man havde altsaa opfyldt lovens fordring, men noget fuldt ud tilfredsstillende lokale blev det ikke. Professor Hansteen, som i 1821 besøgte skolen, fandt lokalet „skummelt, trangt og ubekvent“. Rektorboligen blev uforandret, lærernes værelser i 2den etage vedblev at være ubeboelige.²

Hvad skolens inventarium angaar, var fordringerne endnu i begyndelsen af det 19de aarhundrede utrolig smaa. Der haves en inventarieliste fra slutningen af aaret 1812, undertegnet af Arentz og saalydende:

4 aflange borde med tilhørende 4 bænke i hvert af de 4 værelser
Bordene er forsynede med blækhorn.

4 andre smaa borde.

4 stole.

25 lyseblekker af jern.

4 ildtænger.

6 lysesakse.

1 kasse, hvori landkarterne gjemmes.

1 do., hvori 2 globi gjemmes.

4 solgardiner.

1 sort tavle i hvert af de fire værelser.

1 trakt til at fylde blæk med.³

¹ Engelstofts Universitets- og skoleannaler 1807, II 129, 1808, II 113 fg.

² Chr. Hansteen, Reiseerindringer, s. 78. L. Sagen, Program fra Bergens kathedralskole 1828.

³ Originalen i rigsarkivet.

Dermed hjalp kathedralskolen sig i 1812. Endnu sad, som fra Arilds tid, disciplene paa lange rygløse bænke. De 4 smaa borde har naturligvis gjort tjeneste som kathedre. Det maa være dette inventarium, som anskaffedes ved lokalets nye indredning i 1808. Men skolebænke og borde er forgyængelige ting, og i 1825 maatte alt anskaffes fra nyt af.

Skolens samlinger skulde ikke optage megen plads. Karterne, der rummedes i en kasse, bestod i 1816 af 2 exemplarer af d'Anvilles *Atlas antiquus* (som havdes i alle skoler) og Homanni landkarter. Foruden de 2 glober eiede skolen nogle matematiske *corpora* (?), et bestik, et astrolabium og nogle mindre sager. Bibliotheket (hvis man kan bruge et saa fordringsfuldt navn) bestod ved Arentz's afgang i 1825 kun af 362 bøger.

Var udstyret tarveligt, saa var ogsaa discipelantallet i begyndelsen af aarhundredet lidet, efter nutidens forhold næsten ubegribeligt lidet. Det opgives ved begyndelsen af 1812—13 til 36.¹ Men de lærde skolers discipeltal var overalt ringe paa den tid. I det nævnte aar havde Ribe, Aalborg, Viborg, Trondhjem omtrent saa mange som Bergen, Kristiania og Kristianssand noget mere. I de følgende aar steg elevantallet ved Bergens skole, men langsomt, indtil det om høsten 1825 naaede op til 91, men da betragtedes ogsaa skolen som overfyldt.

Med skolens formue foregik der ved begyndelsen af det 19de aarhundrede en betydelig forandring. Da Seminarium Fridericianum ophørte, blev nemlig kathedralskolen denne stiftelses arvtager. Man gik ud fra, at seminariets øiemed opnaaedes gennem den udvidede undervisning, som skolen siden 1806 meddelte. Det gamle lektorats jordegods tilflød saaledes ad denne omvei skolen. Dertil kom seminariets opsparede kapital, der var dobbelt saa stor som skolens. Jordegodset gav jo lidet af sig; men ifølge reskript af 19. mai 1809 om salg af beneficeret gods begyndte en successiv afhændelse, hvorved indtægten af denne kilde efterhaanden øgede. I 1811 bestod skolens oprindelige jordegods af 51 gaarde og det fra seminariet arvede af 88, tilsammen altsaa 139. Samtidig udgjorde skolens rentebærende kapitaler 7420 rdl. og seminariets 14400. I

¹ Engelstoft (Annaler 1812 s. 368) bemærker, at da han savnede opgave fra Bergen for dette aar, har han anført det sedvanlige antal ved skolen.

samme aar beløb skolens indtægter sig til 3640 rdl.; men da udgifterne udgjorde 5236 rdl., maatte det offentlige yde tilskud.¹

Ifølge forordningen af 1809 kom kathedralskolens lokale overtilsyn til at dannes af stiftamtmanden og biskopen under navn af skolens eforat. Desuden oprettedes allerede 1806 et forstanderskab, bestaaende af magistraten, stiftsprovsten og rektor; disse forstandere havde væsentlig at bestyre skolens pengevæsen.² Begge myndigheder bestod indtil 1869.

2. Rektor Arentz's senere aar. (1806—25).

I samme maaned og aar, da skolen fik sin nye indretning, fyldte rektor Arentz sit 70de aar. Han begyndte at blive aandelig affældig og var lidet skikket til at bringe noget synderligt ud af alt det nye. I aarene 1806—25 holdtes skolen oppe ved den grundmurede agtelse, den lærde olding nød blandt publikum, og enkelte læreres duelighed; men det var langt fra, at alt gik, som det burde, inden skolens vægge. Welhaven, som blev dens discipel i 1817, skriver, at „eleverne dengang havde meget løse tøiler, og min skolegang der var i mere end én henseende en *ludus*.“³

Af de disciple, som gik i skolen i Arentz's sidste tid, har flere senere som mænd skildret ham og skolen. Paa ingen af dem synes den gamle lærer at have gjort et saa dybt og varigt indtryk som paa Fredrik Stang, den senere statsminister, og ingen af dem har sat ham et smukkere eftermæle. Da han og hans broder, efter at have frekventeret en privatskole i Stavanger, hvor deres forældre boede, i sommeren 1821 sattes i kathedralskolen, var rektor Arentz 85 aar, og da de 1824 forlod den, 88 aar gammel. Stangs ord er disse:⁴

„Det indtryk, jeg modtog af min nu for mere end et halvt aarhundrede siden forevige rektor, i forening med den yderligere

¹ Engelstofts *Annaler* 1813 s. 335.

² Instrux for dette ældre forstanderskab indeholdes i Plakat af 12. decbr. 1806 om bestyrelsen af de lærde skolers pengevæsen.

³ Sigter til, at *ludus* baade betyder skole og leg.

⁴ Stangs Erindringer er delvis trykt i Haagen Krog Steffens's indholdsrige skrift *Slegten Stang*, bidrag til Fredrikshalds historie, Kra. 1905, hvor det her meddelte findes s. 432 fgg.

kundskab om hans liv, værd og fortjenester, som dette indtryk har ledet mig til senere at erhverve, har bibragt mig den tro, at et ethisk skjønnere menneskeliv end hans vanskelig skal kunne opvises. Levende gudsfrygt, en aldrig hvilende søgen efter kundskab og sandhed, varm kærlighed til og den samvittighedsfuldeste udøvelse af et betydningsfuldt jordisk kald, naar alt dette er forenet med en høi grad af beskedenhed i sind og optræden og forøvrigt med alle et smukt privat- og familielivs dyder, saa synes en saadan livsbane at maatte blive noget af det bedste, jordlivet

Rektor F. C. H. ARENTZ.
Tegnet af Nils Iversen Bredal.

formaar at opvise. Jeg har følt baade en trang og et kald til at opfriske mindet om denne ærværdige Nestor mellem landets ungdomsopdragere, hvis omgang med os unge bar præget af saadan fromhed, saadan ophøiet fred og faderlig godhed, at der neppe er nogen blandt os, som ikke har fundet sin egen følelse gjengivet i de linjer, hvormed Sagen, selv engang hans discipel, i 1822 sluttete et leilighedsdigt til ham: „Lys, gubbe, over os din fred og favn os i din evighed.“

Men var (fortsætter Stang)

denne hæderskronede veteran fremdeles istand til helt ud at udfylde sin plads som rektor for en af landets betydeligste skoler? Dette spørgsmaal kan desværre ikke besvares bekræftende. Det tilsyn med den hele skolemaskines gang og med hver enkelt lærer, som paahviler en rektor, magtede han ikke at føre. Uregelmæssigheder, forsømmelser og i det hele taget slaphed og ligegyldighed, som fra enkelte læreres side fandt sted, blev han enten ikke var, eller han manglede fornøden energi til at se mislighederne afhjulpne. Medens det saaledes maa erkjendes, at han ikke længer besad fornøden kraft for sit egentlige rektorkald, kan ikke det samme med grund siges om ham i hans egenskab af

lærer. Han læste kun i de to øverste klasser, hvor han underviste i matematik og latin, det sidste ved stiløvelser, hvorpaa der i den tid lagdes særlig vegt, og ved gennemgaaelse af latinske prosaister. Han udførte sin lærergjerning med liv og lyst, ei at tale om, at han udførte den med den grundighed, flid og punktlighed, der var uadskillelig fra hans væsen. Det var ikke frit for, at alderen havde gjort ham noget tunghør, men dog ikke i den grad, at undervisningen kunde siges at lide derunder og heller ikke i nogen betænkelig grad disciplinen i hans undervisningstimer. Vor veneration for den gamle hæderlige og hæderlige rektor var saa stor, at den bødede paa, hvad der maaske kunde mangle oldingen i personlig evne til at overholde stadig orden.

Hvorledes saa han ud, vil man maaske spørge, denne mand, der paa én gang var en lærd filolog, theolog, matematiker og filosof, og som havde en saa lang og indholdsrig livsbane at se tilbage paa? Var der i denne mands udvortes noget, der ledede tanken hen paa, at man i ham havde for sig en mand af en betydning svarende til en saa omfattende aandsdannelse og en saa overordentlig livserfaring? Sandheden byder at besvare dette spørgsmaal benegtende. Hans ansigt havde faaet det forenede udtryk af enfold og fromhed, der er det præg, den langt fremskredne oldingealder synes bestemt til at paatrykke det menneskelige aasyn. Forøvrigt bar han sin alder godt og holdt sig navnlig saa rank, at man for den sags skyld kunde have troet ham meget yngre, vel at merke, naar man saa bort fra hans klædedragt. Men denne var saadan, at man i tanken blev ført et aarhundrede tilbage i tiden. Selv jeg, der kom fra Stavanger, som paa den tid var gammelmodisk nok, havde aldrig tænkt mig noget saa gammeldags. Naar han tog sig en spadsertur, almindeligvis ud gennem Stadsporten opad veien til Kalfaret, var han iført en trekantet hat (med en spids til hver side og en mod nakken), allongeparyk, en staaalgraa livkjole med saa brede skjøder, at den næsten blev til en frakke, vest og knæbenklæder af samme farve, hvide bomulds strømper og støvletter. Han bar en spadserstok saa lang, at den naaede ham op over skulderen, med sin haand anbragt paa den omtrent i høide med albuen. Ganske den samme var hans dragt i undervisningstimerne paa skolen, naar der ikkun sees bort fra stokken og hatten. Om denne troede vi disciple, der aldrig havde seet saadan hat paa noget andet menneske, at det var en doktorhat, og satte den derfor i forbindelse med, at rektoren i

Foran f'ede Censur Labret u'et
 F.: Arentz Winding. Lagen
 Jagers. Hjem. Hæder -
 My fornemst. Welhaven

Jul. og Aug. 1822.
 Nu som du er i Sæil,
 Jageren du ofte andager
 Du kan blinde en Gaar,
 Læg i den Lørdag.
 F. Arentz

Du som g'et Lunde blinde Lørdag,
 men Jageren er nu for f'ede,
 som f'ede f'ede. Winding.

Nu er du i Graven.

Lagen
 I det Hæder. gaar det og f'ede Lørdag
 Opmærksomhed Lørdag f'ede. - Hjem.

sine yngre dage havde studeret i Leyden, idet vi troede, at han der var kreeret til doktor. Vi kaldte den derfor rektorens „Leydenerhut“, idet vi af mangel paa evne til at udtrykke os paa Hollandsk greb til en tysk benævnelse. „Har du seet Leydenerhuten idag?“ betydede det samme som: „Har du seet rektoren spadsere idag?“ Men medens vi saaledes vel kunde tillade os en spøg om en eller anden af den gamle rektors besynderligheder, tillod vi os aldrig en uærbødighed mod ham. Dertil var venerationen for ham for stor.“

At Arentz lige til den høieste alderdom kunde endnu bevare saamegen legemskraft, at han formaaede at udføre sin gjerning som lærer, hænger sammen med hans regelmæssige og til det yderste forsigtige levevis. Saalænge han endnu deltog i det selskabelige liv, nøiede han sig med et eneste glas rødvin, som maatte holde ud til samtlige skaaler. Det fortælles, at han en eneste gang i sit liv havde smagt paa en dram. Kaffe og tobak var nydelser, som han kun kjendte af navn. Selv midtvinters var han oppe kl. 5 om morgenen og lagde da selv i kakelovnen. Som han for sin person var uden fordringer og nøisom i alt, gennemførte han det samme i sit husvæsen. Han førte et lykkeligt familieliv og var en elskværdig husfader, om han end tilbragte den meste tid paa studerkammeret. Hans første hustru, Kristiane Meldahl, døde 1765, 21 aar gammel, efter et aars egteskab. Derefter egtede han Ingeborg Maria Frørup, som ogsaa døde ung, og endelig hans første kones søster Bolette Rebekka Meldahl, som han mistede 1819. Af 14 børn overlevede 8 ham.

I decennier var han ikke udenfor Bergens by. Selv i byen saa man lidet til ham. Skolen var ham alt. I ferierne, fortælles der, vandrede den gamle matematiklærer i de tomme klasser, op og ned ad gulvet, som han i sine timer pleiede, med armene paa ryggen og et stykke kridt mellem fingrene.¹ — En af de sidste leiligheder, da han færdedes ude blandt sine medborgere, var i 1822, da Bergenserne feirede en Holbergfest. Det var da 100 aar siden den store digters første komedie blev opført. Det fulgte af sig selv, at Arentz blev indbudt baade som Holbergs slegtning og som den eneste endnu levende, der havde kjendt ham. Han kom ogsaa, og trods sine 86 aar havde han kræfter nok til, efter at have bivaanet opførelsen af „Den politiske kandestøber“, at sidde tilbords ved

¹ J. Landgraff, Grimstadslegter s. 74.

festmaaltidet til over midnat. Lyder Sagen havde, „ret con amore“, digtet en sang til rektoren i hans forrige disciples navn. Alle de af disse, som var tilstede, traadte frem, med stiftamtmand Christie i spidsen, og istemte sangen, hvorpaa Christie holdt en tale for ham. Biskop Pavels tilføiede en hyldest fra dem af de tilstedeværende, der ikke havde været Arentz's disciple.¹

Af ydre hædersbevisninger tilfaldt der denne beskedne rektor flere, end skolens mænd pleier at opnaa. Ved reformen 1806 blev han titulær professor. 1810 blev han ridder af Danebrog, 1820 fik han Vasaordenen. Man lod hans portræt tegne af en indfødt bergensk kunstner, Nils Iversen Bredal; det blev stukket i kobber og udgivet sammen med en af J. N. Brun forfattet biografi, som udkom i Bruns dødsaar 1816. Under billedet anbragtes følgende af Sagen forfattede smukke vers:

En jubellærer klog som god
og høilærd som beskeden,
hvis liv og lære efterlod
en sæd for evigheden.

Efter Bruns udsagn skal portrættet ligne godt. Biografien blev en lovtale. Venskabet mellem Brun og Arentz var en kilde til glæde og hygge for dem begge i de 42 aar, de boede i samme by.

Ogsaa Bruns anden eftermand, biskop Neumann, fandt en anledning til at hædre den gamle. Det var den 10. decbr. 1823, da Arentz for femte gang oplevede en søns ordination til prest. Ved middagen i bispegaarden holdt Neumann en tale for Arentz, hvorefter bispens datter Anna tren frem med guitaren ihænde og afsang en til hans ære digtet sang af den utrættelige Sagen. Slutningsstroferne blev afsungne af fordums disciple, væsentlig byens prester og andre embedsmænd. „Det var et skjønt optrin, det festligste maaske som den gamle Arentz har at vente paa denne side af jordlivets grænser.“

Det blev dog ikke det sidste. Da oldingen for sidste gang feirede sin fødselsdag, indfandt sig i hans hjem 40-fordums disciple for at hædre ham ved indgangen i det 90de aar. „Der stod han, omringet af en gruppe, bestaaende af unge mænd, af midaldrende og af mænd, hvis isse kransedes med hvide haar; der saaes borgere og embedsmænd i civil, militær og geistlig dragt; alle kom der som

¹ Pavels's Dagbøger 1817—22 II 326.

brødre for at takke og lykønske en fælles fader.“ Sogneprest Grøgaard, som førte ordet, kunde ende sin tale med at meddele, at Arentz's disciple havde lagt grundvolden til et legat, der skulde bære hans navn og bevare hans minde. Legatet, kaldet „professor og rektor F. C. H. Arentz's minde“, uddeles efter fundatsen til en student, der er dimitteret fra Bergens lærde skole, idet ætlinger af Arentz har fortrinsret. Uddelingen sker paa hans fødselsdag. Legatets formue udgjorde ved udgangen af 1856 1260 spd.¹

Der er endnu to universitetslegater, som er knyttet til rektor Arentz's navn. Høiesteretsassessor og Eidsvoldsmand C. F. Omsen, der i 1783 var dimitteret fra Bergens skole, stiftede tilligemed sin hustru i 1818 et legat, som han af taknemmelighed mod sin rektor gav dennes navn. Til adskillelse fra det før omtalte kaldes dog dette legat i almindelighed det Omsenske. Legatets aarlige renter skal uddeles til to trængende og værdige studenter fra Bergens kathedralskole for 3 aar; de skal have laudabilis til artium. Valget sker paa den i fundatsen nærmere bestemte maade af skolens rektor og medlærere i forbindelse med universitetets professorer. Legatsummen blev indbetalt i universitetskassen efter fru Omsens død 1837.²

Det tredje af disse legater har han selv stiftet; det kaldes „rektor Arentz's legat“ og uddeles til fattige og værdige studerende. Legatsummen indbetaltes efter Arentz's død til universitetet med 368 spd. Først 1853 oprettedes fundats for legatet.

I sit sidste leveaar skjænkede desuden Arentz en sum af 200 spd. til selskabet for Norges vel, for hvilket han altid havde næret stor sympathi. Summen skulde staa paa rente, indtil den var fordoblet, hvorefter et legat oprettedes til selskabets bedste.

Ogsaa i Bergen eksisterer der et „rektor Arentz's legat“. Ved testamente skjænkede han nemlig et beløb af 800 spd., hvorfor der oprettedes et legat (fundats af 1853) til fordel for saadanne trængende, som ikke nyder hjælp af det almindelige fattigvæsen. Legatets beholdning var i 1857 955 spd.

Saaledes vedligeholdes gennem ikke mindre end 5 legater erindringen om den høiagtede og godgjørende gamle rektor.

¹ Norske Stiftelser III 75.

² Norske Stiftelser III 73.

— Foruden af tunghørthed plagedes Arentz i de sidste aar ogsaa af hovedsvimmel, saa at han endog stundom maatte have ledsagelse, naar han fra sin bolig skulde gaa de faa skridt ind i skoleværelserne. Men han holdt dog ud, indtil han i november 1824 pludselig fik heftige smerter i den ene fod, hvilket fængslede ham i længere tid til sygeleiet og tillige tærede paa hans aandskraft. Han følte, det var nødvendigt at søge afsked. Han fik den i de naadigste udtryk den 22. marts 1825 med den fulde embedsgage (1100 spd.) som pension og tilladelse til at beholde sin bolig paa skolen. Han overlevede ikke længe denne forandring; døden indtraf nyttaarsaften 1825. Under stor deltagelse blev han begravet paa Domkirkegaarden midt imellem latinskolen og kirken, hvor han selv havde valgt sig en plads.

3. Konrektor Winding og de første adjunkter.

Af kathedralskolens lærerpersonale i den første fjerdepart af det nye aarhundrede har vi først at omtale vicekonrektoren (helt ud konrektor blev han aldrig), Johannes Winding. Han var født i Trondhjem 1773 og søn af denne bys første bogtrykker Jens Winding. Fra Trondhjems kathedralskole blev han student 1792, hvorefter han i hele 12 aar opholdt sig i Kjøbenhavn. Han blev alumnus paa Walkendorfs kollegium og var medlem af det pædagogiske seminarium, ganske vist et overmaade interesseret medlem; han vedblev hele sit liv at være en ræsonnerende og eksperimenterende pædagog. 1801 vandt han universitetets guldmedalje for en pædagogisk afhandling.¹ Praktisk skolevirksomhed fik han, da han (uvist hvilket aar) blev adjunkt ved Metropolitanskolen. Ellers vides intet om hans færd i hovedstaden, naar undtages, at han i krigsaaret 1801 lod sig optage i „kronprinsens livkorps“, der bestod af akademiske borgere; med sin uheldige legemsbygning maa han der have gjort daarlig figur. 1804 udnævntes han til overlærer og vicekonrektor ved Bergens kathedralskole. Ved siden heraf var han ogsaa lærer ved realskolen fra dennes stiftelse. Han gav tillige privatundervisning, der blev godt betalt,

¹ Opgaven lød: *Ex principiis psychologicis ostendere rectam rationem exercendam in pueris memoria.*

da der var mange, som havde store tanker om hans pædagogiske talent.

I det skolehistoriske indbydelsesskrift, som L. Sagen udgav 1828, omtaler han sin kollega saaledes: „Winding har med utrættelig flid arbeidet for den lærde skole som for realskolen.“ „Konrektor Winding har ved sin ligesaa grundige som lyse undervisning og ved sin betydelige del i den alvorligere skoletugt m. m. ikke liden fortjeneste af skolen.“ Hertil skal vi føie, at Winding har fortjenesten af at have reddet Michal Sars for videnskaben. Sars var bestemt for handelen og i tiaarsalderen sat ind i realskolen, hvor Winding blev opmærksom paa hans gode hoved og læselyst. Han fik overtalt faderen til at forandre sin plan med sønnen, som derpaa kom ind i kathedralskolen, hvor han i den gamle rektor fandt en faderlig raadgiver, som opmuntrede ham til at dyrke sit yndlingsstudium, idet han mindede ham om en af sine tidligere disciple, Martin Wahl, der allerede under skolegangen havde lagt grundvolden til sin senere berømmelse.¹

Med dette træk og Sagens anerkjendende ord er vore kilder paa det nærmeste udtømt, naar vi skal notere Windings fortjenester af skolen. Hvor han ellers omtales, er det for det meste ikke til hans fordel. Hyppig nævnes han af biskop Pavels i de dagbøger, denne holdt under sit ophold i Bergen fra 1817 til 1822. Pavels, som traf ham ikke blot paa skolen, men ogsaa i selskabslivet, omtaler ham som en „pudsig fyr, meget skjemtefuld“, men antyder, at hans skjemt ikke altid var af fineste sort. Som skolemand regner biskopen ham til „de sterktroende pædagoger“, som stolede paa, at et forbedret skolevæsen kunde bringe en ny guldalder, hvori tugthuse og straffe kunde afskaffes, fordi alle mennesker var dydige. Sin reform vilde han have gennemført „i en ruf“, og dertil vilde han have bibelselskabets hjælp. For legemets hærdelse, skriver Pavels, var Winding høist begejstret; saaledes havde han engang i regn og storm trukket støvler og strømper af og gaaet barbenet en halv mil. Enkelte elever blev smittet af denne entusiasme; man kom saaledes efter, at en halvvoksen gut nat efter nat havde ligget afklædt paa det bare gulv, fordi konrektoren havde sagt, det var godt at hærde sig paa den maade. Sin undervisning illustrerede Winding paa mangfoldig vis. For at vise, hvor-

¹ P. Chr. Asbjørnsen, Michal Sars, Kbv. 1870, s. 5.

ledes Laokoon stødte spydet i den trojanske træhest, rendte han med sin stok mod væggen med saadan kraft, at den rystede til sideklassens forskrækkelse. Naar han gjenennemgik fabelen om ulven og lammet hos Phædrus, sprang han op paa bordet og slog sin klo i, hvad der var nærmest for haanden, for at tydeliggjøre ulvens glubskhed. Biskopen omtaler konrektorens examination i historie, som han overvar, men ikke fandt tilfredsstillende; heller ikke ved en saadan leilighed kunde han ganske aflægge sine narrestreger. Han taler om nogle af Windings anmerkninger i disciplenes karakterbøger som scurrile i den grad, at de synes at være skrevne i fuldskab.¹ Pavels's sidste ord i dagbøgerne om Winding er disse: „Jeg er og skal, saalænge jeg staar i forbindelse med dette menneske, være hans erklærede modstander; det dølger jeg for ingen, og det skal jeg, om jeg opfordres, ei heller dølge for ham.“

Det var ikke Windings pædagogiske snurrigheder, der bragte biskopen til at nedskrive disse haarde ord; det var hans mislige levnet. Paa hans usedelige forhold havde Pavels god rede og sikre beviser. Som skolens efor maatte han skride ind, saameget mere som intet i saa maade kunde ventes af den olding, som var konrektorens nærmeste foresatte. Forseelsen var stor nok til, at Winding kunde have mistet sit embede; han slap med en reprimande i de skarpeste ordelag. Virkningen af denne blev et glødende had til biskopen, saalænge denne levede, og længere.

Pavels døde 16. febr. 1822 og blev begravet paa Korskirkens kirkegaard. Dagen efter begravelsen, da graven var tilkastet, fandt man den helt bedækket med — østersskal. Man forstod, at den lumpne handling, som man i mangel af bedre kundskab tilskrev kaade gadegutter, skulde hentyde til biskopens bekjendte svaghed for bordets nydelser. Næsten 50 aar efter kom sandheden frem. En gammel kvinde i de søfarendes fattighus fortalte paa sit sidste, at det var hende, som havde gjort det, overtalt dertil og betalt derfor af konrektor Winding.²

Stiftsprovst P. A. Jensen har i sine autobiografiske meddelelser givet rigelige bidrag til Windings karakteristik. Han be-

¹ Ogsaa forfatteren har læst et saadant vidnesbyrd, i 1816 givet en vis David Koren, en meget lang vrøvlet udtalelse, som dog ikke nødvendigvis vidner om fuldskab, men kan betragtes som et skriftligt sidestykke til Windings narrestreger i timerne.

² Bergens hist. forenings skrifter nr. 10, Thraps afhandling.

skriver ham som en liden person med spinkle ben og puklet ryg, dygtig nærsynt og derfor altid tilbøielig til at mistænke gutterne for fusk og kneb. Ingen af lærerne var saa snar til at banke og lugge som denne mand, der roste sig af at være den eneste virkelige pædagog i lærerkollegiet. Naar han blev vred, havde han desuden den stygge vane at tirre gutterne ved at haane deres forældres stand og formentlige feil. Trods alt dette tillægger P. A. Jensen ham dygtighed som lærer, især for de yngre. Som tysk-lærer kunde han opvise forbausende resultater. Mindre heldig var han som latinlærer i de øverste klasser, hvor han fortolkede de latinske digtere uden selv at eie mindste sans for poesi. I hvad han underviste var han med tale og fagter utrættelig i sine bestræbelser for at gjøre lærestoffet begribeligt for gutterne. „Han var hele timen igjennem i en bestandig aktion, og heri blev han ypperlig understøttet af sit ikke just smukke, men desto mere markerede minespil og den lethed og behændighed, hvormed den lille ekornagtige figur tumlede sig over borde og bænke, paa kakelovnen og i vinduerne.“ Naar man kom til Trojanerkrigen, pleiede konrektoren at krybe op paa kakelovnen med sin paraply, som han da pludselig holdt fremover og slog op som en bue, idet han som en stormvind for ned over gutterne paa nærmeste bæk, der alle blev slagne til jorden, hvilket skulde belyse, hvorledes kjæmperne faldt i Achaiernes leir, da Apollon fra Olympens top med sin bue udskjød de pestsvangre pile. „Under beretningen om scenerne i den franske revolution kunde han,“ fortæller Jensen, „komme i formelig extase. Da sang han med bævende stemme Marseillaisen for os, og jeg har selv seet, hvorledes han paa min sidekamerat, som ved den første, i sandhed uberegnelige tone brast ud i latter, med en mageløs udholdenhed og ro slog takten et helt vers igjennem under smeldende kindheste.“

Et træk fra Windings undervisning, som Lorentz Dietrichson har opbevaret, forekommer os saa grotesk, at det maaske maa henføres til de mindre sikre skolesagn. En dag, heder det, var der en ung elev, som klagede over, at han umulig kunde forstaa, hvorledes Robinson kunde sidde inde i sin trange hule, hvorpaa konrektor sagde: „Tossedreng, kan du ikke forstaa det?“ hvorefter læreren, for at anskueliggjøre tingen, krøb ind i den aabne kamin; gutterne var da ikke sene med at slaa lugen foran kaminaabningen igjen og

morede sig med at lade Winding sidde derinde og skrige, til timen var ude.¹

Windings forfatterskab er lidet merkeligt. Den prisafhandling, han skrev i Kjøbenhavn og som altid var hans stolthed, blev aldrig trykt, og manuskriptet er nu forsvundet. Som konrektor udgav han to skoleprogrammer, et ved reformationsfesten 1817 om Luthers fortjenester af skolevæsenet og et andet 1832 om kunsten at læse.

Winding var gift med enken efter tegnelærer Johnsen. Han tog afsked 1842 og døde 12. juli 1843.

*

*

*

Af de adjunkter, som virkede paa Arentz's tid, har vi tidligere omtalt Kristofer Bremer Vahl, som fra hørerstilling gik over i adjunktembede 1806, men fratraadte allerede i 1808.

Efter ham blev rektorens egen søn Jørgen Meldahl Arentz adjunkt. Han var født i Bergen 1782, blev student 1800 og theologisk kandidat 1806, ansattes 18. juni 1808 som adjunkt ved kathedralskolen, hvor han virkede i 8 aar, indtil han 1816 gik over i geistlig stilling. Han døde 1853 som sogneprest i Nannestad.

Foruden Vahl hørte Møller, Irgens og Sagen til den første gruppe af adjunkter; af disse vil Sagen senere faa sin særskilte omtale.

Ole Møller var født 1771, søn af en urmager i Bergen. Han blev 1791 student fra sin fødebys skole og tog 1796 den theologiske examen. Han var først hører ved kathedralskolen og blev 1806 adjunkt. Biskop Pavels, som omtaler ham nogle gange i sine dagbøger, sætter ham ikke høit. Efterat biskopen kort efter sin ankomst havde havt ham til middag hos sig tilligemed skolens øvrige lærere, bemærker han: „Hr. Møller, som jeg ikke før har kjendt, er et taaleligt menneske at omgaaes, men viste stor mangel paa levemaade;“ han bad nemlig ved bordet opvarningspigen om en anden flaske vin, idet han klagede over, at den, han havde faaet, var sur. Heller ikke med Møllers examination var biskopen til-

¹ L. Dietrichson, Svundne tider I, 27.

freds; han hørte ham examinere i latin i næstøverste klasse. „Jeg kan ikke,“ skriver han „undres over, at Bergenserne staar sig slet i latin ved examen artium, og vilde ikke undres, om de stod sig end slettere.“ Der præsteredes en slags oversættelse, men der var ikke tale om spørgsmaal hverken i grammatik eller realia. Under 10. april 1821 skriver Pavels: „Møller er afskediget ved realskolen, og man ønsker intet heller end at blive ham kvit i den lærde skole. Som henved 20 aar gammel kandidat i theologien, ulastelig i vandel, kun doven og ligegyldig lærer, synes han fortrinligen at kvalificere sig til en klokkertjeneste.“ Pavels befordrede ham ogsaa til den ledige klokkerpost ved Nykirken. Saaledes var i 1821 3 klokkerposter ved byens kirker besat med forhenværende lærere ved latinskolen: Fasting, Vahl, Møller. Men endnu inden aarets udgang døde Møller. Han levede altid i ugift stand.

Ole Christian Irgens, søn af biskop Ole Irgens, var født 1769 og blev student fra Bergens kathedralskole 1786. Han havde i nogen tid været hører ved skolen, da han ved reformen 1806 udnævntes til adjunkt. Da Irgens gjorde Pavels sin visit ved dennes ankomst til Bergen, noterer biskopen i sin dagbog kun, at han var meget sygelig og uden haab om bedre helbred. Senere omtaler han Irgens som et hjertensgodt menneske og meget underholdende. Pavels overvar ogsaa hans examination i græsk, som vandt hans bifaldt. Irgens døde 25. aug. 1824. I sit ægteskab med Bergitte Margrete Fleischer havde han ingen børn.

Til Arentz's seneste tid hører Ahlert Hysing, som i de faa aar, skolen fik beholde ham, vandt almindelig anerkjendelse. Hans fader var stiftsprovst i Bergen. Han var født i 1793 og tog artium 1814 som kathedralskolens første dimittend til det norske universitet. Allerede 1819, samme aar hvori han blev theologisk kandidat, konstitueredes han som adjunkt ved kathedralskolen og modtog samtidig en lærerpost ved Frosts velanseede „forberedelsesinstitut“. Ved latinskolen var han religionslærer. „Hysing var,“ skriver Fr. Stang, „en elskværdig personlighed, en fint dannet mand og en duelig lærer.“ Men denne lærer, i hvem ogsaa Pavels saa en støtte for skolens fremtid, mistede den allerede 1824, da han blev bestyrer (fra 1851 rektor) ved Larviks skole; han døde som pensionist 1879.

4. Overlærer Sagen.

Lyder Christian Sagen blev født i Bergen 13. marts 1777. Hans fader, som var købmand og havde butik i Strandgaden, var efter sønnens sigende „en agtværdig, religiøs og klog mand“. Han havde bestemt Lyder for handelen, men gav efter for dennes ønske om at komme ind i den lærde skole. Her nød han i 3 aar rektor Arentz's undervisning og blev dimitteret 1797. Derpaa fulgte et mere end otteaarigt ophold i Kjøbenhavn, der blev af den største betydning for hans udvikling. I de første aar havde han udbytte og glæde af omgangen med den grundlærde Bergenser Ulrik Andreas Rohde, men da denne 1799 forlod Kjøbenhavn, kom Sagen op i andre kredse. Han stiftede bekendtskab med Rahbek og blev en velset gjest paa Bakkehuset. Saavel her som i „selskabet for sandhed“, hvorefter han blev medlem, kom han i berøring med de fleste yngre repræsentanter for det literære Danmark. Selv begyndte han at forfatte og fik i 1800 sit første produkt trykt i „Den danske tilskuer“; det var et længere beskrivende digt om Nygaard ved Bergen. Forøvrigt læste han flittig klassikerne og oversatte adskilligt af den græske litteratur; selskabet for de skjønne videnskaber belønnede ham med 100 spd. for en oversættelse af Anakreon. Han lagde sig ogsaa noget efter de levende sprog, syslede med æstetik, saaes jævnlig paa det kongelige biblioteks læsesal og udviklede sit medfødte talent for tegning. En fast beskæftigelse fik han, da han vaaren 1801 blev lærer ved det anseede institut, som var oprettet af den tyske hofprest Christiani. „Der kom jeg,“ fortæller han selv, „i en for mig saare nyttig og behagelig virkekreds. 60—70 herlige børn og ynglinge fra alle verdens kanter blev her oplærte og opdragne med klog omhyggelighed. Jeg glemmer aldrig de dage; disse 4—5 aar svandt som en drøm.“ Han følte sig i det hele saare lykkelig ved opholdet i en by, hvor hans kundskabstørst og hans trang til samliv med aandsbeslegtede saa rigelig blev tilfredsstillet. Alligevel nærerede han stadig længsel efter fødelandet og især efter Bergen. „Du erindrer udentvivl,“ skrev han mange aar senere til Rahbek, „at i hine dage paa Bakkehuset var mit yndlingsthema Norge og atter Norge.“ Oehlenschläger omtaler Sagens „norske norskhed“, der

stundom udsatte ham for et gemytligt drilleri fra fru Rahbeks og Bakkehusgjesternes side. Saa tung end afskeden fra de danske venner faldt, var det dog med glæde, Sagen modtog tilbudet om ansættelse i fødelandet, da han i slutningen af 1805 blev udnævnt til adjunkt i Bergen. Som til afsked skrev Nyerup følgende ord om ham i et verk, som han netop havde under hænder: „Han forener, som bekjendt, mange sjeldne og ualmindelige talenter i en

Overlærer SAGEN.
Efter lithografi af Gärtner.

eminent grad: saasom kundskab i gammel græsk og latinsk filologi, forbunden med nyere sprogkundskab og digtertilent, indsigt i de skjønne kunster og tillige smag for vore forfædres uskjønne, men hæderværdige raa kunstforsøg; fra den haand kan publikum i sin tid vente sig et klassisk verk om hans fødeegns, Bergens, mærkværdigheder.“¹

¹ Nyerup, Oversyn over fædrelandets mindesmerker, Khvn 1806, s. 58.

Skjønt det var midtvinters, besluttede Sagen at tiltræde reisen straks, og det over Kristiania tillands gennem Valdres og Lærdal. Han interesserede sig dengang, som vi saa, levende for „forfædrenes raa kunsthøjskole“ og havde haabet at gjøre en rig høst af folkepoesi paa denne reise. „I hver hytte, hvor jeg kom ind,“ skriver han til Nyerup, „hvor der sad kjærlinger eller piger ved deres ten eller rok, satte jeg mig midt iblandt dem og bad dem synge gamle, ret gamle viser.“ De viser, han fik høre, kjendte han før fra Peder Syvs samling, og han blev skuffet i sit haab om at finde „fragmenter af oldnorske sange“. ¹

Ved nytaar 1806 tiltraadte Lyder Sagen den lærerstilling ved kathedralskolen, hvori han derefter virkede i 44 aar, først som adjunkt, fra 1814 som overlærer.

Ved hjemkomsten fornyede han bekjendtskabet med en veninde fra barndomsdagene, Anne Marie Hansen, datter af en handelsmand i Kjøbenhavn, men pleiebarn af juveler Magnus Tank og efter hans død af broderen, den bekjendte testator Hans Tank. Denne pige, der blev Sagens hustru 19. novbr. 1806, var ikke alene smuk og aandrig, men ogsaa en dygtig og husholderisk anlagt kvinde. De fik sig sit „Bakkehus“ ved Skiven under Fløifjeldet, hvor hun med ringe bekostning efterhaanden omdannede vildniset til en vakker og hyggelig have. Her levede de det lykkeligste samliv indtil hendes død 1839.

Straks efter ankomsten til Bergen blev Sagen af anseede mænd i byen anmodet om at udarbejde plan for en realskole, hvortil trangen var blevet større og større. Sagen gik ind paa dette og havde nogle maaneder efter sin plan færdig; der meldte sig allerede den første dag, da indbydelsen udgik, flere elever end skolen for det første kunde modtage. Realskolen, som begyndte sin virksomhed 1. oktbr. 1806, var i alt væsentligt Sagens verk; han gik ogsaa ind paa at overtage en lærerpost ved denne skole. I de 30 aar, hvori han læste paa begge skoler, underviste han for det meste 8 timer daglig, hvilke i mange aar var henlagt fra kl. 8—12 og 1—5. Naar hertil lægges hjemligt skolearbejde samt ikke liden befatning med literære sysler og endelig en ivrig deltagelse i samfundsgavnlig foretagender, vil det sees, at han udnyttede sin dag og sin arbejdskraft til det yderste.

¹ Brev fra Sagen til Nyerup af 8. marts 1810, trykt i Nyerups Idunna 1812 s. 57 fg. Ordet „oldnorsk“ var dengang vistnok ganske nyt.

Til Rahbek,

da jeg var bleven enkemand.

Jeg var mangen Hvintraffte,
 Jeg var mangen Samvordag
 Sandt sigge jeg og glæde
 Under det giftfri Læg!
 Fra Afskedad Jorofte
 Lang fra sken Dins og Dins,
 Sandt fordim Ligt og Ligt
 Jeg var det Ballegræn

Første side af kladden til SAGENS digt „Til Rahbek, da han var bleven Enkemand“,
 i sin helhed trykt i manuskriptet Tritogenia III 188 fgg. og i Rahbeks og Fru Rahbeks Mindekrands s. 15 fgg.
 Tilhører bogens forfatter.

Sagens fag ved kathedralskolen var græsk og „dansk“, som man endnu længe kaldte det. I græsk var han en brugbar lærer, men heller ikke mere. Fredrik Stang, som forøvrigt satte saamegen pris paa denne sin lærer, udtaler sig derom saaledes: „I græsk lærte vi saa meget som udfordredes for at kunne oversætte og gjøre tarvelig rede i grammatikalsk henseende for det meget indskrænkede kvantum af græsk literatur, som vi angav til examen artium. Nogen mere omfattende eller dyberegaaende kundskab til sproget fik vi ikke. Heller ikke skulde jeg tro, at Sagen vilde have været skikket til at bibringe os den. Jeg er tilbøielig til at tro, at han ikke selv havde gjort noget mere indtrængende studium af filologi overhovedet eller det græske sprog i særdeleshed.“ Derimod skildres hans gennemgaaelse af den græske mythologi som i høi grad fængslende.

Det var som lærer i modersmaalet, at Sagen vandt en næsten enestaaende navnkundighed; at faget før havde været forsømt, biddrog naturligvis ogsaa til, at hans fortjeneste deraf faldt saa meget mere i øinene. Han lagde som norsklærer ikke an paa at bibringe sine disciple noget betydeligt kvantum af positiv viden; derfor dreves der lidet paa med grammatiklæsning, og han havde ikke meget tilovers for lærebøger. Hvad han især tog sigte paa, var at fremme disciplenes aandelige udvikling, og hertil anvendte han alle de midler, som dette skolefag selv yder en begavet lærer; han virkede mindre gennem en fast methode end ved sin personlighed. Fremfor alt var det ham magtpaaliggende at vække og nære hos sine disciple sansen for den skjønne form. Den skulde komme tilsyne saavel i deres mundtlige som skriftlige præstationer. Der var maaske intet, han lagde saamegen vægt paa, som en smuk og fornuftig indenadslæsning. „Vore læsetimer med ham,“ fortæller P. A. Jensen, „hørte i det hele taget til det mest vækkende og morende, man kan tænke sig: naar et stykke var gennemlæst efter hans tredobbelte regel: „lydeligt og tydeligt og prydeligt,“ — og her fik vi, ofte gennem ironien og vrægebilledet, de første begreber om det skjønne og vellydende — blev indholdet gennemgaaet. Hvo der da havde øren at høre med, havde anledning til den rigeste høst, mens aandelig døvhed og dumhed ikke vilde faa stort andet ud deraf, end „at det var noget sludder altsammen“. Fremfor alt var han en mester i paa sin vis at udfinde og udhæve skønhederne ved et poetisk arbeide og her-

ved give os — smaagutter endogsaa — en slags anelse om, hvad skjønheden var i sig selv. Hans methode var her helt igjennem sokratisk; man fik aldrig tørre begrebsforklaringer; det abstrakte traadte os for øie i livsfriske skikkelser; han var ikke den talende og vi de hørende; men der var mellem lærer og disciple en tankeudveksling og en gjensidighed af spørgen og svaren, der, naar tingen var endelig klaret og sluttet, gjorde det vanskeligt nok at erkjende, hvem der havde mest del i resultatet. Med alt dette var der — den hele time igjennem — ved siden af det lyttende alvor en aandslivlighed og en kvikhed, der ofte gav sig luft baade fra hans og vor side i munter latter.“

Der var den egenhed ved Sagen, at han, der satte saa høi pris paa det sproglige og literære fællesskab med Danmark som nogen af sine landsmænd, alligevel i skoletimerne helst udtrykte sig i bred bergensk dialekt. Han paastod selv, at det kom deraf, at han i Kjøbenhavn i den grad ærgrede sig over at høre norske studenter øve sig i at tale dansk, at han selv gik over til den modsatte yderlighed. Men denne frihed tilstodes ingenlunde gutterne, hos hvem slurveri i tale ligesaavelsom uædle udtryk i stilene strengt blev paataalt.

Ved undervisningen benyttede Sagen den læsebog i modersmaalet, som han selv havde udgivet, og som giver et i det hele velvalgt læsestof; men i de høiere klasser gennemgik han ogsaa hele literaturverker, bl. a. tragedier af Oehlenschläger, hvorved disciplene delte rollerne mellem sig. Han interesserede sig ogsaa for deres fritimelæsning og søgte at faa dem til at holde excerptbøger, hvori de skulde nedskrive uddrag af hvad merkeligt de læste hjemme eller hørte paa skolen; det var dog ikke meningen, at disse bøger skulde fyldes med kundskabsstof, men de skulde være et gemmested for alt det, der havde tiltalt som særlig skjønt eller tankevegtigt. Paa excerptbøgernes titelblad skrev man: „*Si sapis, sis apis*“ (er du klog, da vær som bien) og „*nulla dies sine linea*“ (ingen dag uden en linje). Sandsynligvis var der ikke ret mange, som havde modenhed nok til at faa det rette udbytte af sin excerptbog.

Sagen underviste ikke gennem foredrag, i almindelighed heller ikke gennem sædvanlig examination, men, som vi har hørt, helst i samtaler med eleverne. Ligesom hans egne interesser var mangfoldige, kunde ogsaa disse samtaler dreie sig om alt muligt i lite-

ratur, historie og livet selv. „Det var netop deri, det vækkende i hans undervisning laa,“ skriver Lor. Dietrichson, „at man aldrig vidste, hvad der vilde komme, at han ligesom supplerede skolen for os ved hjælp af livet. Frit steg han ud af skolens for os alle schematisk-trange ramme, og det var, som om vi ved hans haand vandrede over grønne enge, langs friske kilder, i svale skove: overalt hvor der var noget at se og lære.“

Saadan som Sagens læremaade var, og saadan som han selv var: rig paa humor, udtømmelig paa indfald, sarkastisk og ironisk, men samtidig elskværdigheden selv, altid livlig og fængslende, — kan man ikke undres over, at han fik en indgribende betydning for sine disciples udvikling, og at mange af de bergenske studenter medtog fra hans undervisning en opfatning af, hvad der var skjønt og uskjønt, en vurdering af litteratur og kunst, som for altid blev bestemmende for dem. For sit vedkommende vidner P. A. Jensen derom saaledes: „I det hele har Sagen haft en uberegnelig indflydelse paa mig; jeg elskede hvad han elskede, og vragede hvad han vragede.“ Welhaven har udtalt noget lignende. Men det maa ikke oversees, at denne indflydelse ingenlunde strakte sig til alle. En undervisning som hans var vækkende og frugtbar for de gode hoveder, paa hvem den var beregnet, men paa det nærmeste spildt for de daarlige.

Vi maa fatte os kort om Sagens virksomhed udenfor skolen, uagtet den har sat sine dybe merker. Først og fremst var det ham om at gøre at vække kunstsansen i sin kjære fødeby og specielt at virke for en forbedret og udvidet undervisning i tegning. Selv var Sagen en flink tegner (ligesom han ogsaa var bekjendt for sin usedvanlig vakre haandskrift). Han deltog i oprettelsen af tegneskolen (1824) og af byens kunstforening (1838). Det er sagt om ham, at han havde det talent at kunne opdage talenter, og naar dette hændte ham, slap han dem ikke, før han havde faaet noget dygtigt ud af dem. Det er nærmest Sagen, som vi kan takke for, at landskabsmaleren prof. Dahl blev den store kunstner. Dahl var malersvend i Bergen, da Sagen i 1811 energisk tog sig af ham og fik hos byens borgere samlet et saavidt klækkeligt pengebeløb, at han kunde komme udenlands. Dahl glemte ham det aldrig. — Sagen var med i stiftelsen af Bergens museum (1825), af hvis bestyrelse han var et virksomt medlem lige til sin død.

Ogsaa Sagens forfatterskab er for en stor del et udslag af hans lyst til at virke til nytte og glæde for sit kjære Bergen. Herhen hører den indholdsrige „Bergens beskrivelse“, som han 1824 udgav sammen med Herman Foss, hans udvalg af Claus Fastings skrifter med dennes udførlige biografi, hans mangfoldige kantater, prologer og sange ved snartsagt alle de festlige anledninger, som fandt sted i Bergen i hans tid; hans sidste festdigt blev en sang ved Tanks skoles indvielse 1850, netop 50 aar efter hans første digt. Fraseet denne leilighedsdigtning er hans poetiske produktion ikke betydelig; mest bekjendt er den morsomme drikkevisen „Diogenes vranten og stolt“ (bearbejdet fra engelsk), som endnu hævder sin plads i visebøgerne. Det er merkeligt, at ingen har tænkt paa en samling af Sagens poetiske frembringelser, som dog vilde havt adskillig kulturhistorisk og lokalhistorisk betydning.

Da Sagen var 73 aar gammel, søgte han afsked, som han fik 12. april 1850 med fuld embedsløn i pension tilligemed Olavsordenen „for videnskabelig fortjeneste“. Faa uger derefter modtog han fra Kristiania en af Welhaven forfattet adresse, hvori fordums disciple sender ham „sine hjerters tak for den sæd til aandsudvikling, hvormed han har befrugtet deres skoletid.“ I den lange række af underskrifter, fra statsraader og professorer til de yngste studenter, finder man en stor mængde af Norges bedste navne. Kort tid efter denne hyldest døde Lyder Sagen, 16. juni 1850.¹

5. Kathedralskolen under Holmboes bestyrelse.

Hans Holmboe blev født den 8. oktbr. 1798 paa gaarden Ervik i Trondenes. Hans fader, missionskasserer og foged Jens Holmboe, en merkelig mand, havde koloniseret Bardo og Maalselv-dalen i Tromsø amt med bønder fra Oplandene. Da han døde 1804, sad moderen igjen i trange kaar med en stor barneflokk. Sønnen Hans blev da optaget i huset hos en gift søster, hvis mand var købmand i Trondhjem. I dette hjem havde han det haardt og glædeløst, indtil han, dimitteret fra Trondhjems katedralskole, blev

¹ P. A. Jensens autobiografiske meddelelser i Illustr. nyhedsblad 1863. L. Dietrichson, Svundne tider I. Halvorsen, Norsk forfatterlexikon.

student 1818.¹ Fra nu af underholdt han sig selv, maatte under-
 vise meget og var i nogen tid amanuensis ved universitetsbiblio-
 theket. Først 1821 kunde han tage andenexamen, men med ud-
 merkelse. Da overlærer Møller 1822 oprettede sin anseede private
 latinskole i Kristiania, fik Holmboe en lærerpost ved denne, som
 han imidlertid fratraadte allerede vaaren 1824, da han udnævntes
 til overlærer og bestyrer af den nyoprettede middelskole paa
 Kongsberg.

Holmboe havde nu et saa godt navn som skolemand, at re-
 gjeringsen kastede sine øine

Rektor HOLMBOE.

Efter lithografi i „Merkelige Nordmænd“.

paa ham, da Bergens rektorat
 var blevet ledigt efter Arentz,
 skjønt han endnu kun var
 student. Han blev da om
 høsten 1825 konstitueret rek-
 tor ved kathedralskolen med
 løfte om fast ansættelse, naar
 han havde taget embedsexam-
 en. Før han forlod Kongs-
 berg holdt han juleaften 1825
 bryllup med Velgjerd Løberg,
 datter af forvalter ved sølv-
 verket Andreas Løberg. —
 Efterat Holmboe i 1829 hav-
 de underkastet sig filologisk
 examen med laudabilis, mod-
 tog han den 8. januar 1830
 kgl. udnævnelse som rektor.

Da Holmboe i januar 1826 tiltraadte sit rektorat, var han et
 ungt menneske paa 27 aar. Man studsede i skolen og i byen ved
 at modtage en saa ungdommelig rektor. Vante som man var til
 hans formands ærværdige skikkelse havde man ondt for at tænke
 sig, at hans plads kunde indtages af en student, der neppe saa
 ældre ud end mangan mesterlektianer, „en mand, der snarere løb

¹ I 1850 begyndte Holmboe at forfatte sin selvbiografi; desværre naaede han kun til afreisen fra Trondhjem 1818. Det brudstykke, som haves, skildrer med stor aabenhjertethed opholdet i svogerens hus og skolegangen. Det er af D. Thrap meddelt i Personalhist. Tidsskr. 3 R. III 217—244.

end gik igjennem gaderne, og i hvis barnekammer der endnu ikke havde begyndt at gaa en vugge. Men saaledes var han, som nu kom: en ung, livlig, hjertevarm og for sin skolegjerning ivrig og nidkjær mand.“¹

Skolen havde i Arentz's senere aar været omtrent uden bestyrelse og var kommen i en tilstand, der i en betænkelig grad nærmede sig anarki. Det var derfor meget at rydde op i for en ung og energisk leder. Flere lærere var komne i vane med at læse halve eller trekvart timer; men Holmboe fik efterhaanden raadet bod derpaa, idet han budsendte vedkommende efter 5 eller 10 minutters ventetid. Som bud brugtes en af den ventende klassers disciple (thi pedel fandtes endnu ikke ved skolen), og det kunde da hænde, fortæller P. A. Jensen, at mangen frygtsom pilt gik i pasgang det ubehagelige ørende, i haab om at vedkommende lærer kunde være i farvandet og saaledes spare ham for den mundtlige del af missionen, medens andre mere dristige og joviale gutter ilede afsted med jernbanefart for ikke at gaa glip af den fornøjelse at se lærerens forbausede miner eller høre en eller anden venlig bemærkning om de nye „soplimer“, man havde faaet i byen. I de kvarterer („springkvarterer“), hvori man ventede paa en lærer, var det unge mandskab vant til at muntre sig ikke blot paa kirkegaarden, men ogsaa paa det ovenfor liggende bakkede markstykke, besat med prægtige aspe træer og høiere oppe saa bevokset med smaabusker, at det dannede ypperlige gjemsler og udkigssteder for den glade ungdom. Ja hvormangen gang hændte det ikke, fortæller Jensen, at en godmodig lærer, der noksaa tryk og tilfreds traadte ind i sin klasse, fandt denne tom og maatte med graad i halsen vente, til det behagede en eller anden af de unge, træt af de ofte anstrengende adspredelser, at møde frem for straks at skikkes afsted og opsamle resten af streifkorpset, hvor han kunde finde dem. En dag havde i frikvarteret en discipel fundet paa at tage med sig ind i klassen en af de kjør, som sammen med gutterne drev om paa kirkegaarden; han fik videre befordret koen ind i naboklassen, hvor læreren i matematik („en uheldig leiesvend“) just demonstrerede paa den store vægtavle. Manden blev noget forbløffet; men han gjorde, hvad han kunde, og greb en paraply, som han slog tvert af paa den halsstarrige ko, der omsider vendte ham bagen og gik. — En

¹ P. A. Jensens Autobiografiske meddelelser.

gammel kurvkone, som holdt udsalg paa en af kirkegaardens gravstene lige udenfor skoledøren, og som lod gutterne faa kager og æbler paa kredit for indtil en halv snes daler, fik uden naade *consilium abeundi*.

Det varede noget, inden de gamle lærere og de gamle disciple bekvemmede sig til at bøie sig under den nye orden. Hvad disciplene angaar, var det især fiden, som stod paa svage fødder, og det hele skolen igjennem; en stor del havde omtrent vænnet sig af med at læse lekser, hvis de ellers nogensinde havde brugt det. Da den nye bestyrer paalagde mesterlektianerne at læse latinsk grammatik, mødtes han i begyndelsen af en bestemt opposition, udtrykt i ord og gjerning; man ansaa sig for hævet over sligt uværdigt pugeri. Men det hjalp ikke, han forstod at sætte sin vilje igjennem. Den tid kom dog ret snart, da rektor Holmboe ved sin optræden, der var præget saavel af humanitet som bestemt-hed, havde vundet baade disciple og lærere for sig.

Til den hengivenhed, hvormed den nye rektor saa hurtig omfattedes af gutterne, bidrog ikke mindst den omstændighed, at man snart opdagede, at han var en stor frihedsmand. Et bevis herpaa fik man kort efter hans ankomst, 17. mai 1826. At feire frihedsdagen havde man først for to aar siden begyndt med, og nu vilde Bergens mesterlektianere høitideligholde den ved en fest. Ifølge én beretning var festen, der holdtes paa Nygaard, af en mere omfattende art og talte blandt flere deltagere af embedsklassen selve den ungdommelige rektor, medens den efter en anden og rimeligere beretning kun bestod af skolens ældste elever, som havde faaet rektorens tilladelse til at feire dagen paa denne maade.¹ Efter laget fik man lyst til at gjøre spektakel paa gaden, og der blev demonstreret med raab og sang udenfor stiftamtmand Chr. Magnus Falsens vinduer. Falsen, „grundlovens fader“, antoges at nære en særlig uvilje mod festligholdelsen af 17. mai. Demonstrationen var saameget grovere, som stiftamtmanden var den ene af skolens eforer. Han forlangte, at deltagerne skulde faa en refselse, hvilket skede paa den maade, at de sammenkaldtes af rektoren og i al venlighed blev formanede til at optræde med forsigtighed og ikke udsætte sig

¹ Yngvar Nielsen, Norges Historie efter 1814, II 151 fg. D. Thrup i Hist. Tidsskr. 2 R. V 268 fg. (efter mundtlig beretning). Det er i flere enkeltheder vanskeligt at forene begge beretninger.

for kritik. Blandt dem, som kompromitterede sig mest udenfor stiftamtmanden, var L. K. Daa, som i den anledning skal have maattet finde sig i korporlig molest fra en af lærernes side. Daa skulde om faa maaneder op til artium. Han havde ikke den fulde alder og maatte have særskilt tilladelse til alligevel at gaa op til examen. Han mistvivlede efter det passerende om at opnaa denne tilladelse i Bergen, hvor sagen maatte gaa gennem eforatet; han reiste derfor til Kristiania, hvor han efter opnaaet *venia ætatis* lod sig dimittere af Fr. Stang, som selv var bleven student aaret før.

En af de andre mesterlektianere fra 1826, Ole Bøgh, senere sorenskriver og Lyder Sagens svigersøn, har fortalt følgende lille efterspil til denne 17. mai-historie. Der skulde skrives norsk stil, og Sagen lod, som han ofte gjorde, mesterlektiens elever selv vælge sin opgave. De fleste valgte at skrive om 17. mai. Stilene var, som ventes kunde, fulde af begeistring og fraser „til stor forskrækkelse for gamle Sagen, der var loyaliteten selv.“ Der var kun én undtagelse, stiftamtmandens søn, hvis stil, visselig inspireret af faderen, indeholdt alt, hvad der fra Karl Johans standpunkt kunde tale imod at høitideligholde dagen. Sagen lod disciplene kritiscere hverandres stile, og Johan Peter Berg (senere provst), som fik det hverv at bedømme den unge Falsens arbeide, leverede en hvas og fyndig kritik, der vakte en god del opsigt baade paa skolen og udenfor. Sagen, som tænkte sig, at stiftamtmanden vilde have et ord at sige i denne affære, tog Bergs kritik hjem til sig og lod den forsvinde i kakelovnen. Dagen efter fik han virkelig besøg af Falsen, som forlangte at se *corpus delicti*. Sagen nævnte intet om kakelovnens hemmelighed, men svarede paa sin vis: „Nei, far, den er for meg og ikkje for deg!“¹

Man ansaa, som sagt, den unge rektor som udpræget frihedsmand; der var ogsaa i hans væsen noget kjækt og raskt, som meget snart gjorde ham til gutternes helt. „Vor beundring og kjærlighed for ham,“ skriver stiftsprovst Jensen, „gav sig tilkjende paa mangehaande maader; engang, husker jeg, var et drabeligt sverd afkridtet paa skoledøren og et enthusiastisk „*Vivat Holmboe!*“ paraderede derunder.“ Det vigtigste var, at disciplin og undervisning gjorde kjæmpeskridt fremover. Rektoren var selv en fortræffelig docent og overtog saameget af de vigtigste fag som han formaaede, al

¹ Fortalt efter Thraps gjengivelse paa anf. sted.

græsk og adskillig latin, tildels ogsaa hebraisk. Kathedralskolen havde under ham en lang blomstringsperiode. En af dens elever udtrykte sig senere saaledes om denne tid: „Guds ord holdtes høit og i ære i skolen, klassiciteten dyrkedes med flid og kjærlighed, og det æsthetiske element havde en fremtrædende plads.“¹

Det er naturligt nok, at man i Bergen fæstede sine øine paa Holmboe som en kraft, der kunde udnyttes ikke blot i skolens, men ogsaa i kommunale hverv. Han gjorde i denne henseende ingen modstand. Han var helt igjennem en handlingens mand, arbejdede heller ude i livet end i det enslige studerkammer. Lige fra formandskabslovens indførelse deltog han i kommunestyret og var ofte byens ordfører. Ved siden heraf fik han ogsaa tid til at give sig af med journalistik, idet han tog del i redaktionen af „Bergens Stiftstidende“, ja en tidlang var han dette blads eneredaktør. — Holmboes politiske interesse var tidlig vakt og blev tidlig benyttet af hans medborgere; allerede 1833 repræsenterede han Bergen paa stortinget; senere mødte han der 1836—37, 1842, 1848, 1851, 1859, 1862 samt, efter sin afsked, paa det overordentlige storting 1864. „Hver følgende session fandt ham modnere og modnere; der kom klarhed i blikket, besindighed i tanken, mandsmod i hans optræden, sikkerhed i formen, varme i udtrykket, og sin gudinde, sandheden, tro under alle faser, stod han, den hædersmand, i enhver kamp som den vakre, frygtløse og dadelløse ridder for den gode sag, uden spørgsmaal om, i hvilket partis haand den laa.“²

6. Fortsættelse. Forskjellige skoleforhold.

Allerede en maanedstid efter sin ankomst henledede den nye rektor eforatets opmærksomhed paa den meget lidet tilfredsstillende forfatning, hvori skolens lokale befandt sig. Der foretoges da de nødvendige reparationer af klasseværelserne, ligesom ogsaa rektorboligen blev istandsat. Men dette kunde alene betragtes som foreløbige forføjninger. Skolens elevantal var i stigende, og de gamle værelser vilde ikke forslaa; desuden krævedes legeplads for gutterne, som der ikke var rum til mellem den gamle bygning og

¹ Zieslers Optegnelser.

² Holmboes biografi i „Merkelige Nordmænd“ s. 215.

kirkegaarden; heller ikke var der plads til en gymnastikbygning. Forhandlingerne om denne sag trak i langdrag; men man enedes dog tilslut om, at man burde se sig om efter en anden tomt til opførelse af et nyt skolehus. Hertil tilbød der sig en bekvem anledning, da den gamle bispegaard, som laa paa Domkirkens søndre side, skulde sælges. Den blev under 18. novbr. 1834 overladt skolen for 2060 spd. og nedreves i det følgende aar. Det blev overdraget stadskonduktør Høegh at udkaste tegning og plan for den nye skolebygning. Han havde herunder noksaa bundne hænder; uagtet tomten var meget betydelig, var det kun en liden del deraf, hvis bebyggelse tillodes af reguleringsvæsenet, ligesom man var sterkt bundet med hensyn til husets høide. Høeghs byggeplan erkjendtes derfor at have sine mangler, allerede før man skred til opførelsen; men de forslag til forbedringer, som man modtog fra kunst- og tegneskolen i Kristiania, kunde ikke bruges, og Høeghs plan approberedes af kongen 26. septbr. 1836. Fire aar derefter kunde den nye bygning tages i brug.

Indvielsen foregik den 31. oktbr. 1840; man valgte den dag, da Luther begyndte sit verk. Nogle dage i forveien havde rektor ved to mesterlektianere ladet indbyde saamange af byens folk, som den nye skoles „auditorium“ kunde rumme. Indbydelsen skede ved at overrække et af rektor forfattet „program“, en afhandling „om det mangelfulde i opdragelsens ensidige retning paa det intellektuelle.“¹ Paa den bestemte dag samledes eforatet, forstanderskabet, lærerne og disciplene for sidste gang i den gamle bygning, hvor rektor Holmboe i en smuk tale sagde det gamle skolehus farvel. Derefter begav man sig til den nye bygning, hvor de indbudne imidlertid havde samlet sig. Her istemtes en kantate med ord af Sagen og musik af skolens sanglærer Schediwy, hvorpaa biskop Neumann holdt indvielsestalen. Samme dag gav biskopen middag for omtrent 50 personer, deriblandt 5 disciple, en af hver klasse. Ved bordet tømtes en høitidelig mindeskaal for Gjeble Pederssøn som den første stifter af Bergens kathedralskole.

Den nye skolebygning er opført af mursten og vender med en omtrent 40 alen lang façade mod kong Oskars gade, med et midtparti, som skyder 3 alen frem i en længde af 24 alen. Der ind-

¹ Den er optagen i biskop Neumanns skrift „Indvielsen af den nye katedralskolebygning i Bergen“.

Skolebygningen i sin første skikkelse.

rettedes i første etage 5 lyse og rummelige værelser, svarende til det antal klasser, skolen dengang havde; her var ogsaa bibliothekets rum. I anden etage var over bibliotheket skolens „auditorium“, 17 alen langt og 14 alen bredt, hvilket snart ansaaes at være for lidet i forhold til skolens størrelse. Forresten optoges denne etage af rektorboligen, der skildres som smuk og hensigtsmæssig. Den store tomt tillod saavel indredningen af en rummelig legeplads som anbringelse af en bygning til skolens første gymnastiklokale. Skolehuset kostede omtr. 27,500 spd. og gymnastikbygningen 1,200 spd. Denne udgift bestredes af de beløb, som indkom ved salget af skolens jordegods, hvilket senere efterhaanden dækkedes ved skolens aarlige overskud.

Uagtet skolen endnu ved Holmboes fratræden i 1862 kun havde 6 klasser, klages der allerede paa den tid over, at der var mangel paa plads: „Et af værelserne er ikke bestemt og ved hele sin beskaffenhed aldeles uskikket til læseværelse, hvortil det ogsaa kun af nød er blevet anvendt; eleverne har intet passende sted til at henlægge deres overtøi; der findes intet sted til opbevaring af skolens faa fysikalske og geografiske apparater, hvis antal sandsynligvis i en ikke fjern tid maa forøges, ikke at tale om, at skolens lærere ikke have et eget aftrædelsesværelse.“¹

Den forrige skolebygning blev i 1843 overdraget til fattigvæsenet for 1000 spd. Den blev først brugt til barneasyl og derefter, da asylet flyttede over til Seminarium Fridericianum, til hjem for gamle. Huset staar der endnu og har vistnok beholdt omtrent samme indredning, som det fik ved skolereformens indførelse for 100 aar siden.

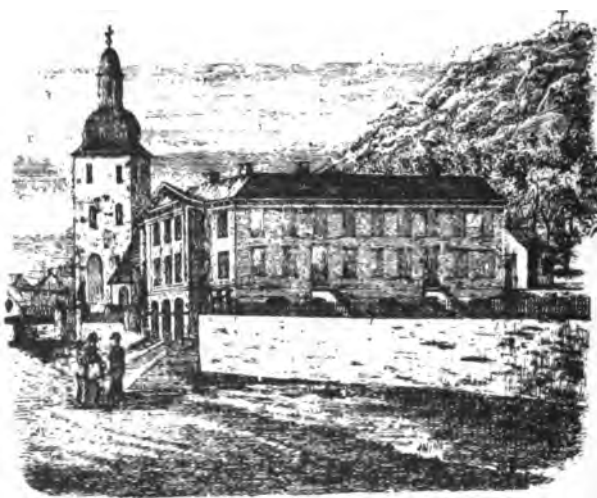
Skolens bibliothek, som ved Arentz's afgang var ganske ubetydeligt (362 bind), var 3 aar derefter vokset til 2583 bind. Den store tilvekst skyldtes væsentlig erhvervelsen af seminariets bogsamling (1300 bd.) og Claus Fastings bøger (500 bd.). Næsten alt var ældre literatur, og det 19de aarhundrede var omtrent ikke repræsenteret. I Holmboes første tid fik man fra kirkedepartementet omtr. 100 bøger, der var indkjøbt for offentlige midler, og senere et og andet fra samme departement; men nogen regelmæssig tilvekst var der ikke tale om før 1845, da der tilstodes bibliotheket et aarligt annuum paa 50 spd., der senere er forøget.

¹ Skolens program 1862 s. 19.

INDVIELSEN
af
den nye Kathedralskolebygning
I

ROMA

den 31de October 1840

Titelblad til Neumanns skrift om den nye skolebygning's indvielse.

Frekvents og dimission. Ved den tid da Holmboe overtog skolen, var discipelantallet i sterkt stigende. I 1826, hans første rektoraar, beløb det sig til 94, fordelte paa 5 klasser. Men en kgl. resolution af 3. mai 1827 fastsatte maximum af elever ved denne skole til 80. Discipeltallet gik derfor straks ned, ja sank i 1841 og 1842 endog til 62. I 1846 fik skolen en 6te klasse, og maximum af elever sattes til 100, hvilket i flere aar endog overskredes. I begyndelsen af skoleaaret 1861—62 (Holmboes sidste aar) naaede man op til 137. Der klagedes over, at klassernes belæg var meget ujevnt; medens de øverste var næsten overfyldt, havde de nederste ofte ganske faa elever. Holmboe forklarer i en udtalelse af 1853 dette deraf, at der i byen er billigere smaaskoler, hvor mange børn forberedes, før de sættes i kathedralskolen, hvilket i pædagogisk henseende er uheldigt, da det umuliggjør en fast plan for undervisningen. Rektoren indser intet andet middel til at forebygge dette end at fastsætte skolepengene saaledes, „at deri ikke bliver nogen fristelse for mindre indsigtfulde forældre til at benytte en saa skadelig udvei.“ Dette vandt bifald, og følgerne af de billigere skolepenge viste sig allerede det næste aar i en større søgning til de laveste klasser.

I rektor Holmboes tid (1826—62) dimitteredes til universitetet 196 disciple. Af disse rejiceredes én; det var i 1828, der længe mindedes som et strengthedens aar; vedkommende fik „maadelig“ i latinsk stil. 2 kandidater fik laudabilis præ ceteris (i 1841 Christian Jensen, siden borgermester i Kristiania, statsraad, og i 1862 Herman Reimers, statsraad, høiesteretsassessor). 172 fik laudabilis og 21 haud illaudabilis. Lavere karakter forekom ikke.

I aarene 1826—34 dimitteredes alle de mesterlektianere, som stod for tur; i den følgende del af Holmboes rektorat negtedes ialt 30 saadanne elever dimission.

I 1853 indtraf ved skriftlig artium et tilfælde, som gjorde et sterkt indtryk paa Holmboe, og hvorom han henvendte sig til det akademiske kollegium. Han oplyser i sin skrivelse til dette, at en af skolens elever, skjønt flink i de fleste skolefag, dog i sine norske udarbejdelser røbede saa ringe aandsmodenhed, at man maatte negte ham dimission; han gik op som privatist. Derimod ansaaes en anden af mesterlektianerne for i samme fag „at vise en for hans alder usedvanlig høi grad af udvikling baade med hensyn til tanke-

rigdom og lethed i fremstillingen".¹ Ved artium fik begge disse samme karakter („godt“) i norsk stil. Denne underkjendelse af skolens dom, skriver Holmboe, er saameget mere paafaldende, som samtlige lærere her er enige, idet de alle har gjennemgaaet den førstnævnte kandidats stile gennem et helt aar. De finder nu, at denne kuldcastelse af deres dom er betænkelig for skolens anseelse, og beder kollegiet om at maatte faa anledning til at læse vedkommende artiumsbesvarelser. Da denne anmodning mødtes med et bestemt afslag fra kollegiets side, henvendte rektor sig til kirke-departementet, idet han udførlig paaviste vigtigheden for skolen af at faa denne sag undersøgt. Men uden resultat. Skolens lærere følte det som en slags opreisning, da vedkommende dimittend 2 aar efter vandt universitetets guldmedalje for besvarelse af en historisk prisopgave.

Karaktergivning. Skoleforordningen af 1809 bestemmer, at enhver discipel skal have sin karakterbog, hvori hver lærer mindst én gang om maanedens indtegner sit vidnesbyrd om discipelen til underretning for hjemmet. Dette efterlevedes i Bergens skole under Arentz, saaledes at lærerne gav sit maanedlige vidnesbyrd efter det indtryk, de havde bevaret af præstationerne. Saasnart Holmboe overtog bestyrelsen, indførte han, for at skjærpe den slappe flid, protokoller, hvori hver dag skulde indskrives de under examinationen meddelte karakterer; disse blev sammenregnet ved maanedens udgang, og derefter bestemtes discipelens plads for næste maaned. Konrektor Winding protesterede straks mod dette nye system, ja erklærede sig ude af stand til at opfylde rektorens fordring, saasom han derved i høi grad vilde blive hæmmet i sin undervisning. Ogsaa overlærer Sagen indvendte, at hans undervisning mere var anlagt paa disciplenes udvikling i almindelighed end paa at bibringe positive kundskaber, som kunde naaes ved leksegivning. Rektor satte vistnok sin vilje igjennem, men elevernes maanedlige omflytning (translokation) foregik uden Windings og Sagens medvirkning. Saaledes gik det til januar 1845, da denne sag drøftedes i et lærermøde. Man havde nu faaet et andet syn paa tingen, og man fandt nu store betænkeligheder ved daglige karakterer. Klasseprotokollen blev afskaffet; isteden derfor skulde hver lærer for sig holde

¹ Det har ikke været vanskeligt at udfinde hans navn: nuværende professor J. E. Sars.

en notationsbog over elevernes fæd, hvilken fremlægges i det lærermøde, som afholdes den sidste lørdag eftermiddag i maaneden; her indfører hver lærer sin udtalelse i elevernes karakterbøger.¹ Samtidig afskaffedes translokationen. Senere gik man endog saa vidt, at i de 2 sidste skoleaar brugtes slet ikke karakterbøger, og disse elever fik saaledes kun karakterer ved hoved- og halvaarsexamen. Man fandt ikke, at der var tabt noget ved denne ordning. I det hele kom man mer og mer til den overbevisning, at alle ydre purremidler var af det onde; derfor kom heller ikke fittighedsbelønninger, som meget anvendtes andensteds, i brug ved Bergens skole.

I 1845 gjordes et forsøg paa at indføre klasseforstandere eller, som man kaldte dem, klasseordinarier. Men følgerne svarede ikke til forventningerne. „Der opstod snart,“ heder det, „et misforhold mellem klassens ordinarius og de øvrige lærere, naar hin troede sig ifølge sin stilling forpligtet til at gribe ind for at rette paa paaklagede feil hos eleverne.“ Man fandt i det hele, at denne indretning ikke lod sig forene med de enkelte læreres handlefrihed. Efter nogen tids forløb opgav man derfor dette forsøg.

Under Holmboe fik kathedralskolen sin første pedel.² Tidligere havde disciplene været brugt til at udføre budtjeneste, kakelovns pasning og flere af de gjøremaal, som nu paahviler pedellerne. I Holmboes tid blev pedellen ikke brugt til at udføre legemlige straffe. Der fandtes et spanskrør i hver klasse, men det blev næsten ikke benyttet.³

7. Fortsættelse. Holmboes senere aar.

Henimod midten af aarhundredet gik der en sterk religiøs vækkelse over Bergen, hvoraf ikke mindst de mere dannede klasser var grebet. Dertil hørte ogsaa rektor Holmboe. Det var under indflydelsen heraf, at han trods sit svage syn gav sig ifærd med at oversætte Krummachers „Elisa“; denne omfangsrige række religiøse betragtninger udkom i Holmboes oversættelse i 3 oplag. At denne hans aandsretning ogsaa bar frugter for eleverne, er

¹ Dette stemmer temmelig nøie med skoleforordn. af 1809 § 50.

² Han hed Johannes Rogstad og gjorde tjeneste fra 1843 til 1884.

³ Som hovedkilde for dette afsnit maa nævnes de af overlærer Reehorst meddelte efterretninger i skolens program for 1859.

Wilhelm Frimann Meyer var født 1848 i Bergen, fra hvis skole han blev student 1861. Tog filologisk embedsexamen 1869. I aarene 1871—76 var han jævnlig benyttet ved katedralskolen som midlertidig lærer og vikar. Desuden læste han ved sømandsskolen og fra 1875 ved den tekniske skole. Han blev adjunkt 1876. Hans fag var væsentlig tysk og fransk. Sin interesse for sin fødebys fortid har han lagt for dagen ved forskellige historiske afhandlinger. Tog paa grund af svækket helbred afsked 1902.

John Herman Lie, født 1840, officer 1871, kaptein 1879. Blev 1876 klasselærer, efter tidligere at have fungeret som midlertidig lærer. Han underviste kun i matematik. Lie udnævntes 1889 til oberstløjtnant og fratraadte sin stilling ved skolen.

Georg Johan Helland, født 1851, tog som privatist artium 1871 og studerede theologi uden at tage embedsexamen. Han blev 1876 klasselærer ved katedralskolen og 1899 konstitueret adjunkt. Hans fag var omtrent udelukkende historie og geografi i middel-skolen. Helland var en livlig og flink lærer og meget skattet som kollega. Han døde 8. juni 1901.

Patrik Viljam Olsvig, født 1857, student 1875 og filologisk kandidat 1883. Han blev som student antagen til midlertidig lærer ved katedralskolen 1876 og fungerede som saadan til 1879, var derefter 1879—81 lærer ved Aars og Voss's skole. Ansattes atter 1883 som klasselærer ved Bergens skole, hvorfra han i 1886 gik over i praktisk virksomhed. I 1899 blev han konst. adjunkt, men søgte efter nogen tids sygelighed afsked, som under 23. februar 1901 bevilgedes ham med vartpenge. Olsvig har siden sin afsked i stor udstrækning beskæftiget sig med kritiske undersøgelser angaaende Holbergs forfattervirksomhed.

Wilhelm Friedrich Georg Harloff, født i Malchin i Mecklenburg 1828, blev skolens sanglærer 1876, efterat han allerede i 10 aar havde haft en lignende stilling ved frk. Aarestrups pigeskole; ogsaa ved Greves og U. Pihls pigeskoler var han i mange aar sanglærer. Ved katedralskolen virkede han til slutningen af 1897. „Hr. Harloffs arbejde ved skolen,“ udtaltes der ved hans fratræden, „var præget af et liv og en friskhed, som han uforandret har bevaret i sin høie alder, og som gjorde ham til en afholdt lærer og kjær kollega.“ Efter at have forladt skolen skjenkede Harloff den et legat paa 1000 kroner til minde

Rektor HOLMBOE som gammel.
Efter „Bergens Museum 1825—1900“.

dragning, som fulgte af skoleloven af 1896, blev Flesches lærerpost overflødig, og han opsagdes fra udgangen af skoleaaret 1897—98 efter 18 aars tjeneste. Stortinget tilstod ham 1400 kr. i vartpenge.

Henrik August Meyer, født i Bergen 1830, blev student fra sin fødebys skole 1849. Som filologisk student blev han ansat som timelærer ved Stavanger skole 1855 og udnævntes 1859 til adjunkt. Embedsexamen tog han 1860. Han udnævntes 1876 til overlærer ved samme skole, hvorhos han under rektor Steens fravær paa stortinget jevnlig overtog skolens bestyrelse. 1882 blev han

Overlærer MEYER.

forflyttet som overlærer til Bergens kathedralskole og virkede her, indtil han 26. novbr. 1894 efter nogen tids sygelighed paa ansøgning fik afsked. Han døde 14. septbr. 1897 paa Aarstad ved Bergen. Ved begge de skoler, hvor Meyer havde virket, var der kun én mening om hans usedvanlige dygtighed som lærer, ligesom om hans noble karakter.

Mons Monsen Sande, født 1842, gennemgik Volden lærerskole og senere Stord seminarium, hvorfra han dimitteredes 1868. Samme aar blev han lærer i søndre Oda-

len, 1878 ansattes han ved den kommunale middelskole paa Kongsvinger og blev 1882 klasselærer ved kathedralskolen. Han havde alle fag i I middelklasse. Hans virksomhed ved skolen ophørte 1887.

Emanuel Meyer Mohn, dattersøn af biskop Neumann, blev født 1842 i Bergen. Han havde i nogle aar været ansat ved handelen i sin fødeby, da han begyndte at studere. Han tog, efter tentamen ved Bergens kathedralskole, artium 1864. Underkastede sig 1869 filologisk embedsexamen, hvorefter han en tidlang opholdt sig som privatlærer i Bergen. Han blev 1874 klasselærer ved Stavanger skole, 1875 lærer ved Gjertsens skole, 1876 adjunkt

Holmboe opslug sin bopæl i Kristiania, hvor han af og til saaes paa universitetets forelæsninger; noget gav han sig ogsaa af med undervisning. Han døde under et ophold hos sin svoger sorenskriver Aubert i Sande i Jarlsberg den 23. mai 1868.

8. Skolens lærere paa rektor Holmboes tid.

Af Holmboes medlærere er konrektor Winding (indtil 1842) og overlærer Sagen (indtil 1850) allerede tilstrækkelig omtalte.

Af de øvrige maa først og fremst nævnes overlærer Christian Fredrik Gottfred Bohr, født i Helsingør 1773. Allerede 1790 kom han som meget ung student op til Norge, hvor han haabede at skaffe sig levebrød ved sin duelighed som musiker. Efter et kort ophold i Fredrikshald bosatte han sig i Fredriksstad, hvor han fik elever og blev organist og snart giftede sig. Ved siden af musiken begyndte han at kaste sig med kraft over matematiske studier. 1797 flyttede han til Bergen, hvor han blev organist ved Korskirken, underviste og studerede. Af det bergenske samfund, hvoraf han snart blev et høit skattet medlem, indlagde han sig store fortjenester ved sine filantropiske bestræbelser. Det var i den første tid især haandverksstandens uddannelse, som laa ham paa hjerte. Tre opofrende mænd, Bohr, en svensk privatlærer Porath og hospitalsprest Welhaven (altsaa en dansk, en svensk og en norsk filantrop) stiftede i 1802 søndagsskolen, beregnet paa at bibringe haandverksgutter almenkundskaber. De tre stiftere overtog uden godtgjørelse undervisningen og uddannede desuden de flinkeste elever til vordende lærere. Bohr var sjælen i det hele. Da Sagen i 1806 fik realskolen igang, søgte han straks Bohrs medhjælp, og denne overtog matematikundervisningen ved den nye skole og fortsatte dermed i henved 20 aar, nemlig indtil han i oktbr. 1825 udnævntes til overlærer ved kathedralskolen, hvor han overtog matematik som undervisningsfag. „Hans dybe indsigt i de matematiske videnskaber,“ blev der udtalt om ham efter hans død, „og hans udmerkede læregaver gjorde det til en kostelig vinding for Bergens kathedralskole at se ham der ansat som overlærer.“

Paa den tid vakte en før ukjendt interesse for at bringe den saa forsømte almueundervisning i skik og orden, og her var

geologiske undersøgelser. Han blev 1904 medlem af videnskabselskabet i Kristiania.

*

Til denne række af skolemænd, som har afsluttet sin virksomhed ved kathedralskolen, maa vi endnu føie en lærer, hvis gjerning ganske nylig er afbrudt ved døden, konrektor Høyer.

Svennik Anton Høyer blev født i Larvik 12. august 1842. Han tog artium 1861 og realexamen 1872. Han havde som student lige siden 1866 været lærer ved Aars og Voss's skole, ved hvis realgymnasium han var inspektør fra 1874 til 1881. Ved siden heraf gav han undervisning ved Nissens pigeskole for voksne. Han blev 1881 overlærer i Bergen, og i henhold til skoleloven af 1869, som fornyede konrektorstillingen, men gav den en anden betydning end den gamle, blev han 1882 udnævnt til skolens konrektor. Efter den senere skoleordning af 1896 inddroges atter efterhaanden disse poster, og Høyer var ved sin død den sidste konrektor i landet. Siden aar 1900 var han skolens kasserer og forstanderskabets sekretær. Han blev 1905 ridder af St. Olav.

Som lærer i matematik og naturfag var Høyer fremragende, og han havde et sjældent lag til at omgaaes disciple af alle aldre. Udenfor skolen lagde man beslag paa hans praktiske dygtighed og store tjenstvillighed i mangehaande gjøremaal. Han var medlem af museets direktion fra 1895 til sin død, af husflidsforeningens bestyrelse fra 1897 og af fagskolens bestyrelse siden 1891; denne skole, hvis inspektør han var fra 1892 til 1900, skylder ham overmaade meget. Som foredragsholder havde Høyer et anseet navn; hans dygtighed i denne retning kom ogsaa andre byer end Bergen tilgode.

Høyers vindende personlighed og retsindige færd skaffede ham tillid, venskab og sympathi i alle de kredse, hvori han færdedes. Da han efter et kort sygeleie afgik ved døden den 7. december 1905, var et ædelt og harmonisk ført menneskeliv afsluttet.

Immanuel Foss Hallager, født 1780 i Bergen, fra hvis skole han blev student 1798. Adjunkt fra 1821 til sin død 1838. Hans fag var fransk, latin og geografi. Han var ugift, men tog til sig som pleiebarn sin brodersøn, den senere professor juris Hallager.

Leonard Martens, født i Bergen 1794, blev student 1813 og var den sidste af kathedralskolens disciple, som tog artium i Kjøbenhavn. Han blev theologisk kandidat 1818. Var 1825—27 adjunkt i Bergen. Bestyrede i 6 aar Stavanger skole. Døde 1871.

August Theodor Brømel blev født 1799 i Thüringen, tog theologisk examen i Jena, men blev udsat for den preussiske regjerings forfølgelse paa grund af sin deltagelse i studenternes politiske „Umtriebe“. Han flygtede, opholdt sig en tidlang hemmelig i Holsten og kom 1825 til Bergen, hvor han først under et paataget navn (Bremer) levede som privatlærer; derefter blev han lærer ved realskolen og efter en tids forløb bestyrer af denne. Han indehavde denne stilling ogsaa efter sin ansættelse ved kathedralskolen, hvor han 1827 efter Martens blev konstitueret og 1835 udnævnt adjunkt. I denne

Adjunkt BRØMEL.
Efter „Bergens Museum 1825—1900“.

stilling døde han 1851 i sin bedste alder. Brømel var levende interesseret for Norges historie. Af hans didhen hørende forfatterskab var det stort anlagte verk „Die freie Verfassung Norwegens in ihrer geschichtlichen Entstehung“, hvorefter kun første del udkom, beregnet paa at berigtige udlandets opfatning af Norges statsretslige forhold. Fremstillingen vidner om, at forfatteren er helt begejstret for sit nye fædreland.

Nils Peter Løberg, rektor Holmboes svoger, født i Sandsver 1807, student fra Drammens skole 1827, blev som student adjunkt

paa Kongsberg 1830 og i Bergen 1833, hvor han afløste Bohr som matematiklærer. Løberg blev 1849 den første sekretær ved kathedralskolen. Han fungerede som adjunkt lige til 1866, da han blev toldskriver i Bergen. Død 1885.

Johan Fritzner, født 1812 i Bergen, fra hvis skole han blev student 1828. Var adjunkt ved kathedralskolen 1835—38, lærer i religion. Baade som adjunkt og senere i forskellige geistlige stillinger syslede han med de dybtgaaende lingvistiske studier, hvis frugt blev hans store ordbog over det gamle norske sprog. Han døde 1893.

Adjunkt JORDAN.

Carl Henrik Jordan blev født i Bergen 1802. Student fra kathedralskolen 1820. Som theologisk student var han i nogen tid lærer ved borgerskolen i Kristiania, men sygdommede ham til baade at opgive denne post og haabet om at faa examen. Da han igjen kom til kræfter, blev han i januar 1839 adjunkt i Bergen, hvor han blev skolens religionslærer efter Fritzner. I Ernst Zieslers optegnelser om sine skoledage heder det om Jordan bl. a.: „Han var en høist original mand. Selv pertentlig til det yderste, saa

det mindste støvgran paa armen generede ham, fordrede han gennemført sirlighed i omgang med bøger, skriftlige arbejder og klædedragt. Cynikerne fik en gruelig medfart. Jordan var en original og fremragende religionslærer. Først og fremst bibragte han os respekt for og kjærlighed til Guds ord. Da professor Stenersens lærebog var for vanskelig og allerede noget antikveret, dikterede han os som supplement en kort og koncis fremstilling af kristendommens dogmatiske sandheder med mange skriftsteder som beviser. Den var meget lærerig og udviklende for forstand og hjerteliv. Den maatte vi ligesom Luthers lille katekismus lære verbotenus. I det hele kan jeg ikke sige, hvor taknemmelig jeg nu paa mine gamle

dage er, fordi Jordan lærte os at „puge“. Nu snart 70 aar gammel nyder jeg saa godt af det; Luthers forklaringer til bønnerne er mig saaledes ikke sjelden til trøst og opbyggelse i vaagne nætter, og lange citater fra Herslebs store bibelhistorie fryder mit hjerte og øre.“ — Paa 40-aarsdagen efter sin ansættelse, 11. septbr. 1879, indgav Jordan sin afskedsansøgning, som blev ham bevilget 10. novbr. s. a. Han døde i en høj alder i Kristiania 1884.

Samuel Stub Knutzen, født i Kragerø 1815, filologisk kandidat 1842, adjunkt ved denne skole 1843—49. Derefter bestyrer af Arendals middelskole, rektor i Stavanger og endelig rektor i Drammen. Døde som pensionist 1892 i sin fødeby.

Carl Annæus Bjørset, født i Molde 1820, blev student fra Kristiania katedralskole 1839, filologisk kandidat 1846 og ansat som timelærer ved katedralskolen s. a. Han blev 1847 konstitueret adjunkt, fik 1852 udnævnelse som adjunkt og udnævntes 1853 til overlærer. I denne stilling døde han 24. august 1880. Han havde altsaa i 34 aar været lærer ved denne skole; i de senere aar var han ogsaa skolens kasserer.

Overlærer BJØRSET.

Lars Olai Schøning, født paa Grøtø 1819, filologisk kandidat 1844. Efter tidligere ansættelser paa Ringerike og i Stavanger konstitueredes han som adjunkt ved Bergens skole 1848 og blev overlærer 1853. Han udnævntes 1863 til rektor i Stavanger. Han havde i 1858 underkastet sig theologisk embedsexamen og blev 1866 sogneprest i Bodø. Han døde som pensionist i Kristiania 1893.

Christian Henrichsen, adjunkt fra 1850, vil senere blive omtalt som skolens rektor.

Johannes Vilhelm Christian Steen, født 1827 i Kristiania, filologisk kandidat 1848, var adjunkt ved denne skole 1850—54. Derefter overlærer og rektor paa Tromsø og rektor i

Stavanger. Ved siden af denne skolevirksomhed har han, som bekendt, spillet en meget fremtrædende rolle i det politiske liv. Død 1906.

Wessel Joachim Andreas Reehorst, født i Farsund 1824, søn af en tyskfødt læge. Blev filologisk kandidat 1850 og udnævntes 1851 til adjunkt i Bergen, hvor han 1864 blev overlærer. Han blev 1866 skolens sekretær og var 1880—95 dens kasserer. 1854—72 var han tillige lærer i historie og geografi ved Tanks skole. Han har i en aarrække været medlem af kommunestyret samt formand i sjømandsskolens bestyrelse. Han tog afsked fra sin skolegjerning i 1899 efter 48 aars virksomhed ved denne skole i 4 rektors tid.¹

Overlærer REEHORST.

Johan Koren Christie, født i Kristiansund 1814, stiftamtmand Christies brodersøn. Blev student fra Bergens skole 1834, tog theologisk examen 1842, var 1847—55 ansat ved Tromsø skole. 1855—59 adjunkt ved kathedralskolen. Afsked med pension 1859; boede i sine sidste aar i Haugesund, hvor han døde 1885. Hans ret omfangsrige forfattervirksomhed gik væsentlig i skjønlitterær retning.

Paul Jensenius Stub, født i Bergen 1819, student Bergens skole 1836; opholdt sig udenlands 1841—44, tog 1850 filologisk embedsexamen. Blev 1852 adjunkt paa Kongsberg, 1854 i Trondhjem og 1860 ved Bergens kathedralskole. Afsked med vartpenge 30. mai 1864. To aar derefter udgav han i Kristiania „Fremstilling af de begivenheder og omstændigheder, der fremkaldte min ansøgning om afsked som adjunkt ved Bergens lærde skole.“ Han døde i Kristiania 1888.

Foruden disse overlærere og adjunkter var i Holmboes tid ogsaa nogle andre mænd knyttede til kathedralskolen som lærere.

¹ Om overlærer Reehorst henvises foreøvrigt til skolens program 1899 s. 5 fg.

Slesvigeren Peter Christiansen, prest ved Mariakirken, „en polyhistor og med sine mange underligheder en virksom og retsindig mand“, var timelærer fra 1821, uvist hvorlænge. Kapellan til Nykirken, senere stiftsprovst Johannes Balthasar Flottmann var lærer i religion og geografi i de øverste klasser 1824—31. Hans Nikolai Wraamann havde fuld post ved skolen 1831—34; han døde 1861 som sogneprest til Volden. Michael Ursin Schmidt, bestyrer af Tanks skole, overtog fra 1858 engelsken ved kathedralskolen, hvormed han vedblev til 1872. Endelig er at nævne Christian Gottlob Bugge (søn af rektor F. M. Bugge), der efter en længere reise til Syden, særlig Grækenland, blev midlertidig lærer ved kathedralskolen fra august 1861; men den lovende unge mand maatte paa grund af sygelighed allerede fratræde om sommeren 1863 og døde straks efter.

Vi skal tilslut ogsaa nævne lærerne i hvad vi nu kalder færdighedsfagene. Sanglæreren Ferdinand Giovanni Schediwy, født i Prag 1804, blev ansat 1833. Han omtales som ivrig og flink; paa de aarlige examensfester opførte eleverne under hans ledelse formelige koncerter, som gjorde megen lykke. Forresten skildres han som en gemytlig, men hidsig mand, der var til stor fornøjelse paa skolen med sit gebrokne norsk.¹ Efter en meget lang tjeneste fratraadte Schediwy ved nytår 1876. Som lærer i skrivning og tegning ansattes 1838 en dansk mand, Peter Henrik Schrøder. Først da skolen fik sin nye bygning, kunde der blive tale om undervisning i gymnastik. Der blev opført særskilt lokale dertil, hvori hver klasse fik gymnastik 2 gange ugentlig; om sommeren dreves svømmeøvelser. Som lærer i faget fungerede 1841—50 løjtnant (siden oberstløjtnant) Münster og efter ham løjtnant Dösch 1850—69.

9. Rektor Geelmuydens tid (1862—1875).

Til Holmboes eftermand udnævntes 12. august 1862 Ivar Christian Sommerschild Geelmuyden. Han var søn af kjøbmand, senere mægler Hans Geelmuyden i Trondhjem, og der blev han født 8. april 1819. Fra sin fødebys skole blev han student 1837

¹ L. Dietrichson, Svundne tider, I 109, hvor flere prøver paa hans sprog meddeles.

med *laudabilis præ ceteris* og begyndte først at studere theologi, men ombyttede dette studium med filologi, hvori han tog embedsexamen med bedste karakter 1844. Som kandidat indehavde han en lærerpost ved Nissens skole, hvor han nød anseelse som en af denne skoles bedste støtter. Mod slutningen af opholdet i Kristiania begyndte han udgivelsen af sine lærebøger i geografi, der blev indført ved omtrent alle landets skoler og godtgjorde sin brugbarhed ved mange udgaver. I 1852 indtraadte Geelmuyden i statens tjeneste, idet han blev overlærer ved Fredrikshalds lærde- og realskole. Her kom han 1855 ind i kommunestyrelsen. Desuden var han byens repræsentant paa stortinget 1857 og det over-

Rektor GEELMUYDEN.

ordentlige storting 1858. Da han efter en 10-aarig virksomhed paa Fredrikshald tilflyttede Bergen, blev han allerede 1863 indvalgt i denne bys formandskab, som hvis ordfører han fungerede i flere aar. Fra 1865 til sin død 1875 mødte han som en af Bergens repræsentanter paa samtlige storting.

Da Geelmuyden tiltraadte sit rektorembede 6. oktbr. 1862, var det nye skoleaar allerede sat igang. Skolen havde, som før nævnt, i Holmboes tid faaet 6 klasser, og af disse var den øverste toaarig. Heri blev der fra begyndelsen af skoleaaret 1862—63 gjort den heldige forandring, at man

fik 7 étaarige klasser. Paa grund af det stigende antal af elever og klasser greb man under rektorledigheden til det middel at tage to af rektorboligens værelser til skolebrug.

Hermed var den øieblikkelige mangel paa rum afhjulpen; men man forudsaa nye vanskeligheder. Paa dette punkt kom skolens forrige rektor, Holmboe, til at gribe ind. Som stortingsrepræsentant foreslog han under skolebudgettets behandling en bevilgning af indtil 6000 spd. af skolens midler til indkjøb af en eiendom til bolig for rektor; dette forslag bifaldtes af stortinget. Man indledede nu forhandlinger med eieren af den ligeoverfor skolen liggende eiendom, stadsfysikus Heiberg, med det resultat, at Heiberg solgte denne eiendom, hvortil hørte en betydelig have, til skolen for 6000

Hvad doceredes i de 7 aar, hvorpaa den „lærde“ undervisning var beregnet? I alle klasser læstes latin med fra 7 til 9 ugentlige timer; græsk i de 4 øverste klasser (i VII 4, i de lavere 5 timer); norsk naturligvis i alle klasser, med gennemsnitlig 3 timer. Med tysk begyndte man i II og med fransk i III. De øvrige fag var religion, historie, geografi, matematik, skrivning, tegning (kun i III, II og I), gymnastik og sang. Engelsk og hebraisk var frivillige fag. Naturfag findes ikke paa timetabellen. Lægger man merke til opgaverne over de gennemgaaede pensa og lærebøger, faar man respekt for hvad der kunde rækkes i datidens skole, især i de høiere klasser; i tysk f. ex. blev gennemgaaet Schillers Wallenstein i sin helhed, i historie Lassens og i geografi Geelmuydens svære lærebøger, for ikke at tale om de fyldige udvalg af den latinske og græske litteratur, som blev gennemgaaet.

Men den gamle „lærde skole“ gik sin afslutning imøde. Loven om „offentlige skoler for den høiere almendannelse“ af 17. juni 1869 omgjorde fuldstændig kathedralskolernes organisation og maal. Efterhaanden blev da ogsaa Bergens skole omdannet til en undervisningsanstalt bestaaende af en 6-aarig middelskole med en latinlinje og en engelsklinje og ovenpaa denne et latinalgymnasium og et realgymnasium. Det gik langsomt med overgangen, eftersom de elever, der gik i skolen, da loven udkom, maatte faa gaa alle klasser igjennem efter den ældre ordning.

Den nye lov medførte straks en forandring i den stedlige kontrol med skolen. Eforatet ophævedes, og dermed svandt den sidste rest af Bergens biskops overtilsyn med kathedralskolen, der naar tilbage til dennes første oprindelse i middelalderen. Ogsaa det siden reformen bestaaende forstanderskab blev afskaffet, og istedenfor dette traadte nu et nyt forstanderskab med udvidet virkekreds og bestaaende af et medlem af magistraten, rektor og 3 kommunevalgte medlemmer.

Rektor Geelmuyden blev kun 56 aar gammel. Han maatte i mai 1875 reise hjem fra stortinget paa grund af haabløs sygdom og afgik meget snart efter hjemkomsten, 21. mai, ved døden. Geelmuyden var en fortræffelig administrator og en særdeles dygtig lærer, hvis undervisning tiltrak eleverne ved livlighed og stor klarhed. Han manglede ikke videnskabelige interesser; men han havde, ligesom sin formand, endnu sterkere lyst og anlæg for deltagelsen i det kommunale og offentlige liv; paa disse felter ydede

han ogsaa værdifuldt og paaskjønnet arbeide. Hans personlighed var i høi grad tiltrækkende. Med sit godslige og elskværdige væsen var han meget afgjort og blev efter sin bortgang savnet af disciplene og sine medlærere ligesom af kollegerne i kommunestyret og stortinget.

*

*

*

Ved Holmboes fratræden bestod lærerpersonalet foruden rektor af to overlærere, fem adjunkter og en timelærer samt lærerne i engelsk, sang, skrivning og gymnastik.

I det første treaar af Geelmuydens rektortid foregik usedvanlig mange forandringer i lærerpersonalets sammensætning. Bugge, Schøning, Stub og Henrichsen fratraadte i disse aar og erstattedes af nye mænd, hvorhos skolens udvidelse nødvendiggjorde ansættelse af nye timelærere.

De lærere, som begyndte sin virksomhed ved kathedralskolen i rektor Geelmuydens tid, var følgende.

I 1862 antoges to nye timelærere, Johnsen og Nygaard. Cand. mag. Jetmund Johnsen, født 1820, student fra Bergens skole 1840, embedsexamen 1852, blev efter to aars virksomhed som timelærer adjunkt 1864. Han havde længe al norskundervisning i de høiere klasser. Han maatte ved nytaar 1886 paa grund af nedbrudt helbred fratræde sin stilling som adjunkt, „hvilken han havde beklædt i 23 aar under ihærdigt og opslidende arbeide i sin i mange maader byrdefulde gjerning.“¹ Død 13. april 1900. — Marius Nygaard (født 1838, student fra Bergen 1855, cand. mag. 1861) havde allerede som student besørget længere vikariater ved skolen. Som timelærer stod han kun i to aar, idet han 1864 blev adjunkt i Kristianssand. Han er nu rektor ved Drammens skole og undervisningsraadets formand.

I 1863 ansattes som timelærer efter Bugge theologen Niels Johan Nielsen, født 1833, student fra Bergens skole 1851, kandidat 1856. Han blev allerede 1864 adjunkt. Hans fag var væsentlig religion. Nielsen var paa stortinget 1877—79 som første repræsentant fra Bergen. Efter længere tids sygelighed tog han afsked fra skolen 1890. Han døde 11. decbr. 1898.

¹ Skolens indbydelsesskrift 1886 s. 7.

I 1864 ansattes ikke mindre end 5 lærere. Karl Linnée Sommerfelt, født 1834, artium 1853, filologisk embedsexamen 1859, blev 1864 adjunkt og 1880 overlærer ved denne skole, hvorfra han 1882 forflyttedes til Kristiania kathedralskole. Han er nu rektor i Kristianssand. — Cand. mag. Martin Kirkgaard Holfeldt, født 1831, student fra Stavanger 1847, kandidat 1853, havde allerede længe været lærer (i de sidste aar tillige inspektør) ved Nissens

Overlærer HOLFELDT.

skole, da han 1864 kom som overlærer til Bergen, hvor han i nogle aar ogsaa læste ved Tanks skole. Herfra blev han 1883 forflyttet til Stavanger, hvor han døde 1886. — Ved Nygaards fratræden antoges til timelærer cand. theol. Nicolai Martens, født 1836, student fra Bergen 1855, embedsexamen 1863. Han døde 1890 som sogneprest i Gjerpen. — Cand. philos. Otto Lemmich Prøys, som blev timelærer 1864, var født 1825 og student fra 1844. Han blev siden adjunkt ved skolen og døde som saadan 1877. — Jens Gran, født 1836, student fra Bergens skole 1854, theologisk kandidat 1860, blev timelærer 1864 og adjunkt

1876. Afsked fra skolen 1891. Er nu sogneprest i Trygstad.

Skolen fik 1866 en dygtig matematiklærer i Andreas Peter Nikolai Johannessen. Han var født 1840 i Drammen, fra hvis skole han blev student 1858. Han underkastede sig realexamen 1865 og modtog samme aar en lærerpost ved Aars og Voss's skole, som han allerede næste aar ombyttede med adjunktembede i Bergen. Han blev overlærer 1876, men maatte allerede 1881 søge afsked paa grund af svækket helbred.

Som klasselærer for 1ste middelklasse antoges 1870 seminarist Theodor Valentin de Lange, som indtil da havde været lærer

ved Tanks skole. Efter 9 aars tjeneste fratraadte han i 1879 sin post.

I Geelmuydens senere aar begyndte ogsaa Gerhard Wilhelm Henrik Wiesener sin virksomhed ved skolen som vikarierende lærer; han er nu overlærer og senior blandt kathedralskolens lærere.

10. Af skolens historie efter 1875.

Der var forløbet aarhundreder siden noget byens barn havde været rektor i Bergen, da Christian Henrichsen blev udnævnt til Geelmuydens eftermand. Hans fader var postfuldmægtig i Bergen, hvor sønnen blev født 2. september 1825. Han gennemgik kathedralskolen under Holmboe og tog artium med laud 1843 og derefter anden examen med udmerkelse. Sine filologiske studier drev Henrichsen i de følgende aar hovedsagelig ved Københavns universitet, hvor han studerede klassisk filologi under Madvig og lagde sig efter nordisk arkæologi med prof. Werlauff som vejleder. Embedsexamen tog han i juni 1847 i Kristiania med laud. Efterat han 1847—49 havde vikarieret ved Bergens kathedralskole, blev han 1850 konstitueret og 1852 udnævnt adjunkt ved denne skole, ved hvilken han 1863 forfremmedes til overlærer. 1864 blev han den første rektor ved Aalesunds skole, som han bestyrede i 11 aar. Her var han i længere tid medlem af kommunestyret og i de 4 sidste aar byens ordfører. Han udnævntes 11. august 1875 til rektor i Bergen.

Allerede før sin afreise til Aalesund havde Henrichsen været medlem af museets bestyrelse, og da han kom tilbage, fungerede han som medlem i de mange aar fra 1876—92. Han havde i Aalesund vedligeholdt sine arkæologiske interesser og i skoleprogrammer meddelt bemærkninger om stenalderen og bronzealderen i Norge. Ogsaa ved museet var det fornemmelig de arkæologiske afdelinger, han beskæftigede sig med; med stor omhyggelighed udarbejdede han kataloger over disse samlinger.¹ Hans forfatterskab er forøvrigt ikke af betydning; nævnes bør dog den uafbrudte række af skoleprogrammer fra alle hans rektoraar.

¹ Dr. J. Brunchorst, Bergens Museum 1825—1900 s. 91.

Vaaren 1898 besluttede Henrichsen paa grund af tiltagende svagelighed at søge afsked fra rektorembedet; den meddeltes ham under 23. april, fra 15. august at regne. Idet „Bergens Aftenblad“ bragte meddelelsen om hans afsked, gav det en udsigt over hans virksomhed, hvoraf noget her skal hidsættes:¹ „Det er et langt og trofast arbejde i skolens tjeneste, som herved afsluttes. Rigt paa ydre begivenheder har dette arbejdsliv ikke været. Ensartet og stille, som skolens gjerning er, har ogsaa rektor Henrichsens livsløb været. Naar undtages, at han gennem et længere tidsrum

Rektor HENRICHSEN.

var medlem af museets direktion, har hans hele virken i vor by været en fuld og hel opgaaen i arbeidet med den skole, som hvis bestyrer han nu snart i 25 aar har staaet. Hans skole var for ham hans ett og alt. Selv et mønster paa orden, nøiagtighed og paapasselighed krævede han ogsaa dette af lærere og elever; det gav ogsaa skolen sit præg. Som lærer lagde han især vegten paa nøiagtighed og sikkerhed i tilægnelsen, og hans elever medbragte derfor fra hans undervisning, foruden et sikkert grundlag i selve faget,

den sans for og respekt for methodisk og grundig læsen, der afgiver den gode grundvold for alt videre selvstudium. Fra hundreder af fordums elever landet udover vil efterretningen om hans afsked modtages med hjertelige ønsker om vel fortjent hvile og gode dage for ham i hans alderdom.“

Rektor Henrichsen skulde ikke længe faa nyde sit otium. Han døde allerede inden aarets udgang, den 28. decbr. 1898.

¹ Efter skolens program for 1897—98 s. 5.

Som hans eftermand var 25. juli 1898 konstitueret katedralskolens nuværende rektor, Knud Olai Brekke, tidligere adjunkt ved Hamar offentlige skole.

*

*

*

At fortælle katedralskolens historie under de to sidste rektorer i sammenhæng og i nogenlunde fuldstændighed maa af let forstaaelige grunde overlades til en fremtidig skolehistoriker. Tidsrummet er ikke uden interesse; vi skal som iøinefaldende hovedpunkter nævne: ordningen af skolens økonomiske forhold til kommunen og staten, gennemførelsen af den nyeste skoleordning og tilvejebringelsen af ny rektorbolig. Her skal vi indskrænke os til — væsentlig paa grundlag af indbydelsesskrifter og aarsberetninger — at meddele en del data, der i visse retninger kan belyse skolens forhold og dens udvikling, og dernæst give biografiske oplysninger om lærere, der i dette tidsrum har afsluttet sin skolegjerning.

Naar vi først henvender opmærksomheden paa frekvensen og tager aaret 1875 som udgangspunkt, skal vi minde om, at ved den tid var af den gamle lærde skole kun de 2 øverste klasser tilbage, medens den moderne skole efterhaanden havde indrettet sig med alle 6 middelklasser, hvorhos dens ældste kuld befandt sig paa gymnasiernes første trin. Den nye middelskole, som ikke blot forberedte for gymnasierne og fremtidige universitetsstudier, men ogsaa fremtraadte som de gamle borgerskolars afløser, blev naturligvis efterhaanden søgt i en ganske anden udstrækning, end tilfældet havde været med den udelukkende lærde skole. Det er saaledes ganske rimeligt, at vi finder elevantallet i en hurtig stigning, saameget mere som skolegangen i den nye skole, hvis fuldstændige kursus var beregnet paa 9 aar, varede to aar længere end i den gamle. Vi maa forøvrigt, til en rigtig vurdering af efterstaaende tal, gjøre opmærksom paa, at de kun gjælder den høiere skole; til Bergens katedralskole blev der nemlig aldrig (som tilfældet var med saamange andre offentlige skoler) knyttet nogen forberedelsesafdeling.

I 1875 begyndte det nye skoleaar med 196 disciple. Høsten 1878 talte man 255. I 1880 var man naaet til 307, i 1882 til 357. Skoleaaret 1884—85 begyndte med 368, hvormed kulmina-

tionspunktet var naaet. I det følgende aar var der en liden nedgang; men fra skoleaaret 1886—87 af gaar elevantallet i 10 aar ligesaa raskt tilbage, som det i aarene 1875—85 havde gaaet frem. Høsten 1895 var tallet sunket til 171. Der kan have været flere samvirkende aarsager til det omslag, som fandt sted ved aar 1885. Vi skal her kun pege paa det faktum, at Hambros privatskole, som var stiftet 1878, netop ved det betegnede tidspunkt begyndte at tage kraftigt opsving.

I de her nævnte discipeltal fylder gymnasierne forholdsvis lidet. Især gjælder dette realgymnasiet, hvis klasser enten havde ganske faa elever eller endog stod tomme; i aaret 1877—78 f. ex. var der i 1ste klasse 3 elever, i 2den ingen, i 3dje 1. Dette gymnasium blev for skolen, som selv maatte bære sine udgifter, en saare kostbar indretning.

I det siden 1896 forløbne tiaar har frekvensen atter jevnt tiltaget, saa at man nu igjen nærmer sig det før anførte kulminationspunkt.

— Skolebygningen, som var opført med den lærde skoles forhold for øie, var ikke skikket til at fyldestgøre kravet under den stigende frekvents efter 1875. En forestilling fra rektor Henrichsen af 1877 er i denne henseende meget oplysende. Mangelen paa tilstrækkeligt rum, skriver han, udøver ikke alene hæmmende indflydelse paa skolens ordning og undervisningen, men vil uundgaelig komme til at indvirke uheldig paa disciplinen. Han nævner eksempler paa, hvor stor nøden var bleven. Man forsøgte bl. a. at hjælpe sig ved at tage sangværelset og det fysiske kabinet til brug ved den almindelige undervisning, ja bibliotheket maatte ikke alene gjøre tjeneste som rektors kontor, men han maatte der ogsaa læse sine timer. Skolens forstanderskab foreslog derfor en forandret indredning af bygningen, hvortil vilde medgaa vel 15000 kroner, som maatte tages af skolens kapital. Dette blev vedtaget af stortinget, hvorefter byggearbeidet udførtes i den forlængede sommerferie 1878. Rektor Henrichsen udtalte sin tilfredshed med denne ombygning, hvorved skolen kunde disponere over 16 større og mindre læseværelser foruden fysisk kabinet, sangværelse, kontor, lærerværelse o. m. Til pedellen indrettedes en kjælderbequemmelighed.

Det øieblikkelige behov var paa denne maade tilfredsstillet. Men i de 5 aar fra 1878 til 1883 blev elevantallet atter forøget

Skolebygningen i sin nuværende skikkelse.

med 100. Der indtraadte atter nødstilstand. Pluraliteten inden forstanderskabet var mest stemt for opførelsen af en ny bygning, men saavel kirkedepartementet som stortinget foretrak paabygning af en tredje etage, hvilket blev iverksat i sommerferien 1884, hvorved man fik 5 nye, rummelige værelser. Ved denne foranstaltning blev ikke blot mangelen paa rum afhjulpet, men skolebygningen vandt ikke lidet i udseende.

*

*

*

Den nuværende rektorbolig.

Som paa sit sted fortalt, blev kathedralskolen i det 17de aarhundredes første halvdel af ikke faa mænd betænkt med legater og større eller mindre gaver. De følgende aarhundreder har (naar undtages de legater, som bærer rektor Arentz's navn) intet i den retning at opvise. Det bør derfor ikke lades uomtalt, at konsul Joachim Friele ved testamente af 14. septbr. 1868 skjænkede en kapital paa 2000 spd., af hvis renter skal understøttes en fra Bergens kathedralskole dimitteret og i Bergen hjemmehørende trængende og begavet student under hans ophold ved universitetet.